

DIE GESKIEDENIS VAN DIE
VISSERY AAN DIE KAAP
TOT AAN DIE MIDDEL VAN
DIE AGTIENDE EEU.

DEUR

C. F. J. MULLER, M.A.

(M.A.-thesis, Universiteit van Stellenbosch, 1938).

VOORWOORD.

Aan die Universiteit van Stellenbosch is alreeds nagegaan die ontwikkeling van die Skaapteelt, Wingerd- en Graankultuur aan die Kaap tydens die eerste honderd jaar.¹⁾ En aangesien genoegsame hoeveelhede vlees, wyn en graan (afgesien van groente) vir hul kosbare Oos-Indiese handelsvloot ook die hoofmotief van die Here XVII met die stigting van die volksplanting aan die Kaap was, is daarmee die grondslag van die ekonomiese lewe aan die Kaap tydens die eerste honderd jaar sistematies blootgelê. Die vissery daar ter plaatse het nie dieselfde ekonomiese betekenis gehad as die landbou en veeteelt nie. Dit was eers teen die uitgang van die agtiende eeu dat die walvisvangs 'n belangrike faktor geword het en teen die einde van die volgende eeu dat met die treilnet die besonder ryk Agulhasbank ontgin is. Dit wil nie sê dat die geskiedenis van die Vissery nie die aandag van die navorser werd is nie en die studie daarvan nie die moeite loon nie. Hoewel die Vissery vermoedelik die oudste bedryf in Suid-Afrika is, het omstandighede sy ontwikkeling 'n paar honderd jaar vertraag en word eers op die huidige dag sy aansienlike moontlikhede as 'n bron van welvaart vir die land meer en meer ingesien. En, afgesien van die suiwer wetenskaplike interesse van die onderwerp, is dit veral om hierdie rede wenslik dat die voorgeskiedenis van hierdie nywerheid bekend gestel word. Met hierdie studie is 'n poging aangewend om daarin te voorsien en tewens 'n beskeie bydrae te lewer tot die ekonomiese geskiedenis van ons land.

Aangesien die term „Vissery” 'n veelomvattende benaming is wat die vangs van velerlei seediëre insluit, moes die onderwerp duidelik omlyn word. In ooreenstemming met die meerderheid van geraadpleegde werke op die onderhawige gebied, word in hierdie studie hieronder verstaan die vangs van gewone visse, robbe, walvisse en skulpdiere. Voorts omvat hierdie benaming „Suid-Afrikaanse waters” die kuswaters van min of meer die gebied van die Unie en Suid-Wes.

Dat die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse Vissery nog nie sistematies ondersoek is nie, was 'n sterk aansporing om die onontginde gebied te betree. Hier moet egter spesiaal vermeld word „The Sea Fisheries of the Cape Colony, 1652-1910” deur W. W. Thompson.²⁾ Die bedoeling van die skrywer, 'n soöloog, was om op populêre wyse 'n uiteensetting te gee van die geskiedenis van die bedryf en van 'n

¹⁾ Sien Literatuurlys.

²⁾ Ibid.

streng histories-wetenskaplike behandeling van die onderwerp is daar in sy werk dus geen sprake nie. Van hierdie werk is dan ook feitlik alleen gebruik gemaak in die slothoofstuk van hierdie verhandeling waarin die hedendaagse staat van die Kaapse seediere ter sprake kom.

Vir die owerige is die verskillende reekse van oorspronklike stukke in die Kaapse Argief waarin die stof vir ons onderwerp sporadies versprei lê, metodies en sistematies ondersoek. Terwyl Reisbeskrywings en Joernale goeie aanvullende inligting verskaf het vir die tydperk na die stigting van die volksplanting, was hul feitlik die enige aanwesige bronne vir die jare voor 1652. Hier is so goed as alle beskikbare werke geraadpleeg.

Die verwerking en interpretasie van die stof het sekere besware opgelewer. Aangesien in hierdie tydperk nie uitstaande keerpunte in die bedryf voorkom nie, was die hooflyne moeiliker onderkenbaar. Klein veranderings moes dus nagespoor word en op grond daarvan die ontwikkeling aangedui word.

Die tydperk wat ek onder behandeling geneem het sluit af met die jaar 1752.

Graag sou ek my ondersoek uitgestrek het oor die hele tydperk van die Kompanjie, daar veral in die Walvisvangs in die tweede helfte van die agtiende eeu die vernaamste ontwikkeling plaasgevind het, maar my tyd was beperk. Ek hoop dat ek later die geleentheid sal hê om die ontbrekende aan te vul.

Ten slotte wil ek hier graag met dankbaarheid en erkentlikheid gewaag van hulp van verskillende kante aan my verleen. En eers en veral aan Prof. Dr. J. A. Wiid en Prof. Dr. H. B. Thom vir wetenskaplike leiding en raad. Voorts spreek ek my waardering uit aan Dr. C. von Bonde, Direkteur van Visserye en Biologiese Mariene-opname, wat nie alleen altyd bereid was om op tegniese punte my van raad te dien nie, maar ook insage verleen het van werke en stukke ontoganklik vir die algemene publiek. Ook betuig ek my dank aan Dr. P. J. Venter en Mnr. V. de Kock vir hulle bystand by my recherches in die Kaapse Argief. Ten slotte wens ek my dank uit te spreek aan Prof. Dr. J. L. M. Franken vir die versorging en nasien van die teks met die oog op die uitgawe van my werk in die Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, en ook aan die Redaksie van die Argief-Jaarboek vir die opname en publikasie van my werk.

STELLENBOSCH,
Oktober 1943.

C. F. J. M.

INHOUD.

	BLADSY.
VOORWOORD	ix
HOOFSTUK I:	
VISSERY AAN DIE KAAP VÓÓR DIE STIGTING VAN DIE VOLKSPLANTING ..	I
Deur inwoners van Suid-Afrika voor koms van Boesmans—Deur Boesmans—Hottentotte—Bantoes—Verskyning van vreemde skepe in Suid-Afrikaanse waters—Hul vangs van gewone visse—Robbevangs—Walvisvangs—Vangs van Skulpdiere—Konklusie.	
HOOFSTUK II:	
DIE MARK VIR VIS	20
Belangrikheid—Eerste fase van die Mark, 1652-1657—Tweede fase, 1657-1691—Derde fase, 1691-1752—Samevatting van toestand teen 1752.	
HOOFSTUK III:	
VISVANGS	31
Uitbreiding van die terrein: Beperkende faktore—Tafelbaai—Saldanhabaai—Ander waters wes van Kaappunt—Waters oos van Kaappunt: Valsbaai—Besluit—Vissoorte van ekonomiese belang—Metodes van vangs—Verkryging van sout—Opsomming.	
HOOFSTUK IV:	
DIE MARK VIR PRODUKTE VAN DIE ROBBEVANGS	47
Belangrikheid—Eerste fase van die mark, 1652-1657—Tweede fase, 1657-1684—Derde fase, 1684-1752—Samevatting.	
HOOFSTUK V:	
ROBBEVANGS	60
Uitbreiding van die terrein: Die aangewese terrein—Robben-eiland—Dasseneiland—Saldanhabaai—Pogings tot verdere uitbreiding—Redes vir mislukking—Metodes van vangs—Besluit.	
HOOFSTUK VI:	
WALVISVANGS	65
Belangrikheid hiervan—Eerste skema (J. van Riebeeck)—Eerste poging (Hoeker L'Emperiael)—Tweede poging (S. van der Stel)—Tweede skema (Here XVII)—Besluit.	
HOOFSTUK VII:	
VANGS VAN SKULPDIERE	75
Belangrikheid hiervan—Oorsig.	
HOOFSTUK VIII:	
DIE HUIDIGE STAAT VAN DIE SUID-AFRIKAANSE SEEDIERWÊRELD	78
Suid-Afrikaanse waters besonder ryk aan seediere—Geaardheid van waters en kuste—Seevisse—Inheemse varswatervisse—Robbe—Walvisse—Skulpdiere—Afwykinge van huidige toestand.	
BYLAE:	
Omvang en aard van die bestendige mark	92
Literatuur- en Bronnelys	93
KAART:	
Aantoning by benadering van Verspreiding en Talrykheid van sommige belangrike Suid-Afrikaanse Seediere	80

HOOFSTUK I.

VISSERY AAN DIE KAAP VÓÓR DIE STIGTING VAN DIE VOLKSPLANTING.

Reeds baie lank voor die stigting van die volksplanting is die vissery beoefen in die Suid-Afrikaanse waters : eers alleen deur die inheemse rasse, maar later ook deur die bemanning van verbyseilende skepe.

Omtrent die ras wat Suid-Afrika voor die koms van die Boesman, Hottentot en Bantoe bewoon het, is baie min bekend. Uit hul lewenswyse wat nagespoor is sowel as uit die rol van die visvangs in die vroegste geskiedenis van ander lande, kan egter met sekerheid vasgestel word dat seediëre vanaf 'n baie vroeë tydperk een van hul vernaamste voedselbronne was. Ophopinge van grotendeels vergane skulpe van eetbare weekdiere soos o.a. die mossel, oester en perlemoen en ook visgrate, is op verskillende plekke langs die Suid-Afrikaanse kus gevind.¹⁾ Vandaar die benaming „the Ancient Shell-mound Men”²⁾ deur Theal aan hierdie ras gegee. Maar uit die vroegste geskiedenis van ander lande blyk ook dat „fishing was one of man's earliest sources of food supply”³⁾ en waarskynlik die oudste bedryf in die wêreld.⁴⁾

Die lewe van die Boesman wat die plek van die „Ancient Shell-mound Men” ingeneem het, was 'n voortdurende stryd om hulle daeliks van voedsel te voorsien. „For their subsistence they rely entirely on the natural products of their environment : their animal food is obtained mainly by hunting, and occasionally fishing”.⁵⁾ Hul het dan ook orals waar hul vis kon bemagtig, dit gebruik as voedsel. Die merendeel van die Boesmans was egter versprei in die baie dorre dele van Suid-Afrika ver van die seekus met sy visvoorraad. Maar daar was ook groepe wat naby die strand gewoon het, veral op die weskus waar die swakkere Boesmanstamme wat vir die suidwaarts trekkende Hottentotte gevlug het, 'n toevlug gesoek het tussen die rotse en eensame strande.⁶⁾ Oesters, mossels en andere weekdiere sowel as vissies wat in rotspeele met laagwater agtergebly het, is deur

¹⁾ McKay, *The Antiquity of Man in S.A.* (sien Theal, *Belangryke Historische Dokumenten*, II, pp. 1 en 5).

²⁾ *Ethnography and Condition of S.A. before 1505*, p. 4.

³⁾ Hohman, *Fisheries* (sien *Encycl. of the Social Sciences*, VI, p. 266).

⁴⁾ „Fishing is probably the earliest form of hunting, and, as men were surely hunters before they were cultivators, is actually the oldest industry in the world”. Maurice, *Fisheries* (sien *Ency. Brit.*, IX, p. 293).

⁵⁾ Schapera, *The Khoisan Peoples of S.A.*, p. 91.

⁶⁾ Stow, *The Native Races of S.A.*, p. 151.

hulle versamel. Omdat hul geen begrip gehad het van skuite of vlotte nie, was hul visvangs beperk tot die vlak water van die strand en rotse.⁷⁾ Verder het hierdie ras wat amper alles wat enigsins eetbaar was verteer het, ook opgespoelde dooi visse en veral walvisse as voedsel verwelkom. Hul het soms maande van so 'n halfverrotte noordkaper of poenskop geleef.⁸⁾

In die beperkte aantal waterryke streke van Suid-Afrika, het vis 'n baie belangrike deel van die voedsel van die Boesman gevorm. Langs die waterstrome van die Kaapprovinsie en veral langs die Oranjerivier en sy takke het hierdie ras heelwat bedrewenheid in die visvangs getoon en daarby onderskeie metodes in toepassing gebring. Aan 'n harpoen gemaak van die stam van die bergbamboes en voorsien van 'n lang skerp beenpunt met 'n weerhaak is 'n lang lyn bevestig vervaardig uit die rugsenings van wildebokke. Groot visse soos barbers en geelvisse is daarmee op bedrewe wyse deurboor en aan land getrek.⁹⁾ Vir die kleinere visse is die pyl en boog gebruik. Met die pyl waaraan 'n lang en ligte lyn vasgemaak was, is vis met die grootste trefsekerheid geskiet as hy naby die oppervlakte van die water verskyn.¹⁰⁾ Afgesien van vangs met werp- en skiettuige het die Boesmans in hierdie streke andere vernuftige middels bedink om hulle prooi te bemagtig. Een daarvan was veral gerig op die vangs van kleinere visse en het bestaan uit 'n tregtervormige mandjie van omtrent ses voet lank en van agtien duim tot twee voet wyd wat na die mond toe nouer geword het. Hierdie mandjies is gevleg uit riete en takkies van die taaibos wat aanmekaar gebind is met toue gemaak van gekneusde bossies of die binnebas van die doringboom. Hul is op sekere afstande van mekaar geplaas op geskikte plekke langs rietbegroeide oewers van riviere en veral naby nou openinge waardeur in sekere tye van die jaar die vis in groot getalle opgeswem het. Die visse is verder aangekeer na die mond van die mandjies deur klipwalle in die rivier gebou, en op hierdie wyse is by tye baie groot getalle gevang. Soms het 'n paar Boesmans agter die mandjies posgevat terwyl ander van 'n plek laer af in die rivier die vis voor hul uitgeja het na die mandjies waar hul dan gevang is.¹¹⁾ Die Kaapse Boesmans het na dit skyn ook die kuns verstaan om vis te konserveer deur middel van droging in die son. Die geselskap onder leiding van Jan Danckaert wat in 1660 in 'n noord-westelike rigting vanaf die Kaap 'n landtog onderneem het, het 'n „seecker cleyne arm volcq” ontmoet wat aan hul „wat gedroogde vis ende hooningh” gegee het.¹²⁾

⁷⁾ Theal, *Ethnography and Condition of S.A. before 1505*, p. 49.

⁸⁾ Stow, *Native Races*, p. 152.

⁹⁾ Stow, *Native Races*, pp. 72 en 92; Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, p. 51.

¹⁰⁾ Stow, *Native Races*, p. 92.

¹¹⁾ *Ibid.*, pp. 92-93; Schapera, *The Khoisan Peoples*, p. 138; Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, pp. 50-51.

¹²⁾ Dagv. van J. v. Riebeeck, III, p. 469. Uit die verband blyk dat dit allerwaarskynliks varswatervis was.

Maar verder was in die uitgestrekte Okavango-moerasse van die noordelike Kalahari die visvangs een van die allervernaamste bedrywe van die Boesmans wat daar gewoon het. Omdat hul ter wille van die veiligheid hoofsaaklik op die klein eilandjies in daardie gebied gewoon het, was hul tot 'n baie groot mate op die visvangs as 'n middel van bestaan aangewese.¹³⁾ Onder die Boesmans van die Okavango-moerasse,—so verklaar Schapera, is vis „a staple article of diet . . . Among the tribes living in the Okavango swamps it (visvangs) is even more important as a mode of subsistence than hunting.”¹⁴⁾ In hierdie streek het die Boesmans ook die bogenoemde mandjiefuik gebruik in die visvangs, maar daar was ook verskeie ander metodes. Soms is die vis geharpoeneer van uit platboomde skuie en in ander gevalle is rietheininge of steendamme gebou oor die beddings van droë lope waarin die rivier in tye van vloed oorgeloop het. Na die water weer gesak het, was die visse voor daardie slagboom vasgekeer en is dan maklik gevang.¹⁵⁾

Die Hottentotte¹⁶⁾ was die volgende volk wat Suid-Afrika binnegetrek het en hul het langsamerhand die Boesmans verdring. Hul het al langs die weskus na die suide getrek en toe weer langs die suidkus in 'n oostelike rigting. Maar hul het nie die voorkeur gegee aan die kus ter wille van die aanwesige seediëre nie. As 'n tipiese nomadies-pastorale volk het hul die beste weiveld gesoek vir hul vee en dit daar gevind.¹⁷⁾ Alleen dié Hottentotte, sowel stamme as individue, wat hul vee op een of ander wyse verloor het, „and had to abandon the communities to which they belonged and seek for means of existence elsewhere, lived chiefly upon the produce of the sea.”¹⁸⁾ Die vernaamste voedsel van eersgenoemde Hottentotte was die melk van hul vee. Hul het hulle blykbaar nie tuis gevoel in die seewater nie: „Zy . . . zyn zeer schuw voor het water, en derven niet verder dan tot de kniën daer ingaen.”¹⁹⁾ Die voedsel gelewer deur Suid-Afrikaanse seediëre is dus alleen gebruik deur die verarmde uitstoteling onder die Hottentotte wat hulle weer tot groepe verenig het. Onder hierdie val die Goringhaiconas, Watermans of Strandlopers onder Herry in

¹³⁾ Schapera, *The Khoisan Peoples*, p. 23.

¹⁴⁾ *Ibid.*, pp. 93 en 137-138 resp.

¹⁵⁾ *Ibid.*, p. 138.

¹⁶⁾ Die bronne wat lig werp op die bedrywigheid op die gebied van vissery van die Hottentotte, weersprek mekaar tot op sekere hoogte. Dit is nietemin moontlik om 'n taamlike duidelike beeld te vorm van die staat van sake ten opsigte daarvan.

¹⁷⁾ Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, p. 88: „It was . . . not from any attachment to the ocean or from any benefit derived directly from it that they continued their course along its margin, but from the pastures, owing to the greater rainfall, being more luxuriant in its neighbourhood than further inland.” Ook Schapera en Farrington, *The Early Cape Hottentots*, p. vi.

¹⁸⁾ Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, p. 104. Sien ook p. 88.

¹⁹⁾ Nieuhof, *Zee en Lant-Reize*, p. 15. Sien ook Dapper, *Kaffrarie of Lant der Kaffers* (uitgegee deur Schapera en Farrington in *The Early Cape Hottentots*, p. 58).

die omtrek van Tafelbaai,²⁰⁾ 'n stam ontmoet aan die weskus op 'n tog van die „Grundel” in 1677 wat in hutte gemaak van die bene van noordkapers gewoon het,²¹⁾ en ten slotte tot 'n seker mate ook die Hottentotte waarmee die opvarendes van die Portugese skip S. João Baptista in 1622 naby die mond van die Keiskama in aanraking gekom het.²²⁾

Hierdie Hottentotte het alle seediëre gevang wat hul primitiewe tuig hul instaat gestel het om buit te maak. Skulpdiere soos mossels, alikruikels, klipkouse, perdevoetjies, krappe en krewes het hul gemaklik met laagwater tussen die rotse versamel.²³⁾ Van die visse kon hul egter alleen dié soorte vang wat in die vlakwater digby die strand geboer het. Hiervan het die hottentotvis wat geredelik en volop verkrygbaar was, hoog aangeskrewe gestaan.²⁴⁾ Ook die groot verskeidenheid van klipvissoorte in die Kaapse waters wat in die rotspele in groot getalle gevang kan word, is sekerlik nie versmaai nie, hoewel die Hottentotte in die reël nie vis sonder skubbe geëet het nie.²⁵⁾ Verskillende visvangsmetodes is deur die Hottentotte aan die seekus toegepas. Hul het o.a. die vis deurboor met lang spiese waarvan die punt versterk is of waaraan die reguit horing van die gemsbok geheg is. By groter afstande is ligte lyne van gedraaide dieresenings of derms daaraan vasgemaak, maar as hul bv. rogge op die sandbodem wou vang, het hul met hul voete daarna rondgetas en die vis met die spies in die hand deursteek. „They are very expert,” getuig 'n Engelsman wat in 1611 by Tafelbaai aangedoen het, „in throwing their Darts, wherewith they kill many fish in the Sea.”²⁶⁾ Soms het hul damme gebou langs die kus op gunstige plekke waar 'n strandvlak amper droog gelaat is met laagwater. Ook was hoeke, eers vervaardig van dieretande of bene en toe van yster, vasgemaak aan lyne van gedraaide senings en derms, in gebruik op 'n later stadium (waarskynlik onder Europese invloed). Hierdie lyne is sonder stok met die hand vasgehou. Mossels was 'n gewilde aas. Met hierdie metodes was hul in staat

²⁰⁾ C. 700: Mem. en Instr. 1657-1685, pp. 68 en 155; Dagv. v. J. v. Riebeeck, I, p. 87; Dapper, Kaffrarie, p. 58; Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 84; Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika, I, p. 13; Cory, The Rise of South Africa, I, p. 5.

²¹⁾ Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika, I, p. 132.

²²⁾ Maingard, The Lost Tribes of the Cape (sien S.A. Journal of Science, XXVIII, p. 500).

²³⁾ Dagv. v. J. v. Riebeeck, I, pp. 36 en 87; Nieuhof, Zee en Lant-Reize, p. 11; Bogaerts, Historische Reizen, p. 111; Dapper, Kaffrarie, p. 56; Grevenbroek, Elegans et accurata Gentis Africanæ... Descriptio Epistolaris (uitgegee deur Schapera en Farrington in The Early Cape Hottentots, p. 185).

²⁴⁾ Ten Rhyne, Account of the Cape (uitgegee deur Schapera en Farrington in The Early Cape Hottentots, p. 103).

²⁵⁾ Een-en-twintig verskillende soorte klipvisse is aangeteken in die Kaapse waters (Gilchrist, The S.A. Seas; sien S.A. Journ. of Science, XX, p. 18). Vir laasgenoemde bewering sien Hedendaagsche Historie, p. 638; Kolbe, Naauwkeurige en Uitvoerige Beschryving van de Kaap de Goede Hoop, pp. 117-118; Ten Rhyne, Account of the Cape, p. 129. Sien ook egter Dagv. v. J. v. Riebeeck, II, p. 457 waar gepraat word van klipvisse bestem as voedsel vir Hottentotte te Robbeneiland.

²⁶⁾ Nicholas Withington in Purchas, Purchas his Pilgrimes, I, boek 3, p. 482.

om selfs nog in 1662 die Kompanjies dienaars en vryburgers tot 'n aansienlike mate van vis te voorsien.²⁷⁾ Verder is ook robbe wat in die nag aan land gekom het, deur die Hottentotte gevang en wel deur hul met stokke dood te slaan.²⁸⁾ Hierdie seedië was van groot betekenis want nie alleen is robbe vlees deur hul as voedsel hoog gewaardeer nie, maar ook die velle is gebruik as klédingsstukke in die vorm van 'n soort mantel en 'n mus, en die pense en blase as watersak.²⁹⁾

Maar hierdie Hottentotte kon alleen die robbe op die vasteland bykom en kon net visvang in die water digby die strand en in riviermonde „for they have no Boats, Barklogs, nor Canoes to go a—Fishing in.”³⁰⁾ Die duisende robbe op die eilande is dan ook baie mak bevind deur die blanke reisigers omdat die Hottentotte geen vaartuige gehad het om hul daar te gaan molesteer nie.³¹⁾ In die lysie gemaak van Hottentot woorde kom geen enkele besondere visnaam voor nie, maar alleen algemene name soos „k'auw” of „t̃k̃ aüm” ('n vis), „houtee” ('n rob) en „t'kaka” ('n walvis). Die enigste visnaam wat herinner aan die Hottentotte, is die naam „hottentot”, en hoewel verskillende verklarings van hierdie benaming gegee word, is dit hoogswaarskynlik deur Europeane gegee weens die ooreenkomste tussen die kleur van die vis en dié van die Hottentotte.³²⁾ Die Hottentotte het nie noemenswaardige pogings aangewend om vis teen bederf te bewaar nie. Hoewel hul dit waarskynlik tot 'n sekere mate in die son gedroog het, was die gebruik van sout vir hierdie doel by hul totaal onbekend: „although there are here various excellent salt beds and pools . . ., yet they are ignorant of the use of it.”³³⁾ Die Hottentotte het van

²⁷⁾ C. 700: Mem. en Instr. 1657-1685, p. 68: „daermede grote vervulling onder Comp.s volcq ende vrijeluyden alhier makende” . . ., Dagv. v. J. v. Riebeeck, II, p. 457. Vir visvangmetodes sien Dagv. v. J. v. Riebeeck, I, p. 87 en II, p. 123; Nieuhof, Zee en Lant-Reize, p. 10; Grevenbroek, Elegans et accurata Gentis Africanæ . . . Descriptio Epistolaris, p. 183; Ravenstein, First Voyage of Vasco da Gama, p. 6; Kolbe, Naauwkeurige Beschryving, pp. 117-118.

²⁸⁾ Dagv. v. J. v. Riebeeck, p. 248; Ravenstein, First Voyage of Vasco da Gama, pp. 6-8; Bogaerts, Historische Reizen, p. 111.

²⁹⁾ Purchas, Purchas his Pilgrimes, I, boek 3, p. 466; Travels of Peter Mundy, II, p. 322; Nieuhof, Zee en Lant-Reize, p. 10; Dapper, Kaffrarie, pp. 48 en 56; De Vries, Drie seer Aenmercklijke Reysen, p. 185; Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika, I, p. 132.

³⁰⁾ Dampier, A New Voyage round the World, I, p. 540.

³¹⁾ 'n Fransman wat Tafelbaai in 1620 aangedoen het, is dan ook van mening: „I consider these savages very lacking in invention . . . to be without the means of fashioning a boat or two, or joining together a few pieces of wood, and going to the islands which are near the mainland. For there they would find as many seals . . .—which they consider delicacies—as would suffice to feed them” (de Beaulieu in Strangman, Early French Callers at the Cape, p. 52). Sien verder Mollema, De Eerste Schipvaart, p. 136; Nieuhof, Zee en Lant-Reize, p. 15; Botha, Collectanea, p. 50; Hondius, Klare ende Korte Besgryvinge (sien Zuid-Afrikaansche Tijdschrift, Okt. 1880, p. 563).

³²⁾ Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika, I, pp. 220-231; Kolbe, Naauwkeurige Beschryving, I, pp. 430 en 433; Biden, Sea-Angling Fishes, p. 33; Thompson, Sea Fisheries, p. 60; Gilchrist, Hist. of the Local Names of Cape Fish, pp. 217-225.

³³⁾ De Grevenbroek, Account of the Hottentots, p. 181 (Van Rieb. Ver. No. 14).

sout alleen gehou soos Europeane van suiker.³⁴⁾ Hoe primitief die Hottentotte se vissery nog was, blyk verder daaruit dat hul dooie en opgespoelde walvisse, robbe en visse gretig verslind het selfs in so 'n ontbonde toestand dat Europeane nie naby kon kom nie. By opgespoelde walvisse het hul hutte opgeslaan en vir maande van die vlees en spek gelewe. Veral die traan was gewild by hul en is aan hul lyf gesmeer, in seebamboese bewaar en gretig gedrink: „Ja zy scheppen de traen, die de zon uit de gestrande walvisschen heeft doen branden, met hele handen daer uit, en drinken die in.”³⁵⁾

Maar ook varswatervis is as voedsel gebruik. Onder die Hottentotte wat langs die Oranjerivier en die Groot Visrivier in Suidwes-Afrika gewoon het, „fish . . . often form an important part of the menu.”³⁶⁾ Hier is gebruik die bogemelde hoeke, nette geskraap uit sagte bas, mandjies soos by die Boesmans uit riet gevleg en hout spiese. Met laasgenoemde het hulle nie van die wal af gegooi nie maar hulle het eers 'n ent die water ingeloop. Die mandjies is op dieselfde wyse as deur die Boesmans gebruik.³⁷⁾

Die Bantoe, die inheemse ras wat Suid-Afrika die laaste binnegetrek het en wel langs die ooskusdele af, het maar tot 'n geringe mate van vis as voedsel gebruik gemaak. Dit is alleen geëet deur stamme wat noordwaarts van Delagoabaai gewoon het langs die groot riviere op die ooskus.³⁸⁾ So 'n stam was die Shangana-Tonga in die gebied van die huidige Portugees-Oos-Afrika.³⁹⁾ Suid van Delagoabaai is vis nie gebruik as voedsel nie, behalwe deur die vertakkinge van die noorde-like stamme wat hul op 'n paar plekke langs die kus gevestig het. Dit was dan ook een van hierdie stamme in Noordelike Natal wat die skipbreukelinge van die Portugese skip S. Bento in 1554 oorvloedig van vis voorsien het.⁴⁰⁾ Die ander stamme hier, selfs die wat langs die kus gewoon het, het geen vis geëet nie, waarskynlik omdat daardie diersoorte voorheen moontlik as verwant beskou is aan die slang waarin na hulle geloof die geeste van hul voorouers verhuis het. Die skipbreukelinge van die Stavenisse wat in 1686 suid van Natal gestrand het, het dan ook getuig: „Insgelycx eeten sij geen visch, nog iets dat uijt de zee komt.”⁴¹⁾ Teen die einde van die agtiende eeu meld Lady Anne Barnard in verband met die deelname van Bantoes aan 'n maaltyd: „particularly fish, they seemed to have no taste for—indeed, till they reached the Cape they had never

³⁴⁾ Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, p. 98.

³⁵⁾ V.C. 36: *Rapporten der Commissarissen 1657-1764*, p. 17. Sien ook Dagv. v. J. v. Riebeeck, I, p. 319; Hondius, *Besgryvinge*, p. 561; Herbert, *Some Yeares Travels*, p. 17; Nieuhof, *Zee en Lant-Reize*, p. 11; Dapper, *Kafrarie*, p. 56; De Vries, *Drie Reysen*, pp. 185 en 188; Bogaerts, *Historische Reizen*, p. 111.

³⁶⁾ Schapera, *The Khoisan Peoples*, p. 238.

³⁷⁾ *Ibid.*, p. 304.

³⁸⁾ Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, p. 270.

³⁹⁾ Schapera, *The Bantu-speaking Tribes of S.A.*, p. 133.

⁴⁰⁾ Theal, *Records of South-Eastern Africa*, I, pp. 237-238; Theal, *Ethn. and Condition of S.A.*, p. 270.

⁴¹⁾ Molsbergen, *Reizen in Zuid-Afrika*, III, p. 62.

seen a fish, hooks and lines being unknown to them."⁴²⁾ Maar ook alleen die stamme aan die riviere en seekus noord van Delagoabaai was instaat om kano's te vervaardig en wel uit boomstamme, en het die gebruik van roeirieme geken. In 1498 het die matrose van Da Gama dan ook inboorlinge met kano's op die Limpopo gevind wat besig was met visvang. Op die seekus verder suidwaarts was bote of vlotte van welke aard ook onbekend.⁴³⁾

Reeds baie vroeg het nie-inheemse vissers van die Suid-Afrikaanse seediëre gebruik gemaak. Hoewel Bartolomeus Dias die eerste Europeaan was wat die Kaap omseil het, was sy skepe hoogswaarskynlik nie die eerste vreemde vaartuie wat hulle in die Suid-Afrikaanse waters bevind het nie. Fenisiërs en daarna Moorse seevaarders van die Afrikaanse ooskus het vermoedelik al veel vroeër met daardie waters kennis gemaak.⁴⁴⁾ Indien hierdie veronderstelling juis is, was hul teweens waarskynlik die eerste vreemdelinge wat die visserij hier beoefen het.

Gedurende meer as anderhalwe eeu voor die stigting van die volksplanting het talle van Portugese, Nederlandse, Engelse, Franse, Deense, e.a. skepe deur die Kaapse waters gevaar. Die Kaapse waters met sy kale kuslyn het egter geen noemenswaardige aantrekkingskrag vir hul gehad nie, maar is alleen beskou as deel van die seeweg na die Ooste wat ryk aan kosbare handelsware so spoedig moontlik bereik moes word.⁴⁵⁾ Maar tog het in vele gevalle die bemanning van hierdie skepe in die verbyvaar gebruik gemaak van die geleentheid om hier deur middel van vangs 'n voorraad vis op te doen. Dit was ook geen wonder nie want die nasies van wie verreweg die meeste skepe om die Kaap geseil het, was die Portugese, Nederlanders en Engelse, d.w.s. juis volke wat hulle sinds oudsher toegelê het op die visvangs.⁴⁶⁾

Hoewel die Portugese die eerste honderd jaar nadat hul die seeweg na die Ooste ontdek het, sonder mededinging van andere seevaarders om die Kaap gevaar het, het hul om verskeie redes oor die algemeen nie die Suid-Afrikaanse baaie aangedoen nie. Hul het hierdie Suidelike kuste vermy veral van weë sy barbaarse inwoners met wie geen winsgewende handel gedryf kon word nie, en wat selfs een van hul onderkonings gedood het, en verder weens die woeste geaardheid van die land met sy onherbergsame kuste en stormagtige waters. Die seeroete

⁴²⁾ South Africa a Century Ago, p. 79. Sien verder: Botha, Roger's Description of Natal (in Collectanea, p. 130); Grevenbroek, Account, p. 179; Schapera, The Bantu-speaking Tribes, p. 133; Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika, IV, p. 319.

⁴³⁾ Stanley, The Three Voyages of Vasco da Gama, p. 69; Theal, Ethn. and Condition of S.A., p. 288.

⁴⁴⁾ Vgl. Thompson, The Sea Fisheries, pp. 1-2; Gilchrist, The South African Seas, p. 8.

⁴⁵⁾ Sien Theal, History of South Africa before 1795, I, p. 365.

⁴⁶⁾ Theal, History of S.A. before 1795, I, p. 13, sê omtrent die Portugese: „In no other country of Europe except Holland were there so many fishermen, and nowhere else did fish form so large a proportion of the food of the peasantry.”

van die Portugese wat feitlik deurgaans wes van Madagaskar geloop het, het dan ook nie 'n verversingspos tussen St. Helena en Mosambiek nodig gehad nie.⁴⁷⁾ Die Nederlanders en Engelse egter, wat teen die uitgang van die sestiende eeu die Suid-Afrikaanse waters begin bevaar het, het met 'n groot mate van gereëldheid die baaie daar, en by uitstrek Tafelbaai, besoek. Veral die Nederlanders was verplig om hier na 'n verversingspos uit te sien, omdat hul roete suidelik van Madagaskar gegaan het en dus die lang seereis tussen Nederland en Batavia hier ergens moes onderbreek. Tafelbaai is dan ook sowel op die uit- as die tuisreis aangedoen as 'n ontmoetingsplaas en het tewens gedien as 'n soort poskantoor.⁴⁸⁾

Wat die vangs van gewone visse betref gedurende die 150 jaar voor 1652, kan ons min of meer onderskei tussen twee periodes: ongeveer die eerste honderd jaar en die laaste vyftig jaar. Die eerste kan gekarakteriseer word as 'n periode waarin die visvangs, en wel uitsluitlik deur die Portugese, hoofsaaklik op die Agulhasbank in die oop see met handlyne beoefen is. Dit kan dan ook genoem word die Portugese tydperk.

Omdat vis by hierdie nasie 'n baie belangrike voedingsmiddel was, het hul nie alleen gesoute vis as proviand op hul seereise meeneem nie, maar ook vars vis gevang in visryke waters op hul seereise.⁴⁹⁾ Die Suid-Afrikaanse waters se visrykheid het ook gou bekend geword.⁵⁰⁾ Alleen aan die begin van hierdie periode, toe die Suid-Afrikaanse kuste nog dikwels besoek is, is in die baaie en riviermonde visgevang. So het Vasco da Gama op sy eerste reis in 1497 visgevang eers in St. Helenabaai,⁵¹⁾ vervolgens te Mosselbaai,⁵²⁾ by die sogenaamde „Ponta da Pescaria” op die kus van Noord-Natal en eindelik in die mond van die Limpopo waar hul spoedig „much good fish”, gevang het, „with which the sick improved, as it was fresh food.”⁵³⁾ Op sy terugreis het dieselfde seevaarder by Mosselbaai „many anchovies” gevang

⁴⁷⁾ Theal, *Records of South-Eastern Africa*, I, p. 226 (vir die getuienis van 'n Portugees uit die middel van die sestiende eeu); Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 289 en II, p. 1; Gie, *Geskiedenis van S.-A.*, I, pp. 22-23; Hedendaagsche Historie, p. 627; Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 63.

⁴⁸⁾ Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, II, p. 1; Gie, *Geskiedenis van S.-A.*, I, pp. 45-46. Hierdie gebruik by die Nederlanders is vasgelê in 'n bevel van die XVII in 1616 dat Nederlandse skepe altyd op die uitreis by Tafelbaai moes aandoen: V.C. 94: *Verbatim Copies of Documents 1595-1693*, No. 4 (Res. van 7 Aug. 1616).

⁴⁹⁾ Van Linschoten, *Itinerario*, I, p. 11; Ravenstein, *First Voyage of Vasco da Gama*, p. 166.

⁵⁰⁾ Gilchrist, *The Fish and Fisheries of S.A.*, p. 124 en Von Bonde, *Fish and Fisheries in South Africa*, p. 163.

⁵¹⁾ Theal, *History of S.A.*, I, p. 56.

⁵²⁾ Stanley, *Three Voyages of Vasco da Gama*, p. 53. Waaromtrent in die Joernaal opgemerk word: „The crews grew sick with fever from the fish which they ate, on which account they ate no more.” Die Portugees was dus onbekend met die Suid-Afrikaanse vissoorte en hierdie vroeë ondervinding was sekerlik nie 'n aanbeveling vir die Suid-Afrikaanse vis nie.

⁵³⁾ *Ibid.*, pp. 66-67; Ravenstein, *First Voyage of Vasco da Gama*, pp. 16 en 195.

„which we salted for our voyage.”⁵⁴⁾ Dit is die oudste aangetekende geval van insouting van Suid-Afrikaanse vis deur blankes. Soos reeds vermeld het die Portugese na die eerste paar jaar die Suid-Afrikaanse kus feitlik deurgaans vermy en alleen visgevang op die Agulhasbank.⁵⁵⁾ Op hierdie besonder visryke bank wat spoedig aan die Portugese bekend geword het, is hul voedselvoorrade reëlmatig en tot 'n aansienlike mate aangevul. In 1579 getuig Stevens, 'n Engelsman op 'n Portugese skip: „And the day following, being in the place where they are always wont to catch fish, we also fell a fishing, and so many they tooke, that they served all the ship for that day, and part of the next.”⁵⁶⁾ Die diepseekarakter van die Portugese visvangs word beklemtoon deur die Fransman François Pyrard waar hy verklaar dat „They cast their lines sometimes to the depth of 80 and 100 fathoms.”⁵⁷⁾ Op die reis van Van Linschoten is daar 'n halwe dag lank aaneen visgevang en wel veral na een vissoort: „vonghen wy veel Visschen met hoecken op die voorseyde grondt vande bancken op 10 ende 12 vadem, ende is seer excellente Visch, by naest ghelijck den Schelvis. Die Portugesen noemense Pescadas.”⁵⁸⁾

Maar die Portugese was nie uitsluitlik vir hul visvoorraad op die Suid-Afrikaanse waters aangewese nie. Reeds baie vroeg is geput uit die visryke waters om St. Helena waarvan Van Linschoten geskryf het dat dit „een wonder van God (was) dat de zee er zoveel opleverde.”⁵⁹⁾ En ook te Mosambiek is gesoute vis wat daar volop en goedkoop was, ingelaai.⁶⁰⁾

Nie alleen het die Portugese op hul seereise die Suid-Afrikaanse vis vars of gesout as voedsel gebruik nie, maar ook hul talryke skipbreukelinge moes dikwels hul karige voedselvoorrade daarmee aanvul. So het die opvarendes van die São João in 1552 digby die mond van die Umzimvubu hul behelp met die vis wat hul in poele tussen die rotse met laagwater gevind het.⁶¹⁾ Selfs van opgespoelde visse is in

⁵⁴⁾ Ravenstein, *First Voyage*, p. 92.

⁵⁵⁾ 'n Noemenswaardige uitsondering is die ondersoeking later in die ses-tiende eeu van St. Sebastianbaai aan die mond van die Breërivier, o.a. in verband met die visrykheid daar. Vgl. Theal, *Rec. of S.-E. Africa*, I, p. 312.

⁵⁶⁾ Hakluyt, *Principal Navigations*, VI, p. 382. Vgl. Purchas, *Purchas his Pilgrimes*, I, p. 1525: „they tooke great store of Fish.”

⁵⁷⁾ Gray, *The Voyage of François Pyrard*, II, deel 2, p. 294.

⁵⁸⁾ Van Linschoten, *Itinerario*, I, pp. 14-15. Vgl. ook Pyrard: „for it is impossible to conceive a greater quantity of fish that exist in this sea, all excellent and of all kinds, amongst them one called 'Cauallo'.” (Gray, *Voyage of Pyrard*, p. 294). Hierdie populêre vissoort was waarskynlik die kabeljou gewees. Sien Gilchrist, *Hist. of the Local Names of Cape Fish*, pp. 211-212. Vir die bewering wat dikwels gemaak word dat die visvangs op die Agulhasbank geskied het omdat 'n bygeloof onder die matrose bestaan het dat dit ongelukkig sou wees om om die Kaap te seil sonder om eers 'n rukkie daar vis te vang, is geen bewysplek gevind in enige bron of werk van 'n bekende geskiedskrywer nie. Sien Thompson, *Sea Fisheries*, p. 3; Gilchrist, *Fish and Fisheries of S.A.*, p. 124; Von Bonde, *Fish and Fisheries in S.A.*, p. 163 en *The Correlation between Marine Biology and the Problems of the Fishing Industry*, p. 43.

⁵⁹⁾ Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 62.

⁶⁰⁾ Theal, *Rec. of S.-E. Africa*, I, p. 328.

⁶¹⁾ Theal, *ibid.*, p. 138 en *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 305.

hul uiterste nood gebruik gemaak. Verder het die skipbreukelinge van die São Gonçalo heelwat later in Plettenbergbaai 'n hoeveelheid vis gevang en as voedsel gebruik.⁶²⁾

Ongeveer teen die uitgang van die sestiende eeu het daar geleidelik 'n oorgang plaasgevind van die oopsee lynvisvangs van die Portugese tot die trekseënvissangs van veral die Nederlanders en Engelse in Suid-Afrikaanse baaie, en by uitstek in Tafelbaai. Hoewel die Portugese hulle nog altyd op hul Agulhasbankvangs⁶³⁾ toegelê het, is die Suid-Afrikaanse baaie van nou af aan min of meer gereëld deur bogenoemde nasies besoek. Ons kan dus hier praat van die Nederlands-Engelse tydperk in die geskiedenis van die gewone visvangs. By beide hierdie nasies het gedroogde en gesoute vis aan boord in hierdie tyd tot die stapelkos behoort.⁶⁴⁾ Geen wonder dan dat op hul seereise waar hul die geleentheid gehad het, hierdie visvoorrade aangevul is of die gevange vis vars gebruik is.⁶⁵⁾

Aan die begin van hierdie tydperk het die Nederlanders, Engelse en Franse visgevang in feitlik al die baaie op die suid-westelike en suidelike Suid-Afrikaanse kus. Aangesien die vloot van Pieter Both in 1601 in 'n baai op die suidkus „niet als schoone Vis” tot verversing kon verkry, het hierdie baai as „Vis Baye” bekend geword.⁶⁶⁾ In dieselfde jaar het die volk van Joris van Spilbergen in St. Helenabaai van die strand aan boord teruggekeer „met brenghende een menichte van platvisch Huygen genoemd, die sy daer aende Zeestrande mette trecknette ghevangen hadden, ende getrocken 375 visschen met eenen treck.”⁶⁷⁾ Daarna het dieselfde vloot by Tafelbaai aangedoen en in die „Rio de Jacqueline” (die latere Soutrivier) „een goede partije visch gevangen hebben, zijnde een fatsoen als Carpers van seer excellenten smaecke”.⁶⁸⁾

Maar later is Tafelbaai—om redes hierbo vermeld—deur die Engelse en Nederlanders min of meer gereëld besoek en het die bogemelde Soutrivier die gebruiklike visvangplek van hierdie twee nasies geword. Hierin is met die treknet gevang groot hoeveelhede harders, witstompneus e.a. vissoorte. „Alsoe within a river half a mile distant from the watering place wee tooke much fishe with our saine, att

⁶²⁾ Theal, *Rec. of S.-E. Africa*, I, p. 44 en *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 418.

⁶³⁾ Waaraan ook af en toe ander nasies aandag gewy het. Vgl. *Travels of Peter Mundy*, II, p. 320.

⁶⁴⁾ Von der Behr, *Reise nach Java*, p. 131; De Vries, *Korte Hist.* p. 87; Purchas, *Purchas his Pilgrimes*, I, boek 5, p. 740.

⁶⁵⁾ Von der Behr, *Reise nach Java*, pp. 23 en 133; Verken, *Molukken-Reise*, pp. 13-14 en 130.

⁶⁶⁾ V.C. 94: *Verbatim Copies of Documents 1595-1693*, No. 2. Vgl. ook Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 344; Hondius, *Besgryvinge* (sien *Z.-A. Tijdschrift*, Sept. 1880, p. 498).

⁶⁷⁾ *De Reis van Joris van Spilbergen*, p. 12. Sien ook Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 344. Hierdie soort was vermoedelik die sandkruiper gewees.

⁶⁸⁾ *Ibid.*, p. 18. Sien ook Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 344 en Molsbergen, *Reizen in Zuid-Afrika*, I, p. 9. Hierdie soort was waarskynlik die harder of witsteenbras, vissoorte wat geneig is om in riviere in skole op te swem en gemaklik met die treknet gevang kan word.

one draught above 300 fishes of $1\frac{1}{2}$ foote longe and more, lyke a breame, very good fishe; . . . which fishe att all tymes when our companie were desirous to eate fishe, wee went and tooke within twee howers as much as both the ships could eate in a daye. And at the rivers mouth at our comeinge away where wee watered wee tooke 3,500 mulletts at twee draughtes, which served us well in our voyage."⁶⁹)

Dikwels was vis feitlik die enigste verversings wat hier verkry kon word en is daar met lof getuig van die oorvloed en die goeie gehalte daarvan.⁷⁰) 'n Groot verskeidenheid van vissoorte is ook hier gevang, baie waarvan die huidige naam egter moeilik vas te stel is.⁷¹) Maar uit die aard van die visvangs was die witsteenbras, die witstompneus en by uitstek die harder, die soorte van die grootste ekonomiese betekenis. Hierdie soorte is dan ook in groot hoeveelhede met die skeepsseëns gevang.⁷²) 'n Spoorslag is verleen aan die gebruik om Suid-Afrikaanse vis te bewaar vir die seereis toe bevind is dat sout in die omstreke van Tafelbaai volop verkrygbaar was en selfs in sulke hoeveelhede dat volgens Hondius skeepsloadinge weggehaal sou kon word.⁷³) En die Suid-Afrikaanse vissoorte is ook geskik bevind vir die insouting, volgens die getuienis van Kaptein Saris in 1614: „We . . . tooke with us . . . good store of Fish and Beefe, which we powdered there, finding it to take salt well.”⁷⁴) Talle van reisjoernale getuig van die reëlmatigheid waarmee hierdie visvangs in die Soutrivier plaasgevind het. En dit blyk ook uit die Remonstransie van Jansz. en Proot teen die einde van hierdie periode.⁷⁵)

Ongeveer in die middel van hierdie periode het daar 'n verandering in hierdie toestand van sake ingetree. Na 1623 het die Engelse hul aandag van die Kaap begin afwend en St. Helena gebruik as hul gewone verversings- en rendez-vous-plek.⁷⁶) Aan die ander kant het die Here XVII sy skepe in 1616 beveel om op die uitreis nêrens anders as in Tafelbaai te ververs nie.⁷⁷) Terwyl die Engelse visvangs

⁶⁹) Foster, *Journal of John Jourdain, 1608-1617*, pp. 16-17. Sien Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 368. Vgl. ook die visvangs van amper 'n duisend stuks deur die skeepsvolk van Kaptein Peyton in 1617 (Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 3, p. 528).

⁷⁰) V.C. 58: Doc. copied by Theal, No. 5; Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 3, p. 514 en boek 5, p. 606; Foster, *Lett. Rec. by the East India Comp.*, II, pp. 148 en 167 en III, p. 2.

⁷¹) Herbert, *Some Yeares Travels*, p. 14; Markham, *Voyages of Sir James Lancaster*, p. 157.

⁷²) Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 3, p. 276; Markham, *Voyages of Sir James Lancaster*, p. 157; De Vries, *Korte Historiaal*, p. 99: „ . . . daer wy menigte van groote Steen-Brasems in vinghen van een ellen lanck, en was schoone Vis.”

⁷³) Hondius, *Besgryvinge* (Sept. 1880), p. 494.

⁷⁴) Satow, *Voyage of Captain John Saris to Japan*, p. 197. Ook: Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 3, p. 383.

⁷⁵) C. 409: *Ink. Br.* 1649-1660, p. 10. Vgl. „dat se misschien niet verder en zijn geweest, dan aen de soute revier, ende aldaer meer geleth op haer vis-schen als op de gelegentheijt des lants.”

⁷⁶) Gie, *Geskiedenis van S.-A.*, I, p. 47 en Theal, *Chronicles*, p. 10.

⁷⁷) V.C. 94: *Verbatim copies of Documents 1595-1693*, No. 4 (Res. van 7 Aug. 1616).

in Tafelbaai nou dus afgeneem het, het dié van die Nederlanders, die volk wat binnekort die volksplanting sou stig, gestadig toegeneem.

Die visrykheid van die Kaapse waters was dan ook een van die beweegredes—hoewel 'n ondergeskikte—tot die stigting van die volksplanting aan die Kaap. Terwyl reeds in 1608 John Jourdain in hierdie verband omtrent Tafelbaai verklaar het „within fewe yeares able of it selfe to furnish all shipps refreshinge, for the countrye at present doth abound with fish and flesh in greate plentie,”⁷⁸⁾ getuig 'n ander Engelsman, Thomas Koridge, in 1613 dat „the abundance of water, cattell, fowle, and fishe, and every other good thinge for refreshinge, . . . hath given us hope it may be ynhabited by our people.”⁷⁹⁾ Maar dit was eers nadat die skipbreukelinge van die Haarlem vir vyf maande praktiese ondervinding opgedoen het op die gebied van die visvangs met 'n spesiaal ingerigte vissersbootjie⁸⁰⁾ dat Jansz. en Proot in hul „Remonstrantie” van 1649—'n uiters belangrike dokument in die geskiedenis van die stigting van die volksplanting—gesaghebbend kon verklaar: „Want aldaer . . . te becomen sijn, vis in overvloed, soo dat men de schepen (gedroogt sijnde) daarmede soude cunnen versien.”⁸¹⁾ Ook sout is daar genoeg te verkry.⁸²⁾

Maar ook die robbevangs is voor die stigting van die volksplanting aan die Suid-Afrikaanse kus beoefen. Hier kan ons onderskei tussen twee tydperke: een wat gaan van die ontdekking van die Suid-Afrikaanse kus tot aan die begin van die sewentiende eeu en die ander vanaf hierdie tydstip tot die helfte van genoemde eeu. Die eerste kan gekenskets word as 'n tydperk waarin kennis gemaak is met die Suid-Afrikaanse rob langs die suidwes- en suidkus en ingeval sy vlees, velle en traan aan boord benodig was, daarvan by geleentheid gebruik gemaak is. Die tweede weer word gekenmerk as 'n periode toe daar by tye 'n gereelde bedryf op 'n veel meer beperkte terrein plaasgevind het.

Een van die tekens dat die Kaap in die nabyheid was, was die verskyning in die see van „a vast number of seawolves moving in bands.”⁸³⁾ Maar dit was aan land in die baaie en op die eilande waar nader met die Suid-Afrikaanse rob kennisgemaak is. Terwyl reeds op die eerste reis van Vasco da Gama in St. Helenabaai robbe op die strand gevind is,⁸⁴⁾ is te Mosselbaai vir die eerste keer die geaardheid van

⁷⁸⁾ Foster, *Journal of John Jourdain*, p. 18.

⁷⁹⁾ V.C. 58: Doc. copied by Theal, No. 2.

⁸⁰⁾ Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 53; Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, II, p. 2 en Cory, *Rise of S.A.*, I, p. 4.

⁸¹⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-1660, p. 9.

⁸²⁾ Ibid., sien ook Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, II, p. 3.

⁸³⁾ Gray, *Voyage of François Pyrard*, II, deel 2, p. 294. Vgl. Strangman, *Early French Callers at the Cape*, p. 47.

⁸⁴⁾ Ravenstein, *Journ. of the First Voyage of Vasco da Gama*, p. 8.

die Suid-Afrikaanse rob aangeteken. Hier het die matrose van de Houtman in 1595 gevind „inde baeye een cleyn eylandeken alwaer by duijsenden zee woluen op waeren” en „in soe grooten getalle datse met een gedruys op u aen quamen vallen soe datmen genoeg te doen hadde dat men tgedierte van hen affconde keren.”⁸⁵⁾ Nou is ook vir die eerste keer opgemerk dat die robbe „haer in menichte inde winter aldaer onderhouden, ende des somers hare spyse inde Zee soecken”.⁸⁶⁾

Ook op Robbeneiland, wat na hierdie diersoort genoem is, is reeds vroeg met groot menigtes van robbe nader kennis gemaak en wel (sover vermeld) vanaf 1591.⁸⁷⁾ So het die matrose van Sir Henry Middleton in 1604 daar teëgekom „such infinite number of seals that it was admirable to behold! all the sea-shore lies overspread with them, . . . thousands.”⁸⁸⁾ Te Dasseneiland het ’n joernaal-skrywer van die reis van Joris van Spilbergen in 1601 van naby die Kaapse rob se geardeheid kon waarneem. Vir hom het die rob baie op ’n beer gelyk en hoewel die dier lam van agter was, kon dit tog byna sneller loop as ’n mens. Verder was dit „seer wreet om aensien, ende zoo fel int bijten dattet een halve Spicie in twee stucken bijten can, . . . en zal oock een man twee ofte dry niet verre ontwijken.”⁸⁹⁾ Hier word ook reeds die moontlikheid ingesien om uit die brand van robbetraan ’n winsgewende bedryf op tou te sit: „Men soude oock menichte van traen connen becomen . . . . alzo datmender wel een schip van dry hondert last oft meer in corten tijt mede soude connen laden.”⁹⁰⁾

In hierdie periode van kennismaking met die Kaapse rob is by geleenthede op seereise van die robbeprodukte gebruik gemaak. Reeds op die eerste reis van Vasco da Gama het sy matrose te Mosselbaai ’n goeie voorraad gesoute robbe vlees vir die seereis ingeskeep.⁹¹⁾ Maar in die reël was robbe vlees nie algemeen gewild onder die matrose nie veral van weë sy wilde en visagtige smaak. Tog is die vars vlees en spek soms gretig verorber: „sij smackten soe wijldt ende soe wijssich, datt men die naulick eeten mochten, maer woruarsijnghe

⁸⁵⁾ Rouffaer en Yzerman, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië*, II, p. 259. Sien ook *Ibid.*, I, p. 6, II, pp. 6, 121 en 153 en III, pp. 108 en 143. Te Mosselbaai is ook reeds al op da Gama se eerste reis tot ’n 3000-tal robbe getel en in 1575 maak ’n Portugees melding van die „innumerable sea wolves” hier. Sien resp. Ravenstein, *Journal of the First Voyage*, p. 13 en Theal, *Rec. of S.-E. Africa*, I, p. 315.

⁸⁶⁾ *Ibid.*, I, oor p. 8.

⁸⁷⁾ Deur Adm. Raymond (Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 336); in 1600 word dit deur James Lancaster „exceeding full of Seales” gevind (Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 3, p. 150); en in 1606 is ’n joernaal-skrywer op die reis van David Middleton van mening dat „there is not an Iland in the world more frequented with Fowle and Seales than this Iland” (*ibid.*, p. 226).

⁸⁸⁾ Corney, *Voyage of Sir Henry Middleton*, p. 8.

⁸⁹⁾ *De Reis van Joris van Spilbergen*, p. 14.

⁹⁰⁾ *Ibid.*, p. 15.

⁹¹⁾ Ravenstein, *Journal of the First Voyage of Vasco da Gama*, p. 92.

van spise doet alte met eeten."⁹²) „For my part,” skryf de Beaulieu in 1620, „I could not eat them . . . as they tasted too rank of fish oil . . . Most of the crew ate them with relish and preferred them to bacon.”⁹³) Maar ook robbetraan is by geleentheid gebruik van gemaak. Ongeveer 1630 het die opvarendes van die São Gonçalo in Plettenbergbaai robbetraan gebrand en gebruik in die skeepsbou i.p.v. olie.⁹⁴) Robbevelle is ook nou en dan ingesamel. So het Matelief in 1608 van Robbeneiland 'n honderd velle meegeneem.⁹⁵)

Na die aanvang van die sewentiende eeu het die Nederlanders, die Franse en die Engelse—veral die twee eersgenoemdes—van die robbevangs by tye 'n gereelde bedryf gemaak op die suid-westelike kusdeel vanaf Saldanhabaai tot Robbeneiland. Daar is skepe spesiaal uitgestuur met die doel om die vernaamste robbe-produkte van ekonomiese betekenis, nl. velle en traan, te versamel.

Die Nederlanders, wat in hierdie tyd as vissersvolk vooraangestaan het, was die eerste wat die robbevangs aan die Suid-Afrikaanse kus stelselmatig beoefen het, en wel vanaf 1610. In hierdie jaar getuig Sir Henry Middleton sprekende van Tafelbaai dat „there were also other two 'Holland' ships which came to make traine Oyle of Seales : they had made three hundred Pipes”.⁹⁶) Maar dit was veral Jacob le Maire, maande lank met enige manskappe deur sy vader in Tafelbaai agtergelaat, wat in 1611 die bedryf op 'n groter skaal beoefen het.⁹⁷) „The Dutch”, verklaar 'n Engelse skrywer dan ook, „also enterprised a new Trade at the Cape of Good Hope, for trayne Oyle and Seales skinnies” . . . en hy bereken dat le Maire na die Nederlandse verskeep het „45000 Seale skinnies, and 500 (vasa) 803 sheads of trayne.”⁹⁸) Waarskynlik was dit 'n gedeelte van le Maire se gereedskap „and a great Copper Caldron, standing upon a Furnace, full of traine” wat in 1613 deur Walter Peyton op Robbeneiland gevind is.⁹⁹)

Ook die Engelse het kort nadat die Nederlanders daarmee begin het, hulle op hierdie nywerheid aan die Kaap toegelê. In 1614 het die Engelse Oos-Indiese Kompanjie 'n skip na die Kaap gestuur om te wag op hul skepe op die terugreis en aan hul, indien nodig, hulp

⁹²) Rouffaer en Yzerman, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders*, III, p. 143. Vgl. ook *ibid.*, II, pp. 259-260. Vermoedelik is „wijssich” 'n ander vorm van „visschich” wat „visagtig” beteken. „Woruarsijnghe” is waarskynlik 'n vervorming van „ververschinghe” = verfrissing of aanvulling van 'n voorraad. Vgl. Verwijs, Verdam en Stoett, *Middelnederlandsch Woordeboek*, onder „visschich” en „ververschinghe” resp.

⁹³) Strangman, *Early French Callers at the Cape*, p. 57.

⁹⁴) Theal, *Rec. of S.-E. Africa*, I, p. 45.

⁹⁵) Theal, W. A. van der Stel and other historical sketches, p. 138 en *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 351.

⁹⁶) Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 3, p. 247.

⁹⁷) *Ibid.*, I, boek 3, pp. 274 en 319; Foster, *The Embassy of Sir Thomas Roe*, I, p. 13.

⁹⁸) *Ibid.*, I, boek 5, p. 716. (1 Hogshead = 63 gelling). Hierdie skatting is waarskynlik te hoog want hierdie stuk is opgestel met die doel om die Engelse volk te wys op die oorheersende posisie van die Nederlanders in hierdie gebiede en hul tot groter kraginspanning hier aan te spoor.

⁹⁹) *Ibid.*, I, boek 3, p. 488.

te verleen. Gedurende die tyd wat hierdie vaartuig daar sou lê, moes die bemanning dan o.a. die robbevangs beoefen om die onkoste gedeeltelik te dek. Hierdie skema het ook redelik goed beantwoord en is jaarliks 'n hele paar jaar lank voortgesit.¹⁰⁰⁾

Hoewel die Franse ook ongeveer in hierdie tyd al aan die bedryf aan die Kaap deelgeneem het,¹⁰¹⁾ het hul omstreeks die helfte van die sewentiende eeu tot die ondernemendste geword op hierdie gebied. Toe is af en toe 'n vaartuig van La Rochelle gestuur om 'n vrug robbevelle en traan te versamel op die eilande in en in die nabyheid van Saldanhabaai.¹⁰²⁾ Hierdie skepie het die robbevangs op so 'n groot skaal beoefen dat „2700 stux extraordinaire schoone wel gedrooghde robbenvellen” in 1651 op 'n eilandjie moes agtergelaat word, „door de meenichte niet cunnende wegh voeren.”¹⁰³⁾ En te St. Helena het hierdie Franse daarop geroem dat hul lading „wel een tonne gouts waardigh” was.¹⁰⁴⁾ Hierdie Franse robbevangers het ook oor so 'n gevorderde tegniek beskik dat die Nederlanders baie gretig was om dit aan te leer. Aan die kaal kant is die velle eers deeglik skoongemaak en berei met „leertouwers gereedtschappen” en dan elkeen noukeurig met agtien penne oopgespan en so drooggemaak. By die bereiding is o.a. as gebruik.¹⁰⁵⁾

Hierdie bedrywighede op die gebied van die robbevangs in die jare wat die stigting van die volksplanting voorafgegaan het in aanmerking geneem, is dit geen wonder dat Jansz. en Proot in hul „Remonstrantie” die brandery van robbetraan op Robbeneiland e.a. eilande as 'n winsgewende bedryf in die vooruitsig gestel het nie. Die onontbeerlike brandhout sou, volgens hulle, ook plaaslik in genoegsame hoeveelhede verkrygbaar wees.¹⁰⁶⁾ Ook Jan van Riebeeck verklaar in sy „Nader Consideratie” dat hy wat ondervinding van die traanbrandery te Groenland opgedoen het, geen moeilikheid in die weg sien om dit aan die Kaap te beoefen nie.¹⁰⁷⁾

Die walvisvangs is ook aan die Kaap beoefen voor die stigting van die volksplanting. Dieselfde periodes waarin die robbevangs verdeel is, is ook van toepassing by die walvisvangs. Die eerste word gekenmerk as 'n tydperk van kennismaking met die Suid-Afrikaanse walvisse en sporadiese gebruikmaking van sy vernaamste produk, te wete traan. Die tweede weer kan gekenskets word as 'n periode

¹⁰⁰⁾ V.C. 58 : Doc. copied by Theal, No's. 3 en 4 ; Theal, Hist. of S.A. before 1795, I, pp. 368-369.

¹⁰¹⁾ Purchas, P. his Pilgrimes, I, boek 3, p. 247.

¹⁰²⁾ Theal, Hist. of S.A. before 1795, I, p. 333. Vgl. ook Strangman, Early French Callers, p. 78.

¹⁰³⁾ Dagverhaal van Jan van Riebeeck, I, p. 89.

¹⁰⁴⁾ Ibid.

¹⁰⁵⁾ Ibid., pp. 89, 101-103 en 115.

¹⁰⁶⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-1660, pp. 9-10. Reeds in 1608 was John Jourdain van mening dat die robbevelle en traan wat die Kaap kon opbring, sou bydra tot die dekking van die onkoste van 'n volksplanting. Theal, Hist. of S.A. before 1795, I, p. 368.

¹⁰⁷⁾ Ibid., p. 22.

van meer of minder reëlmatige beoefening van die bedryf deur die Nederlanders en Engelse.

Walvisse is meermale in die Suid-Afrikaanse waters aangetref. So getuig Peter Mundy in 1634 uit Tafelbaai dat „Whales . . . usually frequents the Bay.”¹⁰⁸) „In deze Tafelbay speelen ook veel Walvisshen,” bevestig Hondius, „maar” omskryf hy verder, „zijn niet heel groot.”¹⁰⁹) Wat die Suid-Afrikaanse waters in die algemeen betref en die geaardheid van die walvisse daarin, verklaar dieselfde skrywer: „Daar zijn veel Walvisshen ende andere Groote-vissghen en Zee-monsters, daar zijn Pots-hoofden wat kleynder als Walvisshen daar men ook Traan uyt koken kan.”¹¹⁰) Die talrykheid van walvisse in die Suid-Afrikaanse waters word dan ook op Hondius se kaart van Afrika aangedui deur die aftekening van ’n groot walvis.¹¹¹)

Reeds in 1497 op Vasco da Gama se eerste reis is in St. Helena-baai ’n walvis gevang. Paulo da Gama, die bevelvoerder se broer, het baie jong walvisse in die baai opgemerk en het met twee bote en visspere en harpoene hul nagesit. Die jag het byna ’n rampspoedige afloop gehad toe ’n walvis raakgegooi is, want die harpoenlyne was aan die bote self vasgemaak. Dit was dan ook veral aan die besonder vlak water te danke dat die vangs geslaag het.¹¹²) Die volgende walvisvangs waarvan melding gemaak word, het in 1604 in Tafelbaai plaasgevind en wel deur bote van Sir Henry Middleton se vloot. Die rede waarom hierdie vangs onderneem is, was dat daar in al die skepe ’n groot gebrek aan olie was. In hierdie Augustusmaand was die baie vol van die diere en verskeie harpoene het hul doel getref. Weens hul krag en spoed is egter slegs daarin geslaag om een kleintjie te vang, en dit na ’n geruime tyd en met baie moeite en skade aan stukkende bote. Terwyl hierdie walvis so jonk en maer was dat dit maar skaars vier gellings traan gelewer het, het ook duidelik geblyk uit die vangs dat „it was . . . very dangerous to them in the boats.”¹¹³) Aangesien ook gekla word oor die gebrekkige vate beskikbaar vir die bewaring van die traan, het hulle al hier by die aanvang van die sewentiende eeu—by ’n geleentheidsvangs—te staan gekom voor meeste van die probleme waarmee die Suid-Afrikaanse walvisvangs later te kampe sou hê.

Sedert die verloop van die eerste jare van die sewentiende eeu is af en toe die walvisvangs reëlmatig aan die Kaap beoefen. Soos by

¹⁰⁸) *Travels of Peter Mundy*, II, p. 321. Sien ook: Foster, *Journal of John Jourdain*, p. 17; Herbert, *Some Yeares Travels*, p. 13.

¹⁰⁹) Hondius, *Besgryvinge* (Sept. 1880), p. 495. Vgl. Markham, *Voyages of Sir James Lancaster*, p. 157: „there are a small sort of whales in great number.”

¹¹⁰) *Ibid.* (Okt. 1880), p. 560.

¹¹¹) Purchas, *P. his Pilgrimes*, I, boek 5, p. 748.

¹¹²) Stanley, *Three Voyages of Vasco da Gama*, p. 46; Vgl. ook Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, I, p. 56; Thompson, *Sea Fisheries*, p. 95.

¹¹³) Corney, *Voyage of Sir Henry Middleton*, pp. 9-11. Sien ook Thompson, *Sea Fisheries*, pp. 95-96.

die robbevangs het die Nederlanders ook hier die voortou geneem. Reeds in 1611 het die bogemelde Jacob le Maire en sy manskappe enige maande in Tafelbaai vertoef om walvisse te vang. Dit was toe al bekend dat hul baie volop was in die winterseisoen in die Suid-Afrikaanse waters.¹¹⁴⁾

Maar ook die Engelse het spoedig daarna hierdie bedryf aangepak. Soos onder die robbevangs gemeld het hul Oos-Indiese Kompanjie vanaf 1614 jaarliks vir 'n hele paar jaar lank 'n vaartuig na Tafelbaai gestuur. Hierdie skip „may carrie harpinge yrons and meanes to kill whales” en sou afgesien van ander werksaamhede walvisse jag.¹¹⁵⁾ Die redelike welslae van hierdie onderneming sowel as die vooruitsigte in die algemeen van die walvisvangs aan die Kaap, het dan ook vir Fitzherbert en Shillinge in 1620 in hul verslag laat verklaar dat hierdie bedryf „would be profitable to defray part of your charge”.¹¹⁶⁾

Dit is dus te verstaan dat Jansz. en Proot in hul „Remonstrantie” die walvisvangs as 'n winsgewende bedryf in die vooruitsig gestel het, net soos dit gedaan is in die geval van die robbevangs. „Men soude jaerlijckx”, verklaar hul, „aldaar een goede partije traen cunnen cooken.” Wat die so nodige brandhout hiervoor betref, dit sou op en agter Tafelberg in genoegsame hoeveelhede verkrygbaar wees.¹¹⁷⁾ Jan van Riebeeck ook, in sy aanmerkings hierop verklaar dat hy wat „in groenlant geweest ende wel gesien hebbe, hoemen daer meede te werck gaet,” hom nie bekommer oor 'n moontlike gebrek aan hout nie, „want als eens een ketel gestooct is, brenghet den walvis altyt sijn brant selffs meede, vande uijtgebrande vincken ofte kaijen, daermen dan vorders genoegh aff heeft om meede te stoocken.”¹¹⁸⁾

Aangesien die Suid-Afrikaanse waters oor die algemeen arm aan skulpdiere is en laasgenoemde in die reël nie van groot ekonomiese belang in die visserij is nie, is dit geen wonder dat die vis en versamel van skulpdiere voor die stigting van die volksplanting nie van groot betekenis was nie. Tog is die skulpdieervangs voor 1652 reeds beoefen.

Toe Vasco da Gama op sy eerste seereis St. Helenabaai aangedoen het, het sy matrose kreef (wat daar volop gevind is) gevang om hul voorraad van verversings aan te vul.¹¹⁹⁾ Ook die Nederlanders onder de Houtman het in 1595 in Mosselbaai aangedoen en „visten eenighe Oesters daer wy Peerlen inne vonden.”¹²⁰⁾

¹¹⁴⁾ Theal, Hist. of S.A. before 1795, I, p. 365. Vgl. ook Foster, Embassy of Sir Thomas Roe, I, p. 13.

¹¹⁵⁾ V.C. 58 : Doc. copied by Theal, No's 3 en 4 ; Theal, Hist. of S.A. before 1795, I, pp. 368-369.

¹¹⁶⁾ V.C. 58 : Doc. copied by Theal, No. 34.

¹¹⁷⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-1660, pp. 9-10.

¹¹⁸⁾ Ibid., p. 22.

¹¹⁹⁾ Stanley, Three Voyages of Vasco da Gama, p. 46 ; Vgl. Hondius, Besgryvinge (Sept. 1880), p. 495 : „tussghen de klippen heeft men Kreeften so groot datter een man zijn maaltijd mede doen kan.”

¹²⁰⁾ Rouffaer en Yzerman, De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië, I, p. 8.

Maar die betekenis van die skulpdie in hierdie periode lê veral daarin dat dit meestal as 'n verversingsmiddel gedien het by tye wanneer ander en beter verversings nie te verkry was nie. So getuig die joernaalskrywer van Sir James Lancaster se reis in 1591 in Tafelbaai dat „there was no fish but muskles and other shellfish, which wee gathered on the rocks.”¹²¹⁾ Mosselbaai het sy naam aan dieselfde omstandigheid te danke gehad want in 1601 bekom Pieter Both se vloot daar „weynigh verversinge als Mosselen”.¹²²⁾ Ook op die reise van Nicholas Downton en Peter Mundy in later jare moes feitlik uitsluitend van mossels as verversings gebruik gemaak word in Tafelbaai.¹²³⁾

Veral skipbreukelinge was dikwels in hul uiterste voedselnood uitsluitend op skulpdie aangewys. In 1552 het die opvarendes van die Portugese skip, São João, wat digby die mond van die Umzimvubu gestrand het, hul hoofsaaklik hiermee aan die lewe gehou. Ook die skipbreukelinge van die São Bento wat twee jaar later naby die mond van die Umtata vergaan het, getuig dat „among the rocks (of which all the coast of the country called Natal is full) we found many oysters and mussels, which at low tide, or that part of the day when we rested, afforded us some refreshment.”¹²⁴⁾

Ons kan dan tot 'n slotsom kom met betrekking tot die mate van gebruik van Suid-Afrikaanse seediere vóór die stigting van die volksplanting. Hoewel die visserij waarskynlik die oudste nywerheid in Suid-Afrika is, het die inheemse rasse oor die algemeen maar tot 'n geringe mate uit hierdie ryk bron geput. In gener mate deur die geaardheid van die land aangemoedig nie, was die visvangtegniek van die twee natuervolke, die Boesmans en Hottentotte, nie ontwikkel nie en was hul behoeftes hier beperk tot die seediersoorte wat op of baie digby die strand gemaklik verkrygbaar was. Alleen in uitsonderlike gevalle het vis as 'n bron van voedsel 'n belangrike rol gespeel. Maar die geringe gebruikmaking van die Suid-Afrikaanse seedierrykdomme blyk veral hieruit dat die meesbeskaafde inheemse ras, die Bantoe, op enkele uitsonderings na, hulle daarvan onthou het.

Dan verskyn op die toneel skepe van volke soos die Portugese, Engelse en Nederlanders wat die mees vooraanstaande vissers van Europa was. Aangesien hulle skepe egter handelskepe was wat met alle spoed na en van die ryk Ooste gevaar het en op die terugreis swaar belaaie was, kom dit onwaarskynlik voor dat hul die visserij op 'n enigsins omvattende skaal beoefen het in stormagtige waters

¹²¹⁾ Markham, *Voyages of Sir James Lancaster*, p. 3.

¹²²⁾ V.C. 94: *Verbatim Copies of Documents 1595-1693*, No. 2. Sien ook Molsbergen, *Reizen in Zuid-Afrika*, I, p. 7; Hondius, *Besgryvinge* (Okt. 1880), p. 569: „op de klippen goede grootte Mosselen dogh van binnen zwart.”

¹²³⁾ Markham, *Voyages of Sir James Lancaster*, p. 159; *The Travels of Peter Mundy*, II, p. 321.

¹²⁴⁾ Theal, *Records of S.-E. Africa*, I, pp. 138 en 234 resp.

op 'n onherbergsame kus wat hoogstens slegs as 'n onderbrekingspunt beskou is. Van die Suid-Afrikaanse seediere is dan ook oor die algemeen alleen gebruik gemaak in soverre produkte daarvan nodig was om in behoeftes op die seereis te voorsien. Waar tog by tye van die walvis- en robbevangs 'n gereelde bedryf gemaak is deur die Nederlanders, Engelse en Franse, en wel met 'n taamlike mate van welslae, is dit in die reël beoefen nie deur skepe van 'n handelsmaatskappy nie, maar deur partikuliere.

Die rykdom van seevisse, walvisse en robbe in die Suid-Afrikaanse waters was dan ook een van die beweegredes—hoewel 'n ondergeskikte—tot die stigting van die volksplanting.

Hoewel oor die algemeen maar tot 'n geringe mate uit hierdie seedierrykdomme geput is voor 1652, moet by 'n bepaling van die belangrikheid van die visserybedrywigheid in hierdie jare ook in ag geneem word dat dit die jare van kennismaking met die Suid-Afrikaanse toestande op visserygebied was, toestande wat taamlik sterk verskil het van die Europese. So is o.a. kennis opgedoen omtrent die verskillende vissoorte, die beste vangmetodes (bv. die aassoorte vir die lynvisvangs) en die geaardheid en visrykheid van die Suid-Afrikaanse baaie, beskutte inhamme en kuswaters,¹²⁵ en hierdie kennis sou later waardevol blyk.

¹²⁵) Van hierdie kennis is dan ook gebruik gemaak in die tekening van die talryke kaarte wat in hierdie jare van die Suid-Afrikaanse kus, baaie en seediptes gemaak is, soos o.a. in *Begin ende Voortgangh*, I, oor p. 4 (uitgegee in 1646).

HOOFSTUK II.

DIE MARK VIR VIS.

In 1652 is die Kaapse volksplanting deur die Nederlanders gestig aan Tafelbaai wat reeds goed bekend was as 'n plaas van oponthoud en as 'n voorraadskuur vir vars vis. En aangesien die Nederlanders in hierdie jare nog die vissers by uitnemendheid, veral die van die haring, van Europa was, sou mens verwag dat die visvangs aan die Kaap 'n belangrike rol sou gaan speel. Alleen aanvanklik egter was dit van aanmerklike betekenis en selfs toe is dit gedurende die eerste vyf jaar deur die robbevangs oorskadu. Hoewel die vangst van gewone visse spoedig daarna die robbevangs in belangrikheid oortref het, het hierdie tak van die visserij in verhouding met die ander nywerhede afgeneem in betekenis. Dit kom veral uit as die ontwikkeling van die mark nagegaan word.

In die geskiedenis van die mark vir die Kaapse vis kan mens drie fases onderskei. Die eerste hiervan wat gaan van 1652 tot 1657 is een van selfversorging.

Die navraag wat in hierdie jare aan die Kaap na vis bestaan het, het in die eerste plek ontstaan uit die behoeftes van die plaaslike besetting en tot 'n mindere mate uit die van die verbyvarende skepe. Die omvang van eersgenoemde behoefte kan ons by benadering vasstel deur die getalsterkte van die garnisoen na te gaan. Omdat die grootte van die garnisoen afgehang het van die feit of die vaderland in oorlogs- of vrede-toestand verkeer het, en voorts hoeveel siekes deur komende en gaande skepe agtergelaat is, het dit dikwels sterk wisselinge vertoon, selfs in een enkele jaar. Oor bogenoemde tydperk van vyf jaar was die wisseling van 70 tot 170 manskappe. Die plaaslike besetting het behoefte gehad veral aan 'n geskikte produk wat die skaap- en beestevlees wat vir die Kompanjie se skepe bewaar moes word, kon vervang en hul het dit tot 'n groot mate in vis gevind.¹⁾ Maar vis het ook soms ten dele die plek ingeneem van die rantsoene van o.a. soutvlees, spek, brood, gort en erte wat die koste van die nedersetting aan die Kaap omhoog laat styg het.²⁾ Veral wanneer hierdie rantsoene begin kort skiet het—wat in hierdie jare dikwels gebeur het—was vis die „grootte accommodatie ende soulagement in de montkosten.”³⁾ Aansienlike hoeveelhede vis is dan ook aan die garnisoen verskaf. In Augustus 1652 is goedgevind

¹⁾ Vgl. Thom, *Gesk. van die Skaapboerdery in S.-A.*, p. 119.

²⁾ Vgl. C. 493: *Uitg. Br. 1652-'61*, p. 401.

³⁾ *Dagv. v. v. Rieb.*, I, p. 330; sien ook p. 189.

om drie keer per dag vars vis aan die volk te skaf⁴⁾ en in die volgende maand twee keer waarby elk van die honderd man drie visse ontvang het.⁵⁾ Teen die einde van die jaar het die behoefte aan hierdie soort vis gewissel van 400 tot 600 stuks daagliks.⁶⁾ Maar die volk het hul rantsoene verkies en het nie genoeg geneem met hierdie vervanging nie. „Als ons geen visch en vleesch zamen zal geschaft, maar vleesch en spek telkens met visch gespaard werden,” het een van hul dan ook in hierdie maande verklaar, „wenschte (hij) wel dat er nooit een visch gevangen wierd, of geen visch meer in de rivier was.”⁷⁾ Twee dae later verwittig die volk selfs vir van Riebeeck dat hul gewillig is om te gaan visvang indien hy hul beloof dat die vis nie die plek van spek sal inneem nie.⁸⁾ In hierdie beginstadium van die nedersetting het die Kommandeur vis egter sy gemelde plek op die voedsellys laat behou. Maar die Kaapse bewaarde vis was tot 'n mate blootgestel aan die mededinging van die Nederlandse bewaarde vis en wel veral dié wat as „stockvis” bekend gestaan het. So is reeds in Mei 1652 'n hoeveelheid hiervan geland as voedsel vir die besetting.⁹⁾ Hoewel verder die vlees van robbe, pikkewyne e.a. seevoëls en hul eiers ook as vervangingsmiddel gebruik is, het hul nie in mededinging met die Kaapse vis getree nie, maar is alleen gebruik van gemaak wanneer laasgenoemde nie verkry kon word nie.¹⁰⁾ Maar, soos reeds vermeld, het ook die verbygaande skepe 'n behoefte—hoewel 'n geringer behoefte—aan vis in sowel sy vars as bewaarde vorm gehad. Die omvang van hierdie behoefte kan ook by benadering vasgestel word as gelet word op die aantal skepe wat in hierdie tydperk in Tafelbaai aangedoen het :

1652	1653	1654	1655	1656	1657 ¹¹⁾
7	21	21	40	49	27

Hierdie gemiddelde getal van 33 skepe jaarliks is af en toe (want hul het in die eerste plaas behoefte aan vars vlees gehad) by wyse van verversing van vars vis voorsien. So is o.a. twee keer meer as 'n duisend harders aan boord van Kompanjies skepe gestuur.¹²⁾ Maar dit was die behoefte aan bewaarde vis wat 'n neiging getoon het om belangrike afmetings aan te neem. Aan die retoervloot van Rijcklof van Goens is in 1655 'n hoeveelheid gesoute harder verstrekt wat hom so geval het dat hy in Junie van dieselfde jaar beveel „dat u E. jaerlijcx tegens de compste der schepen ofte continueel . . .

⁴⁾ Ibid., p. 50.

⁵⁾ Ibid., p. 61.

⁶⁾ Ibid., p. 84.

⁷⁾ Ibid., pp. 60-61. Vgl. ook C. 326 : Attestatiën 1652-1665, p. 9 (No. 4).

⁸⁾ Ibid., p. 61.

⁹⁾ C. 1 : Resolutiën 1652-1663, p. 13.

¹⁰⁾ Vgl. Dagv. v. v. Rieb., I, p. 188. Die voedselwaarde van vis is hoër geskat : „ . . . dat voor't volck . . . veel beter als peguyns off robben, te passe comen sal.”

¹¹⁾ Thom, Gesk. van die Skaapboerdery, p. 119.

¹²⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 297 en 442.

aldaer harder . . . vangen ende . . . zouten om de scheepen te provideeren . . . hebbende bevonden dat den Caapsen harder wel gedrooght zijnde een schoon voetsaem toespijs voort volck is." „Maer," is sy klagte, „was ons de quantiteit wat te sober omgecomen."¹³⁾ Hierdie goeie moontlike plaaslike afset is egter nie verwesenlik nie en tot 'n aansienlike mate het Nederlandse bewaarde vis op die skepe die Kaapse se plek ingeneem.¹⁴⁾

In hierdie fase van die ontwikkeling van die mark is in die behoefte aan vis—vars sowel as gedroog en gesout—deur die Kompanjie self voorsien, deels deur middel van sy beroepsvissers en deels deur sy gewone volk wat alreeds op hul skepe heelwat ondervinding in die visvangs opgedoen het. En behorende tot die vernaamste Europese vissersvolk van die tyd het hulle geen aansporing nodig gehad nie. Intendeel moes Kompanjiedienaars reeds op die derde dag na hul aankoms aan die Kaap in die allereerste plakkaat verbied word om hul wag of werk te verlaat vir die visvangs.¹⁵⁾ Die voorsiening van vis was egter ongeregeld. Soms is meer gevang as wat nodig was: „Het is hier dikwijls zoo gelegen dat wij meer visch vangen dan wij begeeren,"¹⁶⁾ en die wens word uitgespreek dat vee ook so volop mog wees. Ander tye weer „als't eenighsints quaet weder is ('twelck hier dickwils gebeurt) isser niet een visch te vangen."¹⁷⁾ Die feit dat hul visseëns dikwels oud was en met moeite aanmekaar gehou kon word, was hier 'n stremmende faktor in die voorsiening.

Wat die voorsiening van die behoeftes van die skepe betref, skryf van Riebeeck al in Mei 1652 aan die Raad van Indië „wij hopen hebben metter tijt hier . . . schoone groote steenbrassem te vlekken ende in overvloed op voorraedt voor de schepen te droogen"¹⁸⁾ en in Feb. 1654 word die Kaapse haring beskou as „een goede versnaperingh voor d'opperhooffden van d'aenstaende retourvloot."¹⁹⁾ Soos bo vermeld is die vloot van Rijcklof van Goens voorsien van 'n hoeveelheid gesoute harder en het die Admiraal die produksie daarvan sterk aangemoedig. Die Kaapse bewaarde vis het egter nie 'n aansienlike afset by verbyvarende skepe gevind nie. Nie alleen was die skepe gewoonlik goed voorsien van Nederlandse bewaarde vis nie, „maer om met ons weinige volcq zoo grooten partije op te gaderen als voor sulcke gantschen vloote soude vereijsschen dunckt ons . . . buijten versuijm van dienstiger saken onmooglijk."²⁰⁾ Landbou was deur die Kompanjie in hierdie jare beskou as die noodsaaklikste bedryf aan die Kaap en alles is gedoen om dit voorop te stel en aan te moedig.

¹³⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, pp. 402-403 (4 Junie 1655, No. 85).

¹⁴⁾ Vgl. C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 441 (No. 116) : „edoch meenen wij dat die schepen altoos wel ter degen van provisie versien zijn."

¹⁵⁾ C. 680 : Orig. Pl. Bk. 1652-'86, p. 4.

¹⁶⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 37.

¹⁷⁾ Ibid., p. 85.

¹⁸⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 19.

¹⁹⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 317.

²⁰⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 441 (24 Julie 1655, No. 116).

Maar die skepe het self, en tot 'n aanmerklike mate, in hul behoefte aan vis voorsien. Soos in die jare voor 1652 het hul goeie gebruik gemaak van hul skeepsseëns in die Kaapse waters. Ook aan vreemde skepe is die verlof gegee om langs die strande op dieselfde manier te vis.²¹⁾

Hierdie fase kan dus met reg 'n tyd van selfversorging sowel vir vaderlandse skepe as die van vreemde moondhede genoem word.

Die tweede fase in die geskiedenis van die mark, wat gaan van 1657 tot 1691, word gekenmerk deur die byna gelyktydige verskyning op die Kaapse ekonomiese toneel van 'n nuwe produsent, nl. die vryburgergroep, en 'n nuwe verbruiker, nl. die slawegemeenskap.

Reeds in 1655 het Jan van Riebeeck die „schoone visscherijen” aan die XVII en die Raad van Indië voorgehou as 'n moontlike voordelige bestaansmiddel van toekomstige vryburgers wat die vis waarskynlik ook goedkoper sou kan lewer as Kompanjies dienaars.²²⁾ En in 1657 word die eerste vryburgers dan ook toegelaat om die visserij te beoefen „doch vooreerst niet al te veel om te vercoopen, maer soo veel als tot haer eygen nootdrufft rijckelijck van doen hebben, om te min belet in de nodige culture te maken, dat't principaelste is.”²³⁾ Hoewel daar voorheen reeds enige slawe en slavinne aan die Kaap was,²⁴⁾ is in Maart 1658 die eerste groot groep geland, wat voortdurend in die loop van die jare aangevul is met ladinge uit verskillende oorde van Afrika en Asië.

Die Kompanjie het nou dus voortaan twee bestendige behoeftes aan vis gehad om te bevredig, die oue van sy garnisoen (en bandiete) en die van sy slawe. Die getalsterkte van die besetting het in hierdie jare (om bogemelde redes) veral besonder gevarieer.²⁵⁾ In 1673 het elkeen van die garnisoen 20 lb. gesoute vis per maand ontvang.²⁶⁾ Ook die omvang van die slawe-aantal het afgewissel deurdat baie slawe van hier gestuur is na Sumatra se goudmyne,²⁷⁾ en heelwat gedros het. Om tweërlei redes was vis geskik om te dien as die stapelkos van die slawe: dit het ten eerste baie in hul smaak geval en het ten tweede gestrek „waarlyck tot mesnagie van ons speck en vlees” wat „al vrij wat te kostelick” sou uitkom as dit sou verskaf word aan die lyfeigenes.²⁸⁾ Die bewaarde vlees van robbe en seevoëls het egter gedurende die eerste paar jaar van hierdie fase gedeeltelik hier-

²¹⁾ Vgl. Dagv. v. v. Rieb., II, p. 106.

²²⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 397 en 441 (28 April 1655, No. 108 en 24 Julie 1655, No. 116) resp.

²³⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, p. 134. Hierdie „culture” was die koringbou. Vgl. V.C. 39 (5): Condiën met de Vrije Lieden, p. 45.

²⁴⁾ In April 1657 was daar elf slawe: C. 700: Mem. en Inst. 1657-'85, p. 11.

²⁵⁾ Sien Bylae.

²⁶⁾ Indien die garnisoen te Robbeneiland en dié aan die Kaap dieselfde rantsoene gekry het (V.C. 6: Dagreg., p. 677).

²⁷⁾ Boeseken, Die Kommissaris aan die Kaap, 1657-1700, p. 63. (M.A.-Verhandeling, Univ. v. Stellenbosch).

²⁸⁾ V.C. 5: Dagreg., 1667-'70, p. 535 en V.C. 6: Dagreg., 1671-'73, pp. 399-400 resp. Sien ook C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 804; V.C. 9: Dagreg. 1680-'83, p. 382.

die behoefte bevredig.²⁹⁾ In 1672 het die slawe (soos die garnisoen) elk 20 lb. soutvis maandeliks verbruik,³⁰⁾ en die sterk wisseling in die omvang van hierdie behoefte blyk daaruit dat terwyl hul in 1673 „maandelijcx wel een quantiteit van 10,000 lb. weten te consumeren,”³¹⁾ hul vyf jaar later maar 5,500 lb. nodig gehad het.³²⁾ Voorts is soutvis ook een van die vernaamste benodigdhede vir die verhandelde slawe op die slawetogte, want anders moes dit teen 'n hoë prys te Madagaskar ingekoop word.³³⁾

In albei hierdie behoeftes het die Kompanjie self voorsien, maar alleen tot 'n seker mate en wel 'n wisselende mate. Groot hoeveelhede vis is deur Kompanjies dienaars gelewer en van elke moontlike geleentheid—soos 'n tog na Saldanhabaai vir herstellingswerk aan skêpe—is gebruik gemaak.³⁴⁾ In 1684 is hierdie selfversorging aanmerklik versterk toe die Kompanjie die Saldanhavaarders se vissery oorgeneem het. Nie alleen is voor 1684 nie genoeg vis ontvang nie, maar die Kompanjie het gemeen dat dit voordeliger sou wees om die bedryf te Saldanhabaai self uit te oefen as om jaarliks omtrent f 4,000 te betaal vir vis en traan.³⁵⁾ Tussen die sestiger en tagtiger jare het 'n moontlikheid bestaan dat die Kompanjie se benodigtheid aan vis aan die Kaap ten dele uit Mauritius betrek kon word, maar die invoer het tot baie geringe hoeveelhede beperk gebly.³⁶⁾

Die meeste burgers in hierdie tydperk en die slawe was uit oorde afkomstig waar vis as 'n vername en goedkope voedingsmiddel verbruik was en die behoefte daaraan aan die Kaap bybehou het. Die toename in hierdie bevolkingsgroepe³⁷⁾ het dit na eweredigheid versterk. Hoewel daarin voorsien is deur die vry vissers, was selfversorging algemeen en het burgers wat plase digby die kus besit het dikwels knegte en slawe met 'n wa gestuur om 'n voorraad te gaan opdoen.³⁸⁾ Trouens, die Kompanjie het ook in die eerste jare vry landbouers aangemoedig om in hul eie behoeftes aan vis te voorsien deur aan hul 'n seën te verstrek. Hierin is die burgers egter tot so 'n mate belemmer van weë die vernieling van hul nete deur die Hottentotte, dat hul nog vlees en spek van die Kompanjie moes koop.³⁹⁾

Onder die vry vissers moet onderskei word tussen die gewone

²⁹⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, p. 407.

³⁰⁾ C. 2: Resolusiën 1664-'73, p. 575.

³¹⁾ V.C. 6: Dagreg. 1671-'73, p. 748.

³²⁾ V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, p. 685.

³³⁾ C. 700: Mem. en Inst. 1657-'85, pp. 314-315.

³⁴⁾ Vgl. V. C. 4: Dagreg. 1662-'66, pp. 935, 1048 en 1062; C. 701: Mem. en Inst. 1673-'85, pp. 113-114.

³⁵⁾ C. 5: Resolusiën 1681-'86, pp. 624-626; C. 500: Uitg. Br. 1682-'84, p. 752.

³⁶⁾ C. 494: Uitg. Br. 1662-'67, p. 845; C. 495: Uitg. Br. 1668-'71, pp. 9 en 611; C. 497: Uitg. Br. 1674, pp. 14-15; C. 415: Ink. Br. 1682-'85, p. 231.

³⁷⁾ Vgl. Bylae.

³⁸⁾ Vgl. V.C. 6: Dagreg. 1671-'73, p. 633.

³⁹⁾ C. 1: Resolusiën 1652-'63, ongenommer (8 Des. 1657, No. 32).

vry vissers in Tafelbaai en die geprevilgieerde Saldanhavaarders wat ook groot hoeveelhede vis aan die Kompanjie gelewer het.⁴⁰⁾ In Jan. 1658 is die Saldanhavaarders toegelaat om teen 'n vrye markprys gedroogde vis aan die publiek te verkoop, maar die vissers het van hierdie vergunning so 'n goeie gebruik gemaak dat hul hoë pryse nagestreef het en aan die Kompanjie geen vis gelewer het nie.⁴¹⁾ Ook die troetelkind van die Kompanjie, die koringbou, is verwaarloos: „wij . . . dagelijcx voor oogen sien, dat deselve de visserije niet alleen met allen ijver alsoo veel als den corenbouw zijn waernemende, maer daeruyt hare principale proffijten soecken”.⁴²⁾ In Mei van dieselfde jaar is dit dus verbied, en alles bo eie verbruik gevang moes aan die Kompanjie gelewer word teen deur die Kompanjie vasgestelde pryse.⁴³⁾ Sonder 'n lonende afset was die belowende bedryf tot agteruitgang gedoem en dit is geen wonder dat dit die vry vissers die volgende jaar „niet al te naerstigh anging.”⁴⁴⁾ Die gebruik het egter tog nog bestaan om vis by hul huise te verkoop en het met wanpraktyke gepaard gegaan. Om dit nou te voorkom is in 1665 'n Mark of Passer in Kaapstad ingestel waar elke Saterdag alle vis verkoop moes word teen noukeurig vasgestelde pryse vir klein of groot maat.⁴⁵⁾ Die talryke vernuwings van hierdie plakkaat bewys egter dat die vry vissers voortgegaan het om hulle in die geheim te hou aan die ou stelsel omdat hul die bogenoemde pryse as te laag beskou het. Maar die afsetmoontlikhede is selfs nog verder beperk deurdat alleen een of meer geprevilgieerdes toegelaat is om vis op hierdie mark te verkoop.⁴⁶⁾ En by hierdie beperkte mark vir Kaapse vis moet ook nog in aanmerking geneem word dat die publiek baie verkog was aan Nederlandse bewaarde vis soos „ansiobes”, „cappers”, „Hollandsen pekelharingh” en „salm”.⁴⁷⁾

Nie alleen het die burgers in hul eie behoeftes aan vis voorsien nie, maar hul (en veral die Saldanhavaarders) het ook gedeeltelik in dié van die Kompanjie voorsien. Reeds in Desember 1657 het die Kompanjie hierdie leweransies aangemoedig deur aan die vry vissers in Tafelbaai 'n goeie seën te verskaf op voorwaarde dat een derde van hul vangs aan die Kompanjie gelewer moes word. En in gevalle waar die Kompanjie in hierdie eerste jare visregte toegestaan het, het hy meestal die lewering van die vangs aan hom, geheel of ten dele, 'n verpligting gemaak.⁴⁸⁾ Toe as gevolg van die vrye afset

⁴⁰⁾ Vgl. toekenning van alleenreg aan laasg. op 8 Jan. 1658 en 25 Jan. 1658 (C. 680: Orig. Pl. Bk. 1652-'86, pp. 79-82).

⁴¹⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, p. 325.

⁴²⁾ Ibid., p. 397.

⁴³⁾ Ibid.

⁴⁴⁾ Ibid., III, p. 7.

⁴⁵⁾ C. 680: Orig. Pl. Bk. 1652-'86, pp. 203-208; Dagv. v. v. Rieb., III, pp. 194-195; C. 700: Mem. en Instr. 1657-'85, pp. 207-208.

⁴⁶⁾ C. 2: Resolusiën 1664-'73, p. 389 (4 en 5 Maart 1670) en C. 3: Resolusiën 1674-'78, p. 55.

⁴⁷⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 875; V.C. 6: Dagreg., 1671-'73, p. 640.

⁴⁸⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, pp. 290-291; C. 2: Resolusiën 1664-'73, p. 389.

in Jan. 1658 toegestaan, die Kompanjie nie eers „een eenich visjen” van hul kon verkry nie, is spoedig bepaal dat „geene versse, gesoute noch gedroogde vis meer en sullen mogen aen de schepen off yemandt brengen nochte vercoopen, anders als aen 'dE. Compagnie” en wel teen 50 stuivers die 100 lb. vars en 5 gulde die 100 lb. gedroog.⁴⁹⁾ Verskillende burgerkontraktante het nou in hierdie belangrike behoefte van die Kompanjie voorsien, wat in 1683 vir die slawe alleen die omvang van 100,000 lb. bereik het en waaraan f 3,500 ten koste gelê is.⁵⁰⁾ Maar hierdie afset was so weinig winsgewend vir die vissers dat die Kompanjie klagtes geuit het dat hy aan die benodigde vis „niet dan Soberlijck geraken can.”⁵¹⁾ Geen wonder dan dat die Kompanjie seekoeivlees begin gebruik het i.p.v. vis en vanaf 1684 self die voorsiening op hom geneem het.⁵²⁾

Maar daar was ook nog die vlottende behoefte van die skepe waarvan by die aanvang van hierdie fase om ende by die dertig jaarliks aan die Kaap—ongeveer vyftig in 1684⁵³⁾—aangedoen het⁵⁴⁾ en veral bewaarde vis vir die seereis nodig gehad het. Hier het Europese bewaarde vis egter nog steeds tot 'n groot mate die plek van die Kaapse ingeneem en vars vlees in nog groter mate die van vars vis.⁵⁵⁾

In hierdie behoefte aan vis van die verbygaande skepe het die vry vissers gedeeltelik voorsien, maar van die begin af is hierdie voorsiening aan bande gelê deur die bepaling dat hul nie aan boord mog gaan voor die derde dag en sonder verlof van die Kommandeur nie.⁵⁶⁾ Toe die Saldanhavaarders in Januarie 1658 toegelaat is „dat se al haer gedroogde vis . . . onder de . . . aencomende schepen sullen mogen vercoopen soo duyr als se cunnen,” is 'n veel belowende nuwe mark geopen wat al in dieselfde maand „een goet stuyvertjen” opgebring het.⁵⁷⁾ Omdat egter o.a. „dese residentie van sijn eygen vis ende leeftocht g'incommodeert ende gefrusteert” is as gevolg hiervan, is hierdie vergunning ingetrek en kon vis alleen wettig afgeset word aan skepe na drie dae, met verlof van die Kommandeur en teen pryse deur die Kompanjie vasgestel.⁵⁸⁾ Hieraan is egter nie volkome gehoor gegee nie en soos blyk uit hernuwings van die verbod en sentensies, is van hierdie mark ook gedurig langs onwettige weë gebruik gemaak.⁵⁹⁾ En hierdie handel in Kaapse vis—wat gewild

⁴⁹⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, p. 397-398.

⁵⁰⁾ V.C. 36: Rapporten der Commissarissen, Twaalf Stukken, 1657-1764, p. 476; sien ook C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 903. Vir hierdie sisteem van monopoliekontrakte sien De Kock, Econ. Hist., p. 68.

⁵¹⁾ C. 700: Mem. en Instr. 1657-'85, p. 285.

⁵²⁾ V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, p. 332.

⁵³⁾ V.C. 36: Rapporten der Commissarissen 1657-1764, p. 509.

⁵⁴⁾ Thom, Gesk. van die Skaapboerdery, p. 119.

⁵⁵⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, pp. 801-802 (No. 142) en Fryke en Schweitzer, The Voyages of, p. xxxvii.

⁵⁶⁾ V.C. 39 (5): Conditiën met de Vrije Lieden, p. 45 C. 680: Orig. Pl. Bk. 1652-'86, pp. 64-65.

⁵⁷⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, pp. 325 en 334.

⁵⁸⁾ Ibid., II, pp. 397 en 610.

⁵⁹⁾ C. 681: Orig. Pl. Bk. 1686-1709, p. 22; C. J. 725: Sententiën 1652-1697, No. 304.

was by die skepe—het ook somtyds winsgewend geblyk. So gaan seker skeepsvolk in 1660 aan land „sonderlich Fisch zu kauffen” en meld ’n Franse joernaalskrywer in 1686 dat „some excellent dried fish” aan die Kaap opgedoen is.⁶⁰⁾

Maar aangesien die Kompanjie aan die Kaap vis van die burgerkontraktante goedkoper ontvang het as wat dit deur die vissers aan die Kompanjies skepe gelewer mog word, het die Kompanjie baat daarby gevind om sy skepe te voorsien uit die voorrade aan hom vir sy garnisoen en slawe gelewer.⁶¹⁾ Hy het dan van sy bevoorregte posisie gebruik gemaak en dikwels self aan sy skepe groot hoeveelhede gesoute en gedroogde vis verstrek.⁶²⁾

Ten slotte is skepe in hierdie fase nog steeds deur middel van selfversorging van vis voorsien. Dit het veral gegeld vir vreemde skepe wat soos voorheen toegelaat is om self so veel vis te vang as hul wou.⁶³⁾

Die derde fase in die ontwikkeling van die Mark vir Kaapse vis gaan van 1691 tot 1752 (die einde van die tydperk onder behandeling). Dit word aangeneem dat in eersgenoemde jaar die burgerslawe die Kompanjies slawe in getalsterkte begin oortref het.⁶⁴⁾ Dit beteken dat van nou af aan die burgers se behoefte aan vis vir hul slawe geleidelik gaan toeneem, terwyl omgekeerd na eweredigheid die van die Kompanjie gaan verminder. En dus sal die visvoorsiening van die burgers nou in verhouding met dié van die Kompanjie (wat self in sy eie behoeftes maar net gedeeltelik voorsien het) ook aansienlik styg.

Hierdie verskuiwing van die swaartepunt in die visvoorsiening staan in verband met die bevel van die Here XVII in 1695 dat die produksie van lewensmiddele deur sowel die landbou as die veeteelt oorgelaat moet word aan partikuliere.⁶⁵⁾ Hoewel die lewering van vis nie hierin spesiaal vermeld word nie, het die nakoming van die bevel tot gevolg gehad dat die getal van burgerslawe toegeneem het en dié van die Kompanjies slawe verminder het. Dat die burgerslawe reeds in 1691 oorwegend geword het, toon dat al voor die bevel ’n neiging in dié rigting bestaan het.

Hoewel die Kompanjie in hierdie fase van die mark relatief veel minder vis geproduseer het, het hy tog tot die einde daarvan nog gedeeltelik in sy eie behoeftes voorsien. Die mate van voorsiening het egter sterk gewissel. Gedurende die eerste tien of vyftien jaar het die Kompanjie in die allergrootste deel van sy eie behoeftes voorsien

⁶⁰⁾ Saar, *Reise nach Java*, p. 184 en Strangman, *Early French Callers* p. 143 resp.

⁶¹⁾ C. 494 : *Uitg. Br. 1662-’67*, p. 16.

⁶²⁾ C. 494 : *Uitg. Br. 1662-’67*, p. 21 ; *Dagv. v. v. Rieb.*, II, p. 398 ; C. 2 *Resolusiën 1664-’73*, p. 348.

⁶³⁾ C. 409 : *Ink. Br. 1649-’60*, p. 890 (No. 164).

⁶⁴⁾ Vgl. *Bylae*.

⁶⁵⁾ Sien Thom, *Gesk. van die Skaapteelt in S.-A. tydens die eerste eeu*, pp. 70-71 (*M.A.-Verhandeling*, Univ. v. Stellenbosch). Hierdie bevel moet gesien word in die lig van die planne van Maetsuijcker.

en wel veral deur sy bote na Saldanhabaai te stuur.⁶⁶⁾ Terwyl in 1707 al weer vis van 'n Saldanhavaarder verkry is teen $f 7\frac{1}{2}$ per half-aam,⁶⁷⁾ is in 1711 'n kontrak vir vyf jaar aangegaan met Simon van der Stel en Johannes Phijffer vir die lewering van gesoute vis. Van hul het die Kompanjie in die volgende jare dan ook gemiddeld by die 200 half-aam jaarliks ontvang.⁶⁸⁾ In 1716 word egter weer besluit om voorlopig self in die behoefte te voorsien,⁶⁹⁾ maar al in die volgende jaar word die visvangs in Saldanhabaai vir iedereen oopgestel. Dit is geskied om visvoorsiening deur die vry vissers aan te moedig. Dit is dan ook bepaal dat hulle een-vyfde van hul vangs aan die Kompanjie moes lewer.⁷⁰⁾ In 1721 word die koste van die selfvoorsiening te hoog bevind en is besluit om vis in te slaan by die vry vissers. Kort daarna word by hulle navraag gedoen oor die voorwaardes van die lewering.⁷¹⁾ 'n Kontrak is toe in 1729 gesluit met Hendrik Oostwalt Eksteen—wat reeds voorheen een-vyfde van sy vangs te Saldanhabaai verniet gelever het en die res aan die Kaap teen drie riksdalders per half-aam. Volgens daardie verbintenis moes hy ter plaatse vis lewer in Saldanhabaai teen twee riksdalders.⁷²⁾ In 1733 is 'n nuwe kontrak opgestel: voortaan behoef hy nie meer een-vyfde van sy vangs gratis te lewer nie, maar sal die Kompanjie vir vyf jaar lank van vis voorsien teen twintig skellings per half-aam. Die kontrak is in 1740 weer vir vyf jaar hernu,⁷³⁾ maar na 1745 het die Kompanjie vermoedelik self weer die versorging op hom geneem.⁷⁴⁾

Maar om aan te toon hoe veel groter die visvoorsiening deur die vry vissers was in vergelyking met die deur die Kompanjie, moet die rol van die slawe as afsetgebied nagegaan word. In 1691 het die burgerslawe (deur die vry vissers voorsien) vir die eerste keer die van die Kompanjie (gedeeltelik deur die Kompanjie voorsien) in getalle oortref, en daarna het eersgenoemde snel meer en meer oorewegend geword. Terwyl die verhouding in 1714, 1775 burgerslawe teenoor 440 van die Kompanjie was, was dit in 1740 al 5,758 teenoor 654.⁷⁵⁾ As verder nog in aanmerking geneem word dat (soos hieronder aangegee) die goedkoper vlees later vis tot 'n baie groot mate by die garnisoen vervang het, dan is dit duidelik dat die balans in die visvoorsiening in hierdie fase beduidend na die kant van die vry vissers oorgehel het.

⁶⁶⁾ Vgl. C. 507: Uitg. Br. 1701-'03, p. 693 en V.C. 15: Dagreg. 1699-1701, p. 534.

⁶⁷⁾ C. 7: Resolusiën 1700-'10, p. 304.

⁶⁸⁾ Bereken volg. C. 8: Resolusiën 1710-'13, pp. 164 en 169-171.

⁶⁹⁾ C. 11: Resolusiën 1716-'17, pp. 216-219.

⁷⁰⁾ C. 12: Resolusiën 1717-'18, p. 50.

⁷¹⁾ C. 16: Resolusiën 1721-'22, pp. 153-154 en C. 18: Resolusiën 1723-'24, pp. 228-229.

⁷²⁾ C. 24: Resolusiën 1729-'30, p. 248.

⁷³⁾ C. 28: Resolusiën 1733-'34, p. 206 en C. 32: Resolusiën 1740, p. 321 resp.

⁷⁴⁾ Vgl. C. 243: Requesten en Nominatiën 1744, p. 266.

⁷⁵⁾ Sien Bylae.

In hierdie tydperk het voorts ook 'n afsetprobleem ontstaan deurdat die produksie toegeneem het terwyl die plaaslike mark klein en beperk was en maklik oorvoer is.⁷⁶⁾ Ook hier het die versteningsproses wat die Kompanjie se ekonomiese beleid ondergaan het hom so laat geld dat van Imhoff in 1743 verklaar het „dat de menschen hier geen uijt weg met haare producten weeten, en dat heeft de Colonie al van ouds zeer gedrukt.”⁷⁷⁾

Wat die verbyvarende skepe as afsetgebied betref, was hul getal in hierdie jare heelwat groter as voorheen: omstreeks 1713 jaarliks gemiddeld 67, 1724, 87 en in 1750 ongeveer 70.⁷⁸⁾ Tog was die afset aan vis hier nooit aansienlik nie, te wyte nie alleen aan beperkende voorskrifte nie (want die verbod om aan boord van Kompanjies skepe te gaan voor die derde dag en sonder verlof was nog altyd van krag), maar veral aan die geringe behoefte daaraan. Terwyl ten opsigte van vars vis as verversing „het buijten exempel is, dat visch voor de sieken ooijt is gebruijkt,”⁷⁹⁾ is bewaarde vis alleen af en toe deur die Kompanjie of vry vissers aan skepe verstrekt.⁸⁰⁾

Hoewel die slawe—wat die afsetgebied by uitnemendheid vir vis was—aan die Kaap sterk vermeerder het in hierdie jare, het die aanvraag ook soms afgeneem om bepaalde redes, ten gevolge bv. van die pokkies in 1713 en die sterfte onder hul in 1744.⁸¹⁾ Ook die gereelde visrantsoene het nie konstant gebly nie. Terwyl in 1710 besluit is om meer vis as voorheen aan hul te verstrekt, en wel een half-aam gesoute vis per week aan vyftig koppe, was hul gewone rantsoen sewe jaar later in die geheel 28 half-aam soutvis en 47 bos gedroogde vir 14 dae.⁸²⁾ Maar dit was veral die gedeeltelike vervanging van vis deur die goedkoper vlees wat die mark vir eersgenoemde hier nadelig beïnvloed het. Vanaf ongeveer die eerste kwart van die eeu het die slawe van die Kompanjie elk 14 lb. vars vlees maandeliks begin ontvang en in 1738 is hierdie rantsoen wat tydelik verval het weer herstel omdat vlees toe maar 11 duite per lb. gekos het.⁸³⁾ In 1742 weer, „door den laagen prijs waar voor de Leverantie van versch vlees aan d'E. Comp. bij dies Jongste besteeding is aangenomen geworden” word die Kompanjie daartoe gebring om aan sy slawe daagliks een pond vlees te verstrekt.⁸⁴⁾

⁷⁶⁾ Walker, *Hist. of S.A.*, p. 56; vgl. ook De Kock, *Econ. Hist.*, p. 28; Gie, *Gesk. van S.-A.*, I, p. 158 volg.

⁷⁷⁾ C. 711: Mem. voor Swellengrebel 1743, p. 23.

⁷⁸⁾ Du Plessis, *Gesk. van die Graankultuur, 1652-1752*, p. 96; Gie, *Gesk. van S.-A.*, I, p. 160; Walker, *Hist. of S.A.*, p. 91.

⁷⁹⁾ C. 515A: Uitg. Br. 1725, p. 1496.

⁸⁰⁾ V.C. 15: Dagreg. 1699-1701, p. 439; C. 8: Resolusiën 1710-'13, p. 128 en C. 7: Resolusiën 1700-'10, p. 550; C. 422: Ink. Br. 1695-'97, pp. 681 en 688.

⁸¹⁾ C. 243: Requesten en Nom. 1744, p. 266; Walker, *Hist. of S.A.*, p. 74. Vgl. Bylae.

⁸²⁾ C. 7: Resolusiën 1700-'10, p. 553; C. 291: Mem. en Rapp. 1710-'26, p. 137.

⁸³⁾ C. 30: Resolusiën 1737-'38, p. 463.

⁸⁴⁾ C. 34: Resolusiën 1742, p. 77.

Maar die gevoeligste slag aan die afset van Kaapse vis toegedien, was ongetwyfeld die vervanging tot 'n baie groot mate van vis deur goedkoop vlees ten behoeve van die garnisoen kort na die aanvang van die agtiende eeu.⁸⁵⁾ Die gereelde toename van die besetting was dus maar van weinig betekenis vir die afset van vis. Voorts is ook in die bandiete se behoefte aan vis gedeeltelik deur vlees voorsien.⁸⁶⁾

Hoewel die Kompanjie teen 1752 dus maar 'n geringe rol gespeel het in die visvoorsiening, het die plaaslike mark meer en meer oorvoer geraak, terwyl daar geen uitvoer plaasgevind het nie.⁸⁷⁾ Geen nuwe afsetgebiede was aanwesig nie, oues het gedeeltelik verdwyn en selfs die Kaapse publiek sowel as die Kompanjies skepe het tot 'n groot mate aan Nederlandse bewaarde vis die voorkeur gegee.⁸⁸⁾ Voorts is tengevolge van o.a. die langsame en gebrekkige verkeer met die binneland die behoefte aan vis as voedingsmiddel feitlik geheel en al by die vryburgers daar te niet gedaan.⁸⁹⁾ Dit was dan ook feitlik alleen die ingesetenes wat binne redelike afstand van die Kaap gewoon het wat as afsetgebied vir vis in aanmerking gekom het. Die wat plase besit het digby die kus in die meer afgeleë dele het die versorging op hulself geneem.⁹⁰⁾ Aangesien hierdie beperkte mark maklik uit die ryk Suid-Afrikaanse waters van vis gevoed kon word, het die getal vissers na verhouding gering gebly. Teen hierdie tyd het die bedryf ook meer en meer in die hand van Oosterlinge, en veral Maleiers, oorgegaan.⁹¹⁾

⁸⁵⁾ Vgl. C. 12: Resolusiën 1717-'18, p. 299.

⁸⁶⁾ C. 18: Resolusiën 1723-'24, pp. 221-288.

⁸⁷⁾ Vgl. Memorie van E. Bergh in Theal, *Belangryke Hist. Dok.*, III, p. 35: „zonder dat er iets van gezouten of gekaakt wierd, om na elders te werden verzonden.” Die markprys van vis was dan ook baie laag. Siën Mentzel, *Beschreibung des Vorgebirges der Guten Hofnung*, I, p. 508; Theal, *Hist. of S.A.*, before 1795, III, p. 295.

⁸⁸⁾ Onder die publiek „stock vis” (O.C. 1: *Vendu Rollen* 1691-1715, 1702), „vaderlandse gedroogte tong” en „vaderlandse labberdaan” (O.C. 5: *Vendu Rollen* 1738-'48, 1739); (Vgl. ook *Nieuwe Alg. Beschryving*, II, p. 67) en op Kompanjies skepe „stokvisch”, „rontvisch”, „lengen” en pekelharing (C. 422: *Ink. Br.* 1695-'97, p. 1030).

⁸⁹⁾ Vgl. Theal, *Belangryke Hist. Dok.*, III, p. 44: „alles per as moesten transporteeren over den moeilijksten en verdrietigsten weg.” Ook: V.C. 36: *Rapporten der Commissarissen* 1657-1764, pp. 583-584; C. 43: Resolusiën 1752, p. 77; C. 515A: *Uitg. Br.* 1725, p. 1098; Cory, *The Rise of S.A.*, I, p. 13: „They were learning to relish a diet of little else than animal food, . . .”

⁹⁰⁾ Selfs digby die Kaap (en al in 1705) was dit ook die geval. Vgl. Tas, *Dagboek*, pp. 32, 34, en 70. Verder: v. d. Stel, *Contra-Deductie*, pp. 9, 130, en 251; De Kock, *Econ. Hist.*, pp. 28 en 44-45.

⁹¹⁾ Thompson, *The Sea Fisheries*, p. 22. Van die vry vissers wat vir W.A. van der Stel 'n verklaring onderteken het, was die meeste Oosterlinge. Siën v. d. Stel, *Contra-Deductie*, p. 158 en Bogaerts, *Historische Reizen*, p. 492. Ook: C. 519: *Uitg. Br.* 1729-'30, p. 537; C. 14: Resolusiën 1719-'20, pp. 328 en 356; C. 23: Resolusiën 1728-'29, p. 226; V.C. 18: *Dagreg.* 1707-'08, pp. 676-677.

HOOFSTUK III.

VISVANGS.

Hierdie beperkte afsetgebied met 'n betreklik geringe aantal vissers het die bestaan van 'n uitgebreide visvangterrein onwaarskynlik en oorbodig gemaak. 'n Ander toenmalige en plaaslike omstandigheid het hierdie terrein nog verder beperk. Omdat die Kaapse varswaters arm is aan vis, en veral aan ekonomies waardevolle soorte, sou vanselfsprekend in hierdie rigting geen uitbreiding kon plaasvind nie. Hier was dan ook geen gereelde, maar alleen 'n geleentheidsvangs.¹⁾ Voorts, weens die onontwikkelde visvangtegniek en ander omstandighede was die diepseegebiede, en veral die Agulhasbank, ook gesluit. Alleen in die waters langs die Suid-Afrikaanse seekus sou uitbreiding dus moontlik wees. En omdat hierdie kusvisserye heeltemal van die formasie van die kuslyn en die geaardheid van die waters, sowel as die van die naburige land, afhanklik is, moes die natuurlike gesteldheid van sowel die oostelike as westelike kant van die Suid-Afrikaanse kus en die grondige kennis daarvan, 'n belangrike rol in die uitbreiding van die visserysterrein gespeel het.

Reeds voor die stigting van die volksplanting is kennis gemaak met 'n belangrike deel van die Suid-Afrikaanse baaie en waters, veral die op die suidwes- en suidkus. Hiervan was verreweg die beste bekend (en wel in die eerste plek as 'n ou beproefde visvangplek) die kus en waters van Tafelbaai waar ook die volksplanting in 1652 gestig is. Die eerste visvanggebied van die nedersetting sou dus natuurlikerwys wees die waters om en by Tafelbaai en dié van die Soutrivier. Hier is vanaf die eerste vistog van skipper de Konink op 7 April 1652²⁾ deur sowel die Kompanjie se dienaars as die latere vry vissers gereeld en aaneen visgevang gedurende die eerste hier behandelde honderd jaar en groot hoeveelhede opgedoen. Reeds in 1657 was die Kompanjie „voornemens, een visscherij bij ende omtrent 't voorz. hoeft te practiseeren om . . . alle dagen . . . altyt versche visch te hebben, waer toe wij de gelegenheyt seer bequaem sien,”³⁾ en in 1692 ondersoek die energieke en vooruitstrewende Simon van der Stel die geleentheid tot visvang aan die oorkant van die baai.⁴⁾ Die owerheid het ook sy bes gedoen om die visvangterrein te beperk tot Tafelbaai en alle uitbreiding daarvan teë te werk want hy was

¹⁾ In die oudste tydperk van die nedersetting het dit veral voorgekom op landtogte. Vgl. Waterhouse, S. van der Stel's Journal, pp. 22 en 101 en Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika, I, pp. 29, 44, 51, 52, 68, 75 en 79.

²⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 3.

³⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 604.

⁴⁾ V.C. 12 : Dagreg. 1689-'90 en 1692, p. 654.

verantwoordelik vir die veiligheid van die nedersetting en sy onderdane en wou ook nie geleenthede skep in afgeleë baaie om sy handelsmonopolie deur smokkelhandel te benadeel nie. Reeds vanaf die eerste jare was die beleid dus om „de Caepse residentie in een beknopter Ommeslag te begrypen”⁵⁾ en dus word die bevel uitgereik: „Niemand sal op swaare straffen elders dan in die tafelbhaj buijten kontsent 't zij bij dage ofte bij nacht mogen visschen.”⁶⁾ Die talryke hernuwings van hierdie verordening tot in die laaste Generale Plakkaat van 1740 bewys egter dat daar reeds vroeg 'n drang na uitbreiding bestaan het.

Voorts kon die Kompanjie ook heelwat beveiliging en geriewe aan vissers in Tafelbaai aanbied waar in hierdie opsig reeds veel gedoen was ter wille van sy kosbare Oos-Indiese handelsskepe. Terwyl al heel vroeg 'n hawehoof gebou is—eers van hout en later van steen—waar bote kon aanlê om 'n vrag af te laai of in te neem, is omstreeks 1733 'n seedyk van 350 voet by die teenswoordige Mouillepunt opgewerp, wat egter na jare van arbeid onvoltooi gelaat is.⁷⁾ Verder is nog die mond van Soutrivier verdiep om 'n veilige beskutting vir kleinere vaartuie te verskaf en 'n loods daar digby gebou ter berging en beskerming van die vaartuie van die Kompanjie.⁸⁾

Maar ondanks hierdie voorsorge het Tafelbaai nie genoegsame beveiliging gebied aan visserskuite teen die hewige storms waardeur hul dikwels op die strande en rotse te pletter geslaan is.⁹⁾ Bowendien het die suidoostewind meermale so geweldig gewoed „sulx men geen boodt of schuijt op het vaarwaater dorst vertrouwen,”¹⁰⁾ en die vissers dus nie van wal kon steek nie.

Voorts het die vissers in Tafelbaai dikwels die slagoffers—die onskuldige, maar vaak ook die skuldige—geword van die Kompanjie se talryke maatreëls ter onderdrukking van die winsrowende sluikhandel, ter verhoeding van wrak- en strandroof, en ter voorkoming van ontsnapping van sy groot getalle slawe, sy dwangarbeiders, dienaars wat geld aan die Kompanjie geskuld het en veral van sy Oosterse bannelinge. Die vissers is bv. by nag deur 'n patrollie van die see-strande geweë, hul skuie op verdenking by die seehoof aangehou en verder gevisiteer as hul die mond van die Soutrivier (bestempel as „een recht sluijck off dievegat”) uitgevaar het.¹¹⁾ Wanneer skipbreuke plaasgevind het—wat bv. in 1722, 1728 en 1737 dikwels ge-

⁵⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 1187 (No. 209); Vgl. ook C. 700: Mem. en Instr. 1657-'85, p. 92.

⁶⁾ Vgl. o.a. C. 681: Orig. Pl. Bk. 1686-1709, p. 121.

⁷⁾ V.C. 4: Dagreg. 1662-'66, p. 836; V.C. 36: Rapp. der Commissarissen 1657-1764, p. 568.

⁸⁾ C. 702: Mem. en Instr. 1686-1722, p. 204; C. 5: Resolutiën 1681-'86, p. 427.

⁹⁾ V.C. 21: Dagreg. 1715-'21, p. 110; V.C. 22: Dagreg. 1722-'27, pp. 98-99; V.C. 25: Dagreg. 1737-'43, 1-2 Julie 1743; ook Mentzel, *Life at the Cape*, p. 148.

¹⁰⁾ V.C. 24: Dagreg. 1731-'36, 18 Jan. 1736.

¹¹⁾ C. 700: Mem. en Instr. 1657-'85, p. 205; V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, p. 532; V.C. 36: Rapp. der Commissarissen 1657-1764, p. 350.

beur het— is hul, solank daar nog die geringste kans bestaan het om van die goedere te red, verbied om in „dien hoek de visch rijkste der gansche tafelbaai,”¹²⁾ nl. tussen die seehoof en die Soutrivier, vis te vang.¹³⁾ Verder is hul ook hier verbied om die seestrand te besoek.¹⁴⁾ Om die ontsnapping van Kompanjies dienaars te voorkom, moes alle visskuite vanaf 1718 voortdurend by die seehoof lê en deur die buitewag van die kasteel bewaak word. Alleen vir ’n visvangtog mog hul daar weggehaal word, maar as daar vreemde skepe in die baai was, mog nie snags visgevang word nie.¹⁵⁾

Al hierdie faktore, gepaard aan die feit dat klagtes soms ook begin voorkom oor die skaarste van vis in Tafelbaai,¹⁶⁾ het in ’n meerdere of mindere mate gelei tot ’n uitbreiding van die visvangterrein na waters buitekant Tafelbaai.

En hierdie uitbreiding het in die eerste jare veral geskied langs die suidweskus op na Saldanhabaai, in waters waarmee ook al voor die stigting van die volksplanting kennis gemaak is. Omdat reeds in hierdie tyd Saldanhabaai bekend was vir sy besondere visrykheid, verwonder dit ons nie dat die energieke Jan van Riebeeck nie lank sou versuim om dit te laat ondersoek nie. In Oktober 1652 word dan ook al die eerste vaartuig daarheen afgestuurd wat met ’n baie gunstige verslag terugkeer. En nog in dieselfde jaar word duisende harders en honderde „steenbraesems” daar gevang en word gehoop om ’n goeie wins te maak uit die velle van die haaie wat daar volop gevind is.¹⁷⁾ ’n Proefneming in 1668 gemaak in verband met die visvoorrade wat hierdie baai vir die Kaap sou kon oplewer, het as resultaat gehad dat „de . . . saldanhabaeij ons in weynigh tijt soo rijckelijck daer van heeft versien, dat we een geheel Jaer geprovideert, . . . sijn.”¹⁸⁾

Maar visrykheid van waters is nie voldoende om ’n baai as ’n uitnemende visvanggebied te kenmerk nie. Of dit beskut is en goeie ankergronde en landingsplekke het, speel ’n uiters belangrike rol. En wat hierdie hoedanighede betref, steek Saldanhabaai uit bo die ander Suid-Afrikaanse baaie, waar al spoedig van getuig word: „welcke baije seer bequaem ende van alle winden beschut, mitsgaders voor de groote schepen ter werelt, soo hoogh op te varen is, dat men geen zee can bekennen seer gemackelijck sonder eenigh ’t minste

¹²⁾ C. 229: Requesten en Nom. 1722, p. 366.

¹³⁾ Ibid., C. 17: Resolutiën 1722-’23, pp. 337-339; C. 23: Resolutiën 1728-’29, pp. 226-227; C. 24: Resolutiën 1729-30, pp. 120-124 en 137-141; C. 30: Resolutiën 1737-’38, pp. 153 en 578-580.

¹⁴⁾ C. 682: Orig. Pl. Bk. 1714-’34, p. 188 o.a.

¹⁵⁾ C. 20: Resolutiën 1725-’26, pp. 57-58; C. 683: Orig. Pl. Bk. 1735-’53, pp. 75-76; V.C. 6: Dagreg. 1671-’73, pp. 519-520; C. 517: Uitg. Br. 1727, pp. 817-818.

¹⁶⁾ Vgl. C. 495: Uitg. Br. 1668-’71, p. 611: „d’ stranden omtrent deese residentie, hebben ’t verleeden Jaer weynigh visch uitgelevert”.

¹⁷⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-’61, p. 73 (No. 12) en pp. 36 en 39 (No. 9); Dagv. v. Rieb., I, pp. 94 en 107 o.a.

¹⁸⁾ C. 495: Uitg. Br. 1668-’71, pp. 9 en 271.

prijskel uijt ende in te comen."¹⁹) Op hierdie „de schoonste rhee . . . van de werelt"²⁰) kan 'n vaartuig lê „soo segour en beslooten . . ., even als in een burghwal tot Amsterdam, . . ."²¹) Die kleinere vaartuie aan die Kaap is dan ook gereëld te Saldanhabaai drooggelê en herstel.²²)

Voorts hoewel Saldanhabaai hierdie uitnemende eienskappe besit het, is dit nogtans eienaardig dat—en veral in hierdie tyd van stadige verkeer—'n baai as vernaamste visvanggebied uitgekies word wat ongeveer 'n neëntig myl van Kaapstad geleë is. Langs hierdie kus egter het die winde so gerieflik en gereëld gewaai dat verklaar kon word dat geen week verbygaan nie of 'n vaartuig kan uit Saldanhabaai na Tafelbaai seil.²³) 'n Gereëldde vaart met die vis was dus moontlik en het baie spoedig ontstaan. Nie alleen het die Kompanjie gedurig sy vaartuie ladings vis uit daardie waters laat haal nie, maar ook aan vry vissers is die privilegie geskenk. Reeds in 1658 het die sogenaamde Saldanhavaarders hul eerste tog daarheen onderneem,²⁴) en vir byna die volgende neëntig jaar het hul hierdie bedryf met 'n paar onderbrekings daar gereëld beoefen en selfs huisies daar gebou om hul nette in te bewaar.²⁵) Hoewel in 1717 die visvangreg in Saldanhabaai ook aan ander burgers verleen is, was die voorwaardes van so 'n aard, te wete die lewering van een-vyfde van die vangs in gesoute of gedroogde vorm op 'n vasgestelde plek, dat daar maar selde gebruik van gemaak is.²⁶)

By die nagaan van die oorsake vir die uitbreiding van die visvangterrein na Saldanhabaai moet ook rekening gehou word met die feit dat die vangs van gewone visse en die robbevangs hand aan hand gegaan het (soos uit die volgende hoofstuk sal blyk). En omdat laasgenoemde, wat in die aanvangsjare die belangrikste van die twee was, feitlik alleen in hierdie rigting kon uitbrei en ook uitgebrei het, is dit natuurlik dat die uitbreiding ook van die gewone visvangs vireers derwaarts plaasgevind het.

Maar daar was ook nadele aan die waters van Saldanhabaai as visvangterrein verbonde. Weens die afstand van die fort kon die vissers nie doeltreffend beskerm word nie, eers teen die Hottentotte en later teen die skepe van die seerowers en van vyandelike vreemde nasies wat hierdie baai graag opgesoek het. Terwyl reeds in 1657 Kompanjie se volk deur na hul boot te swem hulself moes red, en die vaartuie wat te Saldanhabaai gaan visvang gedurig gewaarsku is teen

¹⁹) C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 73 (No. 12).

²⁰) Dagv. v. Rieb., I, p. 310.

²¹) V.C. 4 : Dagreg. 1662-'66, p. 455.

²²) C. 701 : Mem. en Instr. 1673-'85, p. 69.

²³) Dagv. v. Rieb., I, p. 310.

²⁴) Dagv. v. Rieb., II, p. 325.

²⁵) C. 12 : Resolusiën 1717-'18, pp. 178-179 ; C. 224 : Requesten en Nom. 1717-'18, pp. 627-628.

²⁶) Vgl. C. 12 : Resolusiën 1717-'18, pp. 48-50.

die vyandelike Hottentotte,²⁷⁾ is in 1673 vier man (waaronder twee vryburgers) deur Gonnema se volk verraderlik oorval en vermoor.²⁸⁾ In 1670 het 'n Franse vloot daar burgers wat met hul visvangs besig was, gevange geneem en ook die Kompanjiespos beset.²⁹⁾ 'n Paar jaar later het 'n vreemde skip die Kompanjie se huis daar verbrand.³⁰⁾ En eindelik in 1699 het 'n seerower „twe Comp's : vaartuijgen derrewards gedemitteert sijnde geweest, omme . . . te vissen, neffens nog een gelijke vrijmans vaartuijg” buitgemaak en geplunder.³¹⁾

In sterk teenstelling met die besonder visryke waters van Saldanha-baai, was aan land daar 'n gebrek aan water en brandhout en geen beboubare grond nie. In 1660 word dan ook verklaar „sijnde geen landt in de werelt soo schrael ende sonder zegen van Godt de Here, na't schijnt, als de vis die in de bay overvloedigh is.”³²⁾ Hierdie ongunstige natuurlike gesteldheid van die landstreek het baie nadelig gewerk op die vissersbedryf. Terwyl die afset van vis by die skepe wat daar aangedoen het alreeds uiters gering was,³³⁾ en weens die vervoerkoste nie te veel voordeel uit die Kaapstadse mark getrek kon word nie, het genoemde faktore veroorsaak dat die streek by Saldanha-baai slegs skaars bevolk is en dus 'n swak plaaslike afsetgebied gebly het.³⁴⁾ Selfs teen die einde van die agtiende eeu was daar te Saldanha-baai nog nie eers 'n klein vissersdorp nie,³⁵⁾ en onder hierdie omstandighede sou daar in die uitbreiding van die visvangsterrein 'n neiging ontstaan om weg te swaai van die waters van die dorre weskus.

Voor hierdie neiging ontstaan het, is egter ook in ander waters as die van Saldanhabaai wes van Kaappunt visgevang, hoewel in 'n veel mindere mate. So is alreeds in 1656 'n „canootjen” gestuur aan die besetting van Robbeneiland om mee vis te vang in die omliggende waters³⁶⁾ en twee jaar later word 'n beter skuit daarheen gestuur en die volk tot die visvangs aangemoedig deur vyf gulde vir honderd pond bewaarde vis aan te bied.³⁷⁾ In 1667 word hul weer beveel „de vischvangst met alle mogelycke diligentie zult trachten te behertigen”,³⁸⁾ maar omdat hul alleen toegelaat is om hul vangself te gebruik of aan die Kompanjie teen die vasgestelde prys te lewer, is dit geen wonder dat kort daarna verklaar word „d' visserie op dese voorsz.

²⁷⁾ C. 1 : Resolutiën 1652-'63, ongenommer (30 Nov. 1657, No. 31) ; Dagv. v. v. Rieb., III, p. 162.

²⁸⁾ C. 2 : Resolutiën 1664-'73, p. 744 ; C. 701 : Mem. en Instr. 1673-'85, p. 72.

²⁹⁾ V.C. 5 : Dagreg. 1667-'70, p. 933.

³⁰⁾ C. 498 : Uitg. Br. 1676-'78, p. 14.

³¹⁾ C. 6 : Resolutiën 1686-'99, p. 662 ; ook C. 506 : Uitg. Br. 1699-1700 pp. 259-262 ; C. 424 : Ink. Br. 1699-1701, p. 169.

³²⁾ Dagv. v. v. Rieb., III, p. 459 ; vgl. ook C. 494 : Uitg. Br. 1662-'67, pp. 15-16.

³³⁾ Vgl. C. 515A : Uitg. Br. 1725, p. 1496.

³⁴⁾ Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 102.

³⁵⁾ Van Hogendorp, Verhandelingen over den Oost-Indischen Handel, Tweede Stuk, p. 23.

³⁶⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, p. 9.

³⁷⁾ Ibid., p. 384.

³⁸⁾ V.C. 5 : Dagreg. 1667-'70, p. 12.

Eijlanden (te wete Robbeneiland en Dasseneiland) is wel ondersoght maar den peijne niet waert bevonden.”³⁹⁾ Voortaan is daar slegs vir eie gebruik visgevang, ’n vangs wat nog verder belemmer is toe ses bandiete in 1716 daarvandaan met die visserskuit ontsnap het.⁴⁰⁾ Afgesien dus van ’n onherbergsame kus en die afsetgebrek, kon ’n florerende vissery nouliks gepaard gaan met ’n doeltreffende verbanningsoord.

Ook te Dasseneiland is soos terloops vermeld voor 1669 „d’ visserie . . . den peijne niet waert bevonden.” Dat nog af en toe in die waters om hierdie eiland—veral deur die Saldanhavaarders—visgevang is, is te danke aan die feit dat die robbevangs hier reëlmatig beoefen is.⁴¹⁾

Reeds in die jaar van van Riebeeck se aankoms aan die Kaap is Houtbaai ondersoek en bevind „zeer bekwaam en voor alle winden genoegzaam besloten,”⁴²⁾ sowel as goed voorsien te wees van water en hout. Toe tien jaar daarna verslag gedoen word dat vis daar in oorfloed verkrygbaar is en dat dit nie meer as vier uur nodig is om Tafelbaai daarvandaan oorland te bereik nie, is Kompanjiesvaartuie in die sestiger jare taamlik gereëld daarheen vir die visvangs afgestuur.⁴³⁾ Maar waarskynlik omdat die visvangsterrein daar baie beperk was in vergelyking met die van Saldanhabaai, was die visvangs te Houtbaai alleen van aanvullende aard.

St. Helenabaai is ook reeds in 1652 ondersoek toe daar ongeveer honderd visse van ’n vreemde fatsoen gevang is en in die onmiddellik daaropvolgende jare het bekend geword dat nie alleen die land daar sonder water of brandhout was nie maar ook die waters onveilig en onbeskut: „Ende aengaende de baij van St. Helena is cortelijck geseijt een ongelegen ende periculeuse plaetse.”⁴⁴⁾ Ten spyte van hierdie gebreke is St. Helenabaai se visrykheid in 1668—nadat die vangs te Saldanhabaai misluk het—op die proef gestel en blykbaar so belowend bevind dat die Saldanhavaarders ’n tydlang baie gereëld daardie waters besoek het.⁴⁵⁾ Spoedig daarop egter, vermoedelik omdat sy visrykheid nie opgeweeg het teen sy gevaarlike geaardheid en dorre omgewing nie, het hierdie visvangsterrein in onbruik geraak.

Dit was omstreeks hierdie tyd dat ’n gereëldde visvangs hom begin ontwikkel het oos van Kaappunt in die warmer waters van die Indiese Oseaan waar dan ook met nuwe vissoorte van ekonomiese be-

³⁹⁾ C. 495 : Uitg. Br. 1668-’71, p. 271 ; ook C. 680 : Orig. Pl. Bk. 1652-’86, p. 217 ; V.C. 5 : Dagreg. 1667-’70, p. 15.

⁴⁰⁾ V.C. 21 : Dagreg. 1715-’21, p. 45.

⁴¹⁾ Vgl. C. 2 : Resolusiën 1664-’73, 15 Sept. 1668.

⁴²⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 62.

⁴³⁾ V.C. 4 : Dagreg. 1662-’66, pp. 176 en 745 ; V.C. 5 ; Dagreg. 1667-’70, pp. 88 en 279.

⁴⁴⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-’61, p. 73 (No. 12) ; ook Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 99-100 en III, p. 236.

⁴⁵⁾ V.C. 5 : Dagreg. 1667-’70, pp. 218 en 872 ; V.C. 6 : Dagreg. 1671-’73, p. 409 ; C. 2 : Resolusiën 1664-’73, p. 348.

tekenis kennis gemaak is. Hoewel reeds in 1653 oorland ondersoek is „hoe't met de bay Falso gelegen was,”⁴⁶⁾ moes Rijklof van Goens in 1682 nog verklaar aan Simon van der Stel: „Zijnde te verwonderen dat wij hier so lange geresideert hebbende, nogh geen perfecte kennis van dese so nabij gelegen bhaj bekomen is.”⁴⁷⁾ In 1671 is egter al gemeld dat „de stranden alsmede de monden van de rivieren geven goede hoope tot den visvangst, gelijk eenige borgers al hebben versekert door de menigte herders en steen brasems, nu onlangs in haer netten aldaar gevangen.”⁴⁸⁾ Ook 'n sandbaaitjie is gevind wat beskutting vir vaartuie daar kon aanbied.

Vanaf omstreeks 1677 word dan gereëld die visvangs beoefen aan die oostekant van Valsbaai sowel deur Kompanjiesvaartuie as die volk van die Kompanjiespos aldaar wat van 'n visseën en 'n skuitjie voorsien⁴⁹⁾ en beveel is om „voorall mede niet versuijmen om aldaer op't vissen te passen.”⁵⁰⁾ Ook die vryburgers wat hul in hierdie jare daar gevestig het, is toegelaat om vis te vang met 'n skuitjie en 'n seën verskaf deur die Kompanjie, wat verder die onverbruikte oorskot van die vangs teen die gewone prys sou oorneem.⁵¹⁾ Mettertyd is aanmerklike dele aan die oostekant van Valsbaai—veral die besonder visryke „Vishoek” en die monde van die Lourens- en Eerste-riviere—meer intensief bevang⁵²⁾ en by uitstek deur W. A. van der Stel wat aansienlike hoeveelhede vis vir sy talryke slawe nodig gehad het en ses blankes alleen te Vishoek by sy vishuis aangehou het.⁵³⁾ Ook laasgenoemde se broer, Frans, het langs die strand 'n visplek en vishuis besit.⁵⁴⁾ Die geskille tussen die goewerneur en vryburgers het egter veroorsaak dat die vissery te Vishoek veral, agteruitgegaan het en in 1720 word die plek bestempel as „een afgelegene hoek, van een ijder afgesondert.”⁵⁵⁾ Maar ook die vryburgers wat baie plase daar in die omtrek besit het, het alreeds vanaf vroeë jare (soos hierbo vermeld) die visvangs in hierdie waters gereëld beoefen en wel tot so 'n mate dat Adam Tas in 1705 aanteken „datter op gistren wel vijff wagens aan 't strand waaren geweest.”⁵⁶⁾

Voorts is die visvangs ook na die waters aan die westekant van

⁴⁶⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 233.

⁴⁷⁾ C. 700: Mem. en Instr. 1657-'85, p. 408.

⁴⁸⁾ V.C. 6: Dagreg. 1671-'73, pp. 227-228.

⁴⁹⁾ V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, pp. 143 en 654; C. 3: Resolusiën 1674-'78, p. 583.

⁵⁰⁾ V.C. 9: Dagreg. 1680-'83, p. 136.

⁵¹⁾ C. 3: Resolusiën 1674-'78, pp. 419 en 422-423; C. 4: Resolusiën 1679-'81, p. 266.

⁵²⁾ Vgl. C. 5: Resolusiën 1681-'86, pp. 626-627; C. 6: Resolusiën 1686-'99, pp. 154-156.

⁵³⁾ Van der Heiden en Tas, Contra-Deductie, pp. 8-9, 129-130, 138, 142, 144, 251, 255; W. A. v. d. Stel, Korte Deductie, pp. 32-33 en 49; Kolbe, Naauwkeurige Beschryving, I, pp. 95-96.

⁵⁴⁾ Ibid., pp. 23, 119, 144, 193 en 254-255; W. A. v. d. Stel, Korte Deductie, pp. 33 en 49.

⁵⁵⁾ C. 14: Resolusiën 1719-'20, p. 359. Sien ook Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 108 en Nieuwste en Beknopte Beschryving, p. 40.

⁵⁶⁾ Tas, Dagboek (uitgegee deur Fouché), p. 34.

Valsbaai uitgebrei. Terwyl reeds al in 1678 in „Iselsteins baaij” (die latere Simonsbaai) ’n poging met die seën aangewend is,⁵⁷⁾ was dit eers in 1687 dat Simon van der Stel daar „bekwame plaatsen om voor’s Comp.’s : lyfeigenen provisie van visch te vangen” ontdek het en die baai na sy doopnaam vernoem het.⁵⁸⁾ Behalwe na ’n geskikte ankerplek word hier doelbewus na ’n goeie visvangterrein gesoek : „en te sien of ten minsten niet hier of daar een welgelege en vischrijke hoek ter selver plaatse soude, t’ ontdekken wesen, om also dese Ingesetenen en ’s Comp’s. lijfeigenen rijklijker, spoediger en ten beteren prijse met versch en gesoute visch te gerieven.”⁵⁹⁾ In hierdie waters het Simon van der Stel baanbrekerswerk verrig nie alleen wat die ontdekking van veilige ankergronde en beskutte, gerieflike baaie betref en die in kaart bring daarvan nie, maar ook wat betref die vonds van ’n visvangterrein waar „vreemde en schoon gecouleurde vissen” van die Indiese Oseaan aangetref is.⁶⁰⁾ In latere jare het Simon van der Stel afgetree as goewerneur hom ook tot hierdie waters aangetrokke gevoel en uit sy visplek te Kalkbaai agter die Steenberge waar hy ’n vishuis besit het, het hy volgens kontrak die Kompanjie se slawe van vis voorsien.⁶¹⁾ In die veertiger jare van die agtiende eeu toe die skepe van die Kompanjie gedurende die wintermaande daar aangedoen het en ’n klein dorpie te Simonsbaai ontstaan het, het ook meer vissers—vry vissers sowel as dié in diens van die Kompanjie—hul op die strande aan die westekant van Valsbaai gevestig.⁶²⁾

Hierdie uitbreiding van die visvangterrein na Valsbaai en die beoefening van die bedryf hier op ’n ruimer skaal in die agtiende eeu, dui die begin van ’n nuwe rigting aan in die uitbreiding, te wete na die waters oos van Kaappunt, waar veel beskutte baaie aangetref word en ’n digter bevolking die plaaslike afset kon bevorder.

Nieteenstaande dus ’n deeglike kennis—sowel deur opsetlike ondersoek as ten gevolge van die uitstuur van vaartuie na die talryke wrakke en hul opvarendes⁶³⁾—teen die middel van die agtiende eeu opgedoen is van die Suid-Afrikaanse baaie en waters, het die visvangterrein nogtans feitlik beperk gebly tot ’n strook kuswaters omstreeks 200 myl lank, vanaf St. Helenabaai in die weste tot Valsbaai in die ooste.⁶⁴⁾

⁵⁷⁾ V.C. 8 : Dagreg. 1677-’79, pp. 657-658.

⁵⁸⁾ V.C. 11 : Dagreg. 1687, p. 373.

⁵⁹⁾ C. 6 : Resolusiën 1686-’99, p. 179.

⁶⁰⁾ V.C. 11 : Dagreg. 1687, pp. 484-495.

⁶¹⁾ Kolbe, Beschryving, I, p. 96 en II, p. 76 ; van der Heiden en Tas, Contra-Deductie, pp. 190-191.

⁶²⁾ C. 248 : Requesten en Nom. 1749, pp. 229-230 ; C. 35 : Resolusiën 1743, pp. 129 en 285 ; Theal, Hist. of S.A. before 1795, II, p. 521 en III, p. 295.

⁶³⁾ Vgl. C. 700 : Mem. en Instr. 1657-’85, pp. 7-8 ; C. 493 : Uitg. Br. 1652-’61, pp. 719-723 ; C. 17 : Resolusiën 1722-’23, pp. 244 en 299.

⁶⁴⁾ Vermoedelik het daar egter visvangs buitekant hierdie terrein plaasgevind. Nie alleen het die bewoners van plase digby die afgeleë seekuste hoogswaarskynlik hulle en hul werkvolk van vis voorsien nie, maar het wegeloopde matrose en soldate hulself ook hier en daar gevestig (Vgl. C. 29 : Resolusiën 1735-’36, p. 541 ; C. 522 : Uitg. Br. 1735-’36, p. 1102).

In die eerste jare van die volksplanting het die gevare wat gedreig het vanuit die binneland van die kant van die Hottentotte die uitbreiding oor see—en meer bepaald van die visvangterrein—aanmerklik versnel en wel veral langs die weskus waar die winde 'n gereelde vaart moontlik gemaak het. Later het die uitbreiding van die terrein nie alleen van rigting verander nie—weg van die dunbevolkte en onherbergsame weskus en na die gunstiger ooskus—maar uiters langsaam plaasgevind, veral in vergelyking met die uitbreiding van die grense van die kolonie wat geloop het van die mond van die Olifantsrivier tot 'n paar myl anderkant Mosselbaai.⁶⁵⁾

Eerstens moet hierdie beperkte visvangterrein aan die beleid van die Kompanjie toegeskryf word wat nie vestiging in afgeleë baaie wou toelaat nie, omdat die bewoners daar dan beskerming sou vereis en hy voorts gevrees het vir die ontstaan van 'n winsrowende smokkelhandel.⁶⁶⁾ Maar hier het die baie beperkte mark ook 'n belangrike rol gespeel. Plaaslike afset in die verskillende baaie was baie gering en die vervoer gebrekkig en kosbaar.

Omdat die visserijterrein beperk was tot die kuswaters, was baie vissoorte⁶⁷⁾ van ekonomiese betekenis onbekend. Hoewel vroeg reeds kennis gemaak is met varswatersoorte soos o.a. die witvis, geelvis, paling en springer,⁶⁸⁾ het daar—behalwe in geval van laasgenoemde—geen gereelde vang plaasgevind in die arm Suid-Afrikaanse waters nie en kon hul nie as vissoorte van ekonomiese belang in hierdie tyd beskou word nie. Alleen die springer het genoegsame markwaarde gehad dat regte vir die vang daarvan toegeken is.⁶⁹⁾ Voorts was die diepsee-soorte van die uitgestrekte Suid-Afrikaanse banke, soos die stokvis en koningklipvis, wat vandag juis onder die ekonomies belangrikste gereken word, in hierdie jare feitlik onbekend. Omdat die visvangs aan die Kaap toe uitsluitlik 'n kusvisserij was, kon alleen dié vissoorte wat digby die kus tenminste betreklik volop is, op ekonomiese gebied van betekenis wees.

Maar ander bykomstige omstandighede in die visserijnywerheid in hierdie tyd het verder bepaal watter soorte die belangrikste sou wees. Aangesien die garnisoen, en veral die slawe, 'n belangrike afsetgebied vir vis uitgemaak het—en tot 'n groot mate omdat hul

⁶⁵⁾ Vgl. V.C. 25 : Dagreg. 1737-'43, 28 Nov. 1739 ; C. 522 : Uitg. Br. 1735-'36, p. 45 ; Molsbergen, Reizen, III, p. 272 ; Theal, Hist. of S.A. before 1795, III, kaart p. 22.

⁶⁶⁾ Vgl. C. 6 : Resolusiën 1686-'99, p. 400 ; Geyer, Das wirtschaftliche System, p. 96. Ook is ondervind dat die oneerlikheid van Kompanjiesamptenare op sy visposte hom duur te staan kom. Vgl. Kolbe, Beschryving, I, p. 96.

⁶⁷⁾ Weens veranderings in die name en dikwels vae beskrywings is dit soms onmoontlik of uiters moeilik om met 'n mate van sekerheid die vissoort vas te stel.

⁶⁸⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 264 en III, pp. 397 en 469 ; Waterhouse, S. v. d. Stel's Journal, pp. 22 en 101 ; Molsbergen, Reizen in Z.-A., I, pp. 29 en 51 ; Schreyer, Reise nach dem Kaplande, p. 58 ; Kolbe, Beschryving, I, p. 103.

⁶⁹⁾ C. 28 : Resolusiën 1733-'34, pp. 529-531 ; C. 30 : Resolusiën 1737-'38, pp. 748-749.

so goedkoop moontlik gevoed moes word—sou aan die vissoorte voorkeur gegee word wat maklik en in groot hoeveelhede verkrygbaar was. Voorts, weens die feit dat die vis in grootmaat gelewer is en in die voedselmagasyne bewaar moes word, moes die soort hom geredelik tot bewaring leen. Omdat die seënnet—waarvan alle Kompanjiesskepe voorsien was—die vernaamste vangtuig was, sou soorte wat baie digby die strand, liefs in skole, aangetref is, verkieslik wees, te meer daar die vissery hom dikwels tevrede moes stel met swak en gebrekkige bote.

As dit alles in aanmerking geneem word, is dit geen wonder dat die harder oor die algemeen die belangrikste vissoort was nie. Veral in die begintydperk van die volksplanting toe vir die werksvolk 'n groot behoefte aan vis bestaan het, was dit by uitstek die harder wat dikwels in groot hoeveelhede sowel in Tafelbaai as in Saldanhabaai met die seën gevang is.⁷⁰⁾ Daar is dan ook opsetlik bote uitgestuur om hierdie soort in die besonder te vang en op groot skaal te sout en te droog.⁷¹⁾ Die harder was die enigste vissoort wat deur die Here XVII en van Goens by naam genoem is, en wel in 1655 in 'n aanmoediging om meer te vang en die retoervloot daarmee in bewaarde vorm te voorsien. Selfs lang visseëns word vir die vangs van hierdie soort uitgestuur, want, verklaar van Goens „hebbende bevonden dat den Caapsen haerder wel gedrooght zijnde een schoon voetsaem toespijs voor 't volck is.”⁷²⁾ Vir hierdie bepaalde doel het die harder egter nie van veel betekenis geword nie. Omdat die reeds beperkte mark 'n goedkoop artikel verlang het, is aan die wyse van bewaring nie veel ten koste gelê of aandag bestee nie: „Jammer is het dat men hier niet behoorlyk met het pakken van Haring (harder) weet om te gaan.”⁷³⁾ In latere jare veral is aan ander soorte tot 'n seker mate voorkeur gegee bo die harder. „Sein Fleisch ist etwas trocken”—verklaar Mentzel van die dertiger jare van die agtiende eeu, en voorts: „Bei Ermangelung anderer Fische werden sie zwar auch gespeiset, gekocht und gebraten.”⁷⁴⁾ Vermoedelik het die lynvisvangs hom sterker ontwikkel en die grotere soorte hier belangrik begin word.⁷⁵⁾

Dikwels is die harder verwar met die Kaapse haring of sardien wat van veel minder betekenis was as eersgenoemde. Hoewel aanmerklike hoeveelhede nie daarvan gevang is nie, is dit blykbaar tog hoog gewaardeer in gesoute vorm en is selfs genoem „de schoonste peeckelharingh van de werelt.”⁷⁶⁾

⁷⁰⁾ Sien p. 86 en Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 68.

⁷¹⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 514; V.C. 10: Dagreg. 1684-'86, p. 75; C. 429: Ink. Br. 1707-'08, p. 569.

⁷²⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, pp. 402-403 (4 Junie 1655). Sien ook C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 441 (No. 116); C. 409: Ink. Br. 1649-'60, pp. 801-802; Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 396.

⁷³⁾ Nieuwe Algemene Beschryving, II, p. 67.

⁷⁴⁾ Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 509.

⁷⁵⁾ Vgl. van der Heiden en Tas, Contra-Deductie, p. 190.

⁷⁶⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 317; sien ook van der Heiden en Tas, Contra-Deductie, p. 252; Nieuwe Alg. Beschryving, II, p. 67.

Die witsteenbras, rooisteenbras en witstompneus is soorte—gevang veral met die net, maar ook met die lyn—wat waarskynlik aldie deur die benaming „steenbrasem” aangedui is. Hierdie is almal groter soorte wat alleen weens die feit „dat hun vleesch vaster, dikker en met weinige of geene graten bezet is,”⁷⁷⁾ meer waardevol as die harder was. Van die grootste visse hier het dan ook dikwels drie of vier stuiwers stuk gehaal.⁷⁸⁾ Reeds in die eerste jaar word die moontlikhede van ’n goeie afset van hierdie soorte ingesien en verklaar van Riebeeck dat hy hoop om mettertyd mooi groot „steenbrassem” te sout en te droog en dit in groot getalle aan die skepe te kan verskaf.⁷⁹⁾ Maar in werklikheid was hierdie soorte in varse staat waarskynlik van meer betekenis as in een of ander bewaarde vorm.⁸⁰⁾

Weens sy skaarste en fynheid is die tong besonder hoog gewaardeer. In die dae toe die treknet nog nie in gebruik was nie, is alleen nou en dan ’n paar in die seën gevang⁸¹⁾ of gestee met ’n skerp voorwerp.⁸²⁾ „Haar vleesch,” getuig Kolbe, „word voor’t beste van alle visschen gehouden . . . om dat het heel licht te verteren en byzonder fraai wit is.”⁸³⁾ Die tong was dan ook die vis vir die vername en aansienlike persone. In 1709 is weiregte te Vishoek vir ses maande toegestaan op voorwaarde dat o.a. twaalf tonge in die tyd vir die tafel van die Goewerneur gelewer word.⁸⁴⁾

Terwyl bekend is dat sowel die elf as die silwervis meer gesog was as die harder,⁸⁵⁾ verneem ons min van die geelbek en kabeljou, behalwe dat hul respektiewelik veral aan die wes- en suidkus gevang is waar ’n plaas en rivier na hul genoem is.⁸⁶⁾ Hoewel al in die eerste jaar „enige seesnoecksjens” te Saldanhabaai gevang is,⁸⁷⁾ bly ons in hierdie jare ook in onkunde oor die ekonomiese belang van hierdie soort. Omdat „hun vleesch gekookt of gebraden zynde, zeer goed en aangenaam van smaak” bevind is, is egter waarskynlik van die gereelde verskyning van die snoekskole in die wintermaande gebruik gemaak om hulle met die lyn te vang.⁸⁸⁾ Aangesien rooivis en rooistompneus alleen in Valsbaai aangetref is, is hul vermoedelik taamlik hoog op prys gestel.⁸⁹⁾

Die hottentot en klipvis was albei volop en goedkoop soorte wat baie digby die strand vanaf die rotse met hoek en lyn gevang is. Eers-

⁷⁷⁾ Nieuwe Algemene Beschryving, II, p. 55.

⁷⁸⁾ Ibid.; sien Tas, Dagboek, p. 44; van der Heiden en Tas, Contra-Deductie, p. 190.

⁷⁹⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-’61, p. 10 (13 Mei 1652).

⁸⁰⁾ Vgl. Mentzel, Beschreibung, I, p. 508.

⁸¹⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 107.

⁸²⁾ Marchand, Vissery Verslag, No. 10, p. 113.

⁸³⁾ Beschryving, I, p. 250.

⁸⁴⁾ S.G. 1: Oude Wildschutte Boek 1687-1712, p. 214.

⁸⁵⁾ Van der Heiden en Tas, Contra-Deductie, p. 190.

⁸⁶⁾ C. 24: Resolusiën 1729-’30, p. 324; C. 243: Requesten en Nom. 1744, p. 237 en Molsbergen, Reizen, III, p. 279.

⁸⁷⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 179.

⁸⁸⁾ Nieuwe Algemene Beschryving, II, p. 70.

⁸⁹⁾ Vgl. V.C. 11: Dagreg. 1687, pp. 494-495; Mentzel, Beschreibung, I, p. 109.

genoemde was weens sy graterigheid nie baie gewild nie, maar het veral vir die armes en die slawe as voedsel gedien.⁹⁰⁾ Die klein klipvis waarvan die vlees as „ongemeen malsch en lekker” beskou is, is ook meermale gevang.⁹¹⁾

Van Riebeeck het hom veel voorgestel van die opbrengs van haai-velle wat volop te kry was. In die eerste jare is dan ook bevel gegee om dit te Saldanhabaai te versamel om te sien of dit van die soort was waarvoor in Japan vyftien gulde stuk betaal is. En selfs aan die harde, skerp of dik velle van rogge en van ander visse moes aandag bestee word.⁹²⁾ Dit het egter op niks uitgeloopt nie en aan die aanvang van die agtiende eeu het die Kaap selfs vir een of ander doel 'n aantal haai-velle ingevoer.⁹³⁾

By die vissoorte van ekonomiese belang is in dié tydperk baie weinig ontwikkeling sowel in navraag as vangs te bespeur. Hoewel alreeds voor 1652 heelwat kennis opgedoen is op hierdie gebied, het daar in die jong kolonie nog baie onkunde bestaan omtrent o.a. die Kaapse vissoorte, hul gewoontes en die weerstoestande.⁹⁴⁾ Mettertyd het die visserij egter met die seevissoorte van veral die kuswaters deeglik vertrou geraak. Om verskeie redes was alleen hierdie soorte van ekonomiese belang; en hier by die verskillende soorte is die mate van betekenis bepaal deur die besondere toestande in die visserij-industrie van hierdie tyd, en veral deur die marktoestande en vangmetodes.

Omdat die metodes van vangs in nou verband staan met die vissoorte van ekonomiese belang, het ons alreeds 'n goeie insig in eersgenoemde. Netvisvangs was (en veral in die vroeëre jare) die metode by uitstek en hier was die seënnet weer van uitstaande betekenis. Maar vir die vangs van ander vissoorte was die lynvisvangs ook in gebruik. Hoewel altwee vangmetodes sonder skuite kon geskied, het klein visskuite in die reël tog 'n belangrike rol gespeel.

Die visvangs met die seënnet, wat nie alleen die belangrikste metode in die netvisvangs was nie, maar ook die vernaamste van al die metodes in hierdie jare aan die Kaap in gebruik, het toe in die Vaderland self nog nie tot groot ontwikkeling gekom nie. En omdat die Kaapse seëns almal van Nederland ingevoer moes word, kan ons ook nie 'n ver ontwikkelde toestand hier verwag nie. Hierdie net wat om 'n skool visse uitgeskiet word in taamlike vlak water en dan met die vangs aan strand getrek is, het egter al o.a. 'n kuil in die middelste gedeelte gehad sowel as 'n sterk verlenging van die twee vleuels. Terwyl reeds in 1655—spesiaal vir die hardervangs—'n seën van

⁹⁰⁾ Nieuwe Alg. Beschryving, II, p. 49; Kolbe, Beschryving, I, p. 238.

⁹¹⁾ Ibid., p. 74; ook Dagv. v. J. v. Rieb., III, p. 199; Mentzel, Beschreibung, I, p. 509.

⁹²⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 36, 39 en 159 en Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 88.

⁹³⁾ C. 509: Uitg. Br. 1707-'09, pp. 141 en 489.

⁹⁴⁾ Vgl. C. 424: Ink. Br. 1699-1701, p. 369 vir die eet van die giftige opblaser in 1699, en verder Nieuhof, Zee en Lant-Reize, p. 10.

tagtig vaam in lengte uitgestuur is, het in 1702 vier van selfs viere-tagtig vaam elk aan die Kaap aangekom.⁹⁵⁾ Daar was egter 'n taamlieke variasie sowel in die lengte van die seëns as in die maas-grote.⁹⁶⁾ Om die bokant op te hou was kurke in gebruik, om die onder ent digby of op die bodem te hou, lood daaraan vas, en om die uittrek van die net te vergemaklik, treklyne en stokke aan weers-kante.⁹⁷⁾ Soos vermeld is hierdie seënnets uitgewerp deur in die water te loop of te swem en vanaf visskuite.⁹⁸⁾ In die visvangterrein aan die Kaap in hierdie jare was dan ook baie geskikte gebiede vir die uitwerping van hierdie soort net, nl. St. Helenabaai, Tafelbaai, Houtbaai en Valsbaai waar heelwat sandbaaie en riviermonde aan-getref word waarin dikwels groot skole harders, witstompneus, wit-steenbras en elf voorgekom het.⁹⁹⁾ Die eerste vangs aan die Kaap het dan ook met die seën geskied, wat op alle Kompanjies skepe aanwesig was.¹⁰⁰⁾ En veral in hierdie vroeëre jare was die seën as vangmetode uiters belangrik. Selfs 10,000 harders is in een trek gevang.¹⁰¹⁾ Hoewel ook later die ander metodes meer in gebruik gekom het, was die seën nog steeds die middel wat die Kaap voor-sien het van die meeste van sy vis.¹⁰²⁾

Van die ander nette in gebruik was die setnet die belangrikste. Dit is blykbaar vasmagemaak aan die bodem of die walle van 'n rivier om die vis self daarin te laat swem. So is veral in die Soutrivier gereëld snags deur die burgers van hierdie nette gebruik gemaak.¹⁰³⁾ Vermoedelik is die setnet—wat veel kleiner en goedkoper was as die seën—nie as 'n afsonderlike soort net ingevoer nie, maar verkry deur seëns in gerieflike stukke te sny.¹⁰⁴⁾ Die sogenaamde „warnet” of „schakel” wat ook soms in gebruik was, is na verwant aan die setnet.¹⁰⁵⁾ Hoewel voorts in 1658 die Raad van Indië deur die Kaapse regering omtrent 'n Ambonse „serij” inligting gevra word, „daer wij verstaen dat veele vis mede gevangen worden, ende hier nae sommiger luijden rapport goede gelegentheijt toe zij,” het hierdie soort net blykbaar nooit aan die Kaap in gebruik gekom nie.¹⁰⁶⁾

Maar daar was vissoorte soos die roman, rooistompneus, snoek

⁹⁵⁾ Vgl. V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, p. 361; C. 409: Ink. Br. 1649-'60, pp. 402-403; C. 426: Ink. Br. 1702-'04, p. 756.

⁹⁶⁾ Sien C. 494: Uitg. Br. 1662-'67, p. 957; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 743.

⁹⁷⁾ Vgl. O.C. 5: Vendu Rollen 1738-'48, No. 32 (1741); O.C. 3: Vendu Rollen 1726-'31, No. 70; O.C. 6: Vendu Rollen 1748 (1748).

⁹⁸⁾ Van der Heiden en Tas, *Contra-Deductie*, p. 251; Mentzel, *Beschreibung des Vorgebirges*, I, p. 508.

⁹⁹⁾ Vgl. Thompson, *The Sea Fisheries*, p. 46.

¹⁰⁰⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 3.

¹⁰¹⁾ Ibid., p. 410.

¹⁰²⁾ Vgl. o.a. van der Heiden en Tas, *Contra-Deductie*, pp. 142, 144 en 252; C. 6: Resolusiën 1686-'99, pp. 154-156.

¹⁰³⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 329; C. 1: Resolusiën 1652-'63, ongenommer (8 Des. 1657, No. 32).

¹⁰⁴⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 10 (No. 4).

¹⁰⁵⁾ Ibid., p. 929; Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 397.

¹⁰⁶⁾ Ibid., p. 792.

en hottentot, wat nie bra met 'n net kon gevang word nie, en hier was die vangs met 'n lyn voorsien van een of meer hoeke en 'n lood, die metode wat in belangrikheid toegeneem het.¹⁰⁷⁾ Terwyl van die rotse en strand die vangs hiermee beoefen is, was dit die gewoonte om in die vroeë môre met skuite uit te gaan en die lyne daaruit te gebruik.

Hoewel die kleinere vaartuie aan die Kaap soos sloepe, galjotte, jagte, fluite, hoekers, brigantyne en „afbreek” bote gebruik is om vissers, nette en vis te vervoer oor die oopsee na en van die vangplekke, is in die visvangs self feitlik uitsluitlik skuite gebruik. Hierdie visskuite was oop skuite sonder dekke en voorsien van roeiers en seile.¹⁰⁸⁾ Aangesien daar 'n gebrek aan inheemse houtsoorte aan die Kaap was vir die bou van skuite, is veral in die vroeëre jare vermoedelik skeepsbote in gebruik vir die vangs. Soms is ook gebruik gemaak van „een schuytge uyt een boom gehackt”¹⁰⁹⁾ of van klein skuitjies met net twee roeiers en sonder 'n stuur.¹¹⁰⁾ Weens die feit dat daar weinig beskutte inhamme voorgekom het en die skuite dus bokant die hoogwatermerk moes afgedra word, was dit 'n vereiste dat hul lig moes wees. Terwyl die visskuite gedurende die dag gebruik is om aan die matrose op die skepe voedsel en drank te verhandel, is hul met slawe beman in die vroeë môre op visvangs uitgestuur.¹¹¹⁾ Hoewel in 1660 die Raad van Indië om „een Chinees roij Champantjen met zijn riemen mast ende seijl Etc.” versoek is „om tot vissen inde baij te mogen gebruijcken,”¹¹²⁾ het dit blykbaar nie in die Kaapse waters aangekom om die tipies Kaapse visskuut af te wissel nie.

Daar is uiters weinig ontwikkeling hier ter plaatse by die visvangmetodes waar te neem. Alle visvanggereedskap moes ingevoer word uit Nederland waar al teen die uitgang van die sewentiende eeu, niesteenstaande die ontwikkeling van die visserytegniek nog vasgehou is aan verouderde metodes. Aan die Kaap sou daar dus op hierdie gebied stilstand wees. Maar nie alleen was daar feitlik geen ontwikkeling hier nie, maar die visserybedryf moes hom dikwels tevrede stel met „out en affgevaaren” bote¹¹³⁾ wat vir die Kompanjie geen diens meer kon verrig nie; en voorts moes die nywerheid mank gaan aan 'n groot gebrek aan visseëns. Dit het nl. gebeur dat as hul gestuur word hul „verstikt en bedorven”¹¹⁴⁾ uit die moederland ontvang is.

Om dieselfde redes dat daar by die visvangmetodes uiters weinig ontwikkeling was, het die bewaringmetodes van die Kaapse vis ook feitlik geen ontwikkeling deurgemaak nie. Omdat vis baie aan bederf

¹⁰⁷⁾ Vgl. V.C. 11: Dagreg. 1687, pp. 494-495; O.C. 3: Vendu Rollen 1726-'31, No. 70; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 521.

¹⁰⁸⁾ Vgl. O.C. 5: Vendu Rollen 1738-'48 (1739).

¹⁰⁹⁾ V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, p. 143.

¹¹⁰⁾ V.C. 6: Dagreg. 1671-'73, p. 601.

¹¹¹⁾ Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, pp. 506-507.

¹¹²⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 1184.

¹¹³⁾ V.C. 9: Dagreg. 1680-'83, p. 1090.

¹¹⁴⁾ C. 509: Uitg. Br. 1707-'09, p. 1238; Dagv. v. v. Rieb., I, p. 330.

onderhewig is, moes dit op een of ander wyse gekonserveer word en aan die Kaap is dit by uitstek geskied deur droging en insouting. Veral laasgenoemde metode van bewaring was baie in gebruik en het vereis dat volop sout van 'n goeie kwaliteit maklik verkrygbaar moes wees sowel vir die Kompanjie as die vryburgers.¹¹⁵⁾ En ook alreeds vroeg in die eerste jaar is 'n „schoone soutpan” digby die wrak van die Haarlem gevind.¹¹⁶⁾ Uit hierdie pan sowel as uit die beter panne wat later aan die Kaap en te Saldanhabaai gevind is, is dan 'n „uyttermaten schoon wit sout” so volop verkry¹¹⁷⁾ dat nie alleen alle behoeftes daaraan aan die Kaap bevredig kon word nie, maar dat selfs Batavia, Madagaskar, Mauritius en die skepe van die Kompanjie daaruit voorsien kon word.¹¹⁸⁾

Maar die versameling van die sout het allerlei vraagstukke opgelewer. Nie alleen het dit gedurende die winterreëns weggesmelt nie en het die burgers se vee dikwels die sout in die panne bederf nie, maar daar was veral 'n gebrek aan werksvolk om die sout—want die panne was dikwels op 'n ver afstand geleë—te vergaar en aan te ry.¹¹⁹⁾ 'n Reëling moes dus getref word om die vissers van die Kompanjie en die vry vissers op die mees voordelige wyse van sout te voorsien. In die vroetyd is die sout vir die Kompanjie deur die Hottentotte goedkoop aangebring en is dit aan die vry vissers wat vis moes lewer aan die Kompanjie gratis verskaf.¹²⁰⁾ Aan die Saldanhavaarders is in 1658 die alleenreg van soutversameling toegeken op voorwaarde dat hul alle sout bo hul eie gebruik aan die Kompanjie moes lewer teen 48 stuivers per lêer.¹²¹⁾ Maar kort daarna is die soutwinning vir alle vryburgers oopgestel en die Kompanjie sou nou twee riksdalders per lêer vir hul sout betaal.¹²²⁾ In 1680 is weer 'n nuwe stelsel in die lewe geroep volgens welke die Kompanjie se slawe die sout sou byeengaar, terwyl die burgers 'n vergunning moes besit en dan nog vir elke vag vir hulself, twee vir die Kompanjie sou moes aanry.¹²³⁾ Laasgenoemde bepaling is egter te ongunstig bevind vir die burgers en is gewysig in 1705 tot die aanbring van een vag vir die Kompanjie teen elke drie vragte vir hulself.¹²⁴⁾

Maar hoewel die Kaapse soutpanne meer as genoeg sout van 'n goeie kwaliteit opgelewer het vir die bewaring van die Kaapse vis, was daar—afgesien van die stagnerende staat van die bewarings-

¹¹⁵⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 424 en 448 en C. 508 : Uitg. Br. 1704-'06, pp. 806-807.

¹¹⁶⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 24.

¹¹⁷⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 120 en II, p. 616 ; ook C. 508 : Uitg. Br. 1704-'06, pp. 806-807.

¹¹⁸⁾ Ibid., II, p. 616 ; C. 700 : Mem. en Instr. 1657-'85, pp. 10 en 18 ; V.C. 4 : Dagreg. 1662-'66, p. 362 ; C. 508 : Uitg. Br. 1704-'06, p. 1324.

¹¹⁹⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, pp. 63-64, 70 en 160.

¹²⁰⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 291.

¹²¹⁾ Ibid., p. 590.

¹²²⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, pp. 927-928.

¹²³⁾ C. 4 : Resolusiën 1679-'81, p. 131.

¹²⁴⁾ C. 427 : Ink. Br. 1705, p. 377.

metodes in die moederland—ten gevolge van kostebesparing opgelê deur 'n beperkte mark, nie aansporing om die visbewaring aan die Kaap op 'n hoër peil te bring nie.

Die eerste honderd jaar in die geskiedenis van die vangs van gewone visse kan dus in sy geheel gekenskets word as 'n tydperk van stilstand waarin feitlik geen ontwikkeling plaasgevind het nie. Terwyl aanvanklik die visterrein hom snel uitgebrei het, het aan hierdie uitbreiding al teen die sewentiger jare van die sewentiende eeu 'n einde gekom, en wel ten gevolge van die beperkende beleid van die Kompanjie en die gebrek aan afsetgebiede. Dit baar dus geen verwondering dat die vissery hom grotendeels bepaal het by die ou vissoorte en vang- en bewaringsmetodes.

HOOFSTUK IV.

DIE MARK VIR PRODUKTE VAN DIE ROBBEVANGS.

Aangesien die robbevangs al voor 1652 op 'n taamlike groot skaal in die Robbeneiland—Saldanhabaai gebied beoefen is, sou mens verwag dat dit 'n betreklik belangrike rol sou speel tydens die eerste honderd jaar na die stigting van die volksplanting. Aanvanklik was dit ook die vernaamste bedryf aan die Kaap wat meer as 'n derde van die besetting¹⁾ gedurende omstreeks vier maande van die jaar besig gehou het. Maar na 'n baie kortstondige bloei het dit spoedig aan die kwyn gegaan en uiteindelik geword tot 'n industrie van onbeduidende belang. Die afnemende belangrikheid van hierdie tak van die vissery kom die beste aan die dag deur 'n ondersoek aan die hand van die ontwikkeling van die mark.

Laasgenoemde kan verdeel word in drie stadia. Die eerste hiervan wat in 1657 eindig, het besondere kenmerke wat hom skerp omlin en taamlik sterk skei van die res van hierdie honderd jaar. Hierdie vyf jaar was nie alleen 'n periode van selfversorging wat die Kaap betref nie, maar ook die bloeitydperk van die uitvoer en wel by uitstek vir velle.

In 1652 aan die begin van die nedersetting het die klein plaaslike besetting maar 'n geringe behoefte aan die produkte van die robbevangs gehad, en om hierin te voorsien sou die beoefening van die bedryf op 'n groot skaal nie nodig gewees het nie. Om die onkoste van die Kompanjie aan die Kaap te vergoed is egter uitgesien na 'n goeie bron van inkomste.²⁾ In hierdie verband het van Riebeeck se aandag geval op die robbevangs. Die feit dat die Franse hulle in hierdie jare in dié mate op die robbevangs aan die Suid-Afrikaanse kus toegelê het dat hul met een slag 'n lading van „wel een tonne gouts waardigh” kon versamel en selfs „2700 stux extraordinaire schoone wel gedrooghde robbevellen” weens gebrek aan skeepsruimte moes agterlaat, het hom glad nie laat twyfel „off daer moeten groot proffijten aen die vellen vast wesen.”³⁾ Maar aangesien dit ook deur Jansz. en Proot en in sy eie „Nader Consideratie” as 'n winsgewende bedryf voorgelê is, en hy persoonlike ondervinding op-

¹⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, pp. 349-350.

²⁾ C. 1 : Resolusiën 1652-'63, p. 19 (24 Sept. 1652) : „om uijt te sien nae eenige profijten voor onse Heren Mrs tot soulagement haerder hier supporteerende ende noch te lijden onkosten.” Sien ook Dagv. v. v. Rieb., II, p. 113; Merklein, Reise nach Java, p. 109; De Vries, Drie seer Aenmercklijcke Reyssen, p. 20.

³⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 89; C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 166; en vgl. p. 15.

gedoen het van „de menigte van traan, die jaarliks uit Moskovië van de robben gehaald wordt,”⁴⁾ is dit glad nie te verwonder dat hy met sy hoopvolle kyk op sake ontsaglike winste uit die robbevelle in die vooruitsig gestel het nie.⁵⁾

Maar daar moes nou 'n afsetgebied gevind word en wel in die eerste plek vir die robbevelle wat in hierdie stadium verreweg die belangrikste produk was. En reeds al aan die begin van 1653 word ingesien dat die velle die deurslag gee en word verklaar: „t principaelste sal wesen de robbevellen.”⁶⁾ Van die kaptein van die Franse robbevangers is verneem dat die velle gebruik word vir bandeliere, handskoene, die wol van hoede en „fatsoen van Spaens leer om laersen van te maken,” en verder dat veral die „jonghe Moffvellekens” deur die hoog edelhede gedra word en goed op prys is.⁷⁾ Die kwaliteit van laasgenoemde robbehuidjies het ook rede gegee om 'n goeie afset te verwag, want hul „hebben soo Extraordinaire schoon luijster ende saght bont als Ick meene datter (bever buijten) can gevonden worden.”⁸⁾ Teen die uitgang van die eerste jaar is dan ook al planne beraam om 'n „cargasoentjen van dito vellen op voorraedt te hebben ende nae't patria te mogen senden tot preuve.”⁹⁾ Die Here XVII het egter nie die vooruitsigte vir die bemarking van die eerste besending van oor die 4,000 as alte rooskleurig voorgestel nie: uit skattinge van kenners word hul „seer weijnich geestimeert.”¹⁰⁾ Toe die velle in 1654 oor die ses-en-twintig stuiwers stuk gehaal het, is egter 'n kragtige stoot gegee aan die bedryf en die uitvoer na Nederland het sterk toegeneem, en wel van 7,500 tot 33,000.¹¹⁾ Planne word nou beraam om die uitvoer te verdubbel en gedurig word die belangrikheid van die robbevangs vir die Kompanjie as die enigste direkte wins aan die Kaap, sterk beklemtoon.¹²⁾ Baie aandag word ook geskenk aan die klein velletjies wat nie alleen mooier bont lewer as die grotes nie, maar ook met minder gevaar in groter getalle verkry kon word. Vandaar dat 'n besending in 1656 bv. bestaan uit 6,500 klein velle teenoor 3,500 grotes.¹³⁾ En ook die Here XVII was van mening dat hul goeie pryse sou haal—indien die mot daaruit gehou kon word en hul goed bewerk sou wees—en het die versamel van hierdie velle op nog groter skaal aangemoedig.¹⁴⁾ Na hierdie kortstondige bloei het die markvooruitsigte egter meer en meer ongunstig geword en die uitvoer

⁴⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 52.

⁵⁾ Ibid., I, p. 90; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 864; Molsbergen, Jan van Riebeeck, pp. 88 en 177.

⁶⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 171.

⁷⁾ Ibid., p. 249.

⁸⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 68.

⁹⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 90.

¹⁰⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 143.

¹¹⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 292 en 299. Sien Tabelle No's 4 en 5 in die oorspronklike tesis in die Biblioteek van die Univ. van Stellenbosch.

¹²⁾ Ibid., pp. 349 en 383.

¹³⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 507 en 523.

¹⁴⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 374.

na Nederland het gedaal eers tot 13,000 en die volgende seisoen tot 8,400.¹⁵⁾ Met nog duisende velle in voorraad ontvang van Riebeeck dan in 1657 die bevel van die Here XVII om die versameling van velle te staak omdat die prys te laag staan en dus „de oncosten en moeyten niet waerdich sijnde.”¹⁶⁾

Daar het ook heel aan die begin 'n uitvoer van velle na Batavia plaasgevind wat vir die seisoen 1653-1654 'n duisendtal bedra het.¹⁷⁾ Toe egter nog in dieselfde jaar verneem word dat die afset te Japan teleurstellend was en twee jaar later dat hul aldaar slegs 3 stuiver 12 penning stuk gehaal het en nie eers die vraggelde vergoed het nie, is hierdie uitvoer ook gestaak.¹⁸⁾

Maar ook die vervoervraagstuk het 'n baie belangrike rol gespeel in die staking van die uitvoer van velle en veral in die geval van die veel grotere uitvoere na Nederland. Omdat die retoerskepe gewoonlik swaar belaaie was (teenoor die ligbevragte uitvarende skepe) en die lange reisduur tussen die Kaap en Nederland (teenoor die veel kortere tussen die Kaap en Batavia) bederf op die reis in die hand gewerk het, het die uitvoer van produkte na die moederland as vanself reeds met ernstige besware gepaard gegaan.¹⁹⁾ Die velle in die besonder het egter nog ook 'n „grooten stanck” op die skepe veroorsaak²⁰⁾ en dit alles het kapteins selfs die Kaap laat verbyloop wanneer hul vermoed het dat hul velle sal moet inlaai „daer de thuijsvaerders soo graegh na zijn als haer hart te sien, . . .”²¹⁾ Alleen wanneer 'n hoë amptenaar soos van Goens aanwesig was wat sy gesag kon laat geld, het die uitvoer makliker plaasgevind.²²⁾ Geen wonder dan ook dat die velle se toestand daaronder gelyk het nie en hul dikwels geheel of ten dele bederwe in Nederland aangekom het.²³⁾ En hoewel ook ter verhelping van hierdie toestand oorweeg is om die velle te laai in die ruimte waarin die Kaapse voorrade van Batavia oorgeskep is, of selfs 'n aparte vaartuig vir die doel uit te stuur, is laasgenoemde skema nooit in werking gestel nie en het eersgenoemde (sover dit uitgevoer is) die toestand blykbaar nie aanmerklik verhelp nie.²⁴⁾

Aan traan was daar in hierdie jare nie 'n aanmerklike behoefte nie, soos ook blyk uit die produksie syfers veral in vergelyking met die van die velle.²⁵⁾ Hoewel aanvanklik goeie hoop op 'n buitelandse afset bestaan het en hierdie hoop ook aangewakker is, word spoedig

¹⁵⁾ Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

¹⁶⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, p. 644.

¹⁷⁾ Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

¹⁸⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, pp. 182, 266 en 644. Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

¹⁹⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 467 en Thom, Gesk. van die Skaapboerdery in S.-A., p. 130 voetnoot 2.

²⁰⁾ Ibid., p. 538.

²¹⁾ Ibid., p. 497.

²²⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 472.

²³⁾ C. 493 : Uitg. Br., p. 538.

²⁴⁾ Ibid., pp. 296 en 537.

²⁵⁾ Sien, in die oorspronklike tesis, Tabel No. 5 saamgestel op grond van die Dagregister, Uitgaande en Inkomende Briewe en Rapporte van Kommissarisse.

ingesien „datse met geen voordeel oock can na't vaderlant gesonden worden.”²⁶⁾ Nie alleen het die Groenlandse traan na die vrede met Engeland weer tot 'n redelike prys gedaal in Nederland nie, maar ook „die cladderij met de retoer schepen : over te senden al te on-gelegen ende morsigh comen soude op die costel : ladingen.”²⁷⁾ En ook van die moontlikheid wat bestaan het om 'n fluitskip spesiaal vir hierdie doel uit Nederland te stuur, het niks gekom nie.²⁸⁾

Die afsetmoontlikhede te Batavia („voor de schepen ende fortin in India”) was veel gunstiger en aanmoediging van die Here XVII het ook nie ontbreek nie : „traen . . . cunt die mette schepen nae Batavia 't elckens voortsenden en ons daer van advijs laeten toekomen, omme tesien oft wij metter tijt het senden van traen hier van daen soudon connen excuseren.”²⁹⁾ 'n Aantal lêers is dan ook gedurende twee seisoene daarheen uitgevoer,³⁰⁾ maar in 1655 word 'n skrywe van die Raad van Indië ontvang wat beveel dat die oorstuur van traan gestaak moet word „vermits de E comp alhier gans geen voordeel bij brengen kan.”³¹⁾ En reeds aan die begin van dieselfde jaar moet van Riebeeck en sy raad berig dat „wij der hier meede overcropt sitten.”³²⁾

Onder hierdie omstandighede is dan ook meestal net in die behoefte van die geringe plaaslike besetting voorsien, 'n behoefte wat nog verder beperk is deurdat klapperolie van Batavia vir verligtings-doeleindes ingevoer is.³³⁾ In die laaste paar jaar toe „oock veel (traan) tot wagensmeer als andersints geconsumeert wort,” het die plaaslike behoefte egter so toegeneem dat die Politieke Raad kon verklaar dat „tot Comps omslagh alhier vrij wat nodigh is.”³⁴⁾

Ook is robbeveles in hierdie jare tot op 'n seker hoogte verbruik. Terwyl die volk wanneer alle ander voedsel ontbreek het, gevoed is met die gesoute vlees van jong robbe, is gedroogde robbeveles veral as kos vir varke gebruik.³⁵⁾

In hierdie fase het die Kompanjie self in al sy behoeftes aan produkte van die robbevangs voorsien. 'n Gebrek aan robbe was daar in die reël nie : „soo machtige meenichte van robben gevonden, dat ongeloofflijck scheen,”³⁶⁾ en hul was ook baie mak : „se . . . facil genoegh te becomen sijn, te meer alsoo in plaetse dat sij van ons mosten, wij van haer op de loop peuren, 't geen al gewenste saecken sijn.”³⁷⁾ En 'n betreklik groot aantal manskappe is ook tot beskikking

²⁶⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 336.

²⁷⁾ Ibid., p. 342. Vgl. ook p. 49.

²⁸⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, p. 480.

²⁹⁾ Ibid., p. 144.

³⁰⁾ Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

³¹⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, p. 266.

³²⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, p. 369.

³³⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, p. 149.

³⁴⁾ C. 1 : Resolusiën 1652-'63, ongenommer (29 Mei 1656, No. 85).

³⁵⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, pp. 186 en 329.

³⁶⁾ Ibid., p. 90.

³⁷⁾ Ibid., p. 118. Wij van haer op de loop peuren = hulle dit vir ons lastig maak(?). Sien Verwijs en Verdam, Middelnederlandsch Woordeboek, onder „peuren” en „poderen”.

verjaag, sku gemaak en weggevang deur skepe en veral Franse skepe, wat die eilande aangedoen het.⁵⁰⁾ So bv. het 'n Franse skip in 1653 ses maande lank te Saldanhabaai en Dasseneiland by die 50,000 velle versamel en al die orige robbe van die land af verja.⁵¹⁾

Maar daar was ook faktore wat die voorsiening van traan ernstig belemmer het. Hoewel daar by tye selfs ketels ontbreek het om die traan in te brand, het die bewaring van die traan die grootste probleem opgelewer⁵²⁾ en veral die gebrek aan genoegsame en geskikte vaatwerk. Terwyl aansienlike moeilikheid ondervind is om leë vate uit die retoerskepe te verkry, het uit die ou vate die helfte van die traan uitgelek en dit die voorsiening so bemoeilik dat verklaar is „dat met de traenbranderye vele vergeefse moeyten deden.”⁵³⁾ Veral vir die uitvoer moes die beste vate beskikbaar wees, anders gaan te veel traan verlore en beskadig dit bowendien die ladings van die skepe. Vir hierdie doel is ondergrondse traanbakke as die doelmatigste en gerieflikste beskou en word om sement en klinkerstene uit die moederland versoek.⁵⁴⁾

In 1657 sluit die bloeitydperk van die bedryf af en neem die tweede fase 'n aanvang wat tot 1684 sou duur. Hierdie jare word gekenmerk deur die oorhandiging van die bedryf aan gepreviligerde partikuliere, die sterk toename van die traanuitvoer en die feitlike beperking van die bedryf tot die traanbrandery.

In die behoefte aan die produkte van die robbevangs het daar dus 'n sterk verandering plaasgevind: terwyl die behoefte aan velle feitlik verdwyn het, het dié aan traan sterk toegeneem.⁵⁵⁾ Aanvanklik het die koms van die slawe ook die behoefte aan robbeveles aanmerklik in die hoogte gestuur maar na 'n paar jaar het vis hierdie behoefte vervang.

Die aanvraag vir traan het van verskillende kante gekom en wel eerstens van die Oos-Indiese handelsposte van die Kompanjie, waarvan Batavia weer verreweg die belangrikste was. In die eerste jare was hulle behoefte maar gering⁵⁶⁾ en in 1659 skryf van Riebeeck dat dit voorkom asof traan nie baie gewild in Indië is nie.⁵⁷⁾ Maar kort daarop word van Batavia verneem „den traen is alhier goet bevonden om tot onse Leervetterie tegebruijcken.”⁵⁸⁾ Nie alleen het Batavia traan in hierdie jare veral vir sy leerbereiding nodig gehad nie, maar ook om tot verbruik in lampe te dien.⁵⁹⁾ Die uitvoer na Batavia het dan ook spoedig begin toeneem sodat in die seisoen 1662-'63

⁵⁰⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 245.

⁵¹⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 244 en 270.

⁵²⁾ Ibid., p. 430.

⁵³⁾ Ibid., pp. 425-426 en 437.

⁵⁴⁾ Ibid., p. 316.

⁵⁵⁾ Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

⁵⁶⁾ Ibid.

⁵⁷⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 846.

⁵⁸⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 1329.

⁵⁹⁾ Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, II, pp. 353-354; C. 415: Ink. Br. 1682-'84, p. 773.

selfs 116 halfame verskeep is.⁶⁰) In 1671 is aan die traanuitvoer nog 'n sterker stoot gegee: „Robbetaen sullen wij ook voortaan noch al verwachten soo veel te krijen sal wesen om alhier te gebruijcken.”⁶¹) „Voor de groote Indische ommetrek,” word dan ook aangeteken, „sal traan niet t'onstade, maar ter contrarie seer welcomen . . . . weesen.”⁶²) In die laat sewentiger en vroeg tagtiger jare het die uitvoer dan ook aansienlik toegeneem en selfs die syfer van 300 halfaam per seisoen bereik.⁶³) As maar net gelet word op die goeie kwaliteit en suiwerheid daarvan, „konnende ons niet te veel van dat visse veth, . . . overgesonden werden” en kort voor die afskrywing van traan word nog verneem dat dit nie alleen „daer veel gerieff toebrenghet,” maar dat op Batavia daarom selfs „seer verlegen waren.”⁶⁴) Teen die einde van hierdie fase en wel in die jare 1682 tot 1684, het die bloei van die traanuitvoer na Batavia sodoende sy toppunt bereik.⁶⁵)

Ook die verbygaande skepe het traan nodig gehad en wel vir die brand van hulle lampe.⁶⁶) Aangesien hul egter in Nederland of te Oos-Indië hiervan voorsien is, het hul aan die Kaap alleen hulle voorraad aangevul as daar om die een of ander rede 'n tekort ontstaan het. So 'n onverwagte aanvraag na traan het bv. in 1660 voorgekom toe „de vloot seer om traen verlegen” was en elke skip van ten minste een halfaam voorsien moes word.⁶⁷) Sulke gevalle was egter seldsaam.⁶⁸)

Plaaslik was die konsumpsie van sowel die Kompanjie as die burgerpubliek betreklik groot: „wij jaarlycx goede quantiteijt voor ons eijgen gebruijck noodig hebben,”⁶⁹) en wel „in den Lampen zur Wagenschmiere und Lederbereiten.”⁷⁰) In die sestiger en begin sewentiger jare het die Kompanjie gepoog om sy leerbereiding aan die Kaap aan te moedig en uit te brei en hiervoor was traan benodig.⁷¹) Voorts moes ook sy buiteposte sowel as sy amptenare te Kaapstad van gereelde traanrantsoene voorsien word, en wel van skoon traan vir die lampe en vuile as wa-smeer.⁷²) Maar vir dieselfde doel was daar ook 'n belangrike afset by die Kaapse publiek⁷³) en bowendien het hul slawe so baie traan gedrink dat die verkoop van hierdie artikel aan hul verbied moes word.⁷⁴)

⁶⁰) Sien Tabel No. 5 en Figuur No. 5 in die oorspronklike tesis.

⁶¹) C. 411: Ink. Br. 1668-'73, p. 326.

⁶²) V.C. 10: Dagregister 1684-'86, p. 376.

⁶³) Sien Tabel No. 5 en Figuur No. 5 in die oorspronklike tesis.

⁶⁴) V.C. 415: Ink. Br. 1682-'84, pp. 492 en 757.

⁶⁵) Sien Tabel No. 5 en Figuur No. 5 in die oorspronklike tesis.

⁶⁶) Volgens 'n Oos-Indiese Plakkaat van 1682 het elke groot skip ses halfaam nodig gehad. Vgl. Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek*, III, p. 100.

⁶⁷) Dagv. v. v. Rieb., III, p. 289.

⁶⁸) Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

⁶⁹) V.C. 7: Dagregister 1674 en 1676, p. 304.

⁷⁰) Schreyer, *Reise nach dem Kaplande*, p. 57.

⁷¹) C. 495: Uitg. Br. 1668-'71, p. 1222; V.C. 39 (1): *Monsterrollen Amptenaren* 1656-'73, pp. 74, 87, 95 en 104.

⁷²) C. 498: Uitg. Br. 1676-'78, p. 740.

⁷³) C. 4: *Resolusiën* 1679-'81, p. 178.

⁷⁴) C. 680: *Orig. Pl. Bk.* 1652-'86, p. 173.

Robbeveles is uitsluitlik plaaslik van die hand gesit en alleen in die aanvangsjare van hierdie fase. Onder die volk van die Kompanjie was daar geen gereelde aanvraag na nie, maar alleen wanneer daar 'n gebrek aan ander en beter voedsel bestaan het. Dit was deurgaans bestem vir die slawe by wie dit 'n taamlik belangrike deel van hul voedsel uitgemaak het.⁷⁵⁾ Nie alleen was bewaarde robbeveles goedkoop en voedsaam nie, maar dit het ook baie in hul smaak geval: „voor de slaven gansch nodige quantite robbeveleys ende vogels ingesouten ende gedrooght . . . , daer deselve seer graegh na sijn ende ten naesten bij heel mede cunnen worden gespijsicht tot groter streckinge in ons ander victualie.”⁷⁶⁾ In die aanvangsjare van hierdie tydperk toe daar oor die twee honderd slawe aan die Kaap was, het hul dan ook in een jaar minstens 24,000 lb. bewaarde robbeveles verbruik.⁷⁷⁾ Omdat hierdie voedsel egter spoedig deur vis vervang is, moet dit in hierdie fase as uiters gering bestempel word.

Die aanvraag na robbevelle het in vergelyking met dié in die eerste fase, feitlik opgehou om te bestaan. Hoewel in 1659 'n partikuliere skip 1,600 opgegaarde velle teen 15 stuiver stuk oorgeneem het, is die hoop om 'n bestendige afset hier te verkry, nie verwesenlik nie⁷⁸⁾ en alleen 'n baie beperkte plaaslike aanvraag het oorgebly.

Nie alleen in die behoefte aan die produkte van die robbevangs, maar ook in die voorsiëning daarvan het 'n ingrypende verandering plaasgevind. Voortaan is die robbevangs feitlik uitsluitlik aan die vrye Saldanhavaarders oorgelaat wat dan die produkte (en wel feitlik uitsluitlik traan) aan die Kompanjie moes lewer, wat dit weer plaaslik van die hand gesit het en uitgevoer het. Reeds al in 1656 is oorweeg of die aanwending van privaat inisiatief in hierdie ongewilde bedryf nie vir die Kompanjie meer winsgewend sou wees nie,⁷⁹⁾ en in Januarie 1658 word dan ook aan die vry Saldanhavaarders by plakkaat die alleenweg op die robbevangs te Saldanhabaai en die omliggende eilande toegeken.⁸⁰⁾ Wat die traan in die besonder betref, moet hul dit volgens hierdie oktrooi lewer teen 8 gulde per halfaam aan die Kompanjie sowel as aan die publiek.⁸¹⁾ En hul het tot 'n groot mate voorsien in hierdie aansienlike behoefte, hoewel somtyds gebrek aan traan bestaan het en klapperolie van Batavia ingevoer moes word.⁸²⁾ Om hul aan te moedig is die Saldanhavaarders dan ook deur die Kompanjie 10 gulde i.p.v. 8 betaal,⁸³⁾ aan hul is verder beskerming verleen teen die verjaging van robbe deur skeeps-

⁷⁵⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, pp. 405 en 478.

⁷⁶⁾ Ibid., p. 407.

⁷⁷⁾ Bereken volgens Dagv. v. J. v. Riebeeck.

⁷⁸⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 846.

⁷⁹⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 493.

⁸⁰⁾ C. 680: Orig. Pl. Bk. 1652-'86, pp. 79-82.

⁸¹⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 903.

⁸²⁾ Ibid.; Dagv. v. Rieb., III, p. 289; V.C. 8: Dagreg. 1677-'79, pp. 128 en 685; C. 495: Uitg. Br. 1668-'71, p. 111.

⁸³⁾ C. 700: Mem. en Instr. 1657-'85, p. 108.

volk⁸⁴) en hul is van alle nodige vate voorsien om die traan in te bewaar.⁸⁵) Kortom hul is in hul voorsiening „naar vereysch volcoomen g'assisteert” deur die Kompanjie. Vandaar dat die Saldanhavaarders omstreeks 1683 instaat was om 400 halfaam traan aan die Kompanjie te lewer en daarvoor *f* 4000 ontvang het.⁸⁶)

Maar daar was ook faktore wat hul traanlewering belemmer het. Nie alleen kon die Kompanjie hul nie van genoeg vate voorsien nie, maar (soos reeds vermeld) het vreemde skeepsvolk wat die robbe geskiet en verjaag het, 'n aanmerklike vermindering in die traanopbrengs te weeg gebring.⁸⁷) Ook by die oorvoer van die traan van die eilande na Tafelbaai kon die Saldanhavaarders in die reël alleen vaartuie verkry wat vir ander doeleindes onbruikbaar was, en hierdie swak vaartuie het dikwels verongeluk op hierdie gevaarlike kus.⁸⁸) Voorts is daar dikwels klagtes geuit dat die traan „seer dikachtig ende met vele vuyligheden vermengt bevonden” is.⁸⁹)

Hoewel die Saldanhavaarders uitsluitlik die traan voorsien het, het die Kompanjie nogtans 'n belangrike rol gespeel in die distribusie daarvan. Dit was veral die geval vanaf 1680 toe alle traan aan die Kompanjie gelewer moes word wat dit dan self teen 7 stuiwer 8 penning per mengel skoon traan en 6 stuiwer per mengel vuil traan verkoop het aan die publiek.⁹⁰) Maar omdat ook die Kompanjie dienaars gereelde traanrantsoene moes ontvang en in die dikwels aansienlike behoefte van Batavia voorsien moes word, moes die Kompanjie die traan doeltreffend bewaar. Nie alleen was daar 'n gebrek aan vate nie, maar houtvate was aan 'n strawwe lekkasie onderworpe.⁹¹) Klinkerstene is dan ook uit Nederland verkry en in 1680 is die traanvoorrade van die Kompanjie bewaar in twee groot bakke wat weens die onaangename ruik en 'n moontlike brand, digby die strand ingemessel is.⁹²)

By die voorsiening van Batavia het die Kompanjie dikwels moeilikhede ondervind. Terwyl maar selde nie genoeg traan vir die uitvoer daarheen verkry kon word nie, het die gebrek aan geskikte vate nie alleen veroorsaak dat Batavia nie genoeg traan ontvang het nie, maar ook dat die ladings van die skepe beskadig is deur die traan in lekkende vate.⁹³) En dit sou ook een van die redes wees vir afskrywing van die traan deur die Raad van Indië in die volgende fase.

Die voorsiening in die behoefte aan robbe vlees wat in die eerste paar jaar bestaan het, is ook aan die Saldanhavaarders oorgelaat wat

⁸⁴) V.C. 7 : Dagreg. 1674 en 1676, p. 359.

⁸⁵) C. 500 : Uitg. Br. 1682-'84, p. 751.

⁸⁶) V.C. 36 : Rapp. der Commissarissen 1657-1764, p. 476.

⁸⁷) C. 700 : Mem. en Instr. 1657-'85, p. 12 ; V.C. 5 : Dagreg. 1667-'70, pp. 989-990.

⁸⁸) C. 3 : Resolusiën 1674-'78, p. 125.

⁸⁹) C. 411 : Ink. Br. 1668-'73, p. 498.

⁹⁰) C. 4 : Resolusiën 1679-'81, pp. 178 en 231.

⁹¹) C. 4 : Resolusiën 1679-'81, p. 70 ; V.C. 9 : Dagreg. 1680-'83, p. 802.

⁹²) Ibid., pp. 70 en 170.

⁹³) C. 501 : Uitg. Br. 1685-'87, p. 4.

dit gesout of gedroog aan die Kompanjie sou lewer „tot seer geringe prijse,” te wete $2\frac{1}{2}$ gulde per 100 lb.⁹⁴⁾ Aangesien die vryburgers se een boot egter „met 't tiende paert genoeg ons cunnen toebrengen,” het die Kompanjie self ook in hierdie behoefte voorsien.⁹⁵⁾

Geen moeilikheid is ondervind met die voorsiening van die geringe plaaslike aanvraag na robbevelle nie, en hoewel die Kompanjie dit van die Saldanhavaarders kon verkry teen 6 stuiver stuk, is vermoedelik maar 'n uiters geringe aantal van hul aangekoop.⁹⁶⁾

Die derde fase in die ontwikkeling van die mark vir die robbevensprodukte gaan van 1684 tot 1752. Dit word gekenmerk deur 'n sterk daling in die traanuitvoer hoewel traan in hierdie fase nog verreweg die belangrikste produk was,⁹⁷⁾ en die merendeel daarvan deur die Kompanjie self voorsien is.

Die rede vir die vermindering in uitvoer (na dieselfde oorde as in die vorige fase) was, soos reeds voorheen aangedui, dat van hierdie „seer naausoekende vettigheyd”⁹⁸⁾ soveel op die reis uitgelek het en die ander lading bederf het, dat dit onvoordelig uitgekom het. Ook was klapperolie nou volop in Oos-Indië te verkry en het sterk in kompetisie met die Kaapse robbetraan getree.⁹⁹⁾ Hoewel Kommissaris van Goens dan na die afskrywing van Kaapse traan in 1684 in 'n pleidooi aan die Raad van Indië verklaar het dat (dit) „comt voor deese plaets gants niet wel, alsoo zij daer door een reedelycke stuyvertje zullen comen te missen,” en selfs aangebied het om die traan uit te voer teen vyf gulde per halfaam i.p.v. die gebruikelike tien gulde, het Batavia vir enige jare nie weer traan aangevra nie.¹⁰⁰⁾ En die uitvoer wat later weer plaasgevind het, was veel geringer as die van die vorige fase¹⁰¹⁾ en baie onreëlmatig.¹⁰²⁾

Hoewel daar nou 'n aanvraag by die kleinere Oos-Indiese besittings na traan ontstaan het, was dit wisselvallig en as 'n geheel uiters gering.¹⁰³⁾

Feitlik dieselfde kan gesê word van die behoefte aan traan op die verbyvarende skepe. Hoewel Kommissaris van Goens voorgestel het: „men soude oock alle de scheepen soo uyt het vaderlant als van Batavia hier passerende, en omtrent 50 in getal jaarlyx monterende, niet verder van traen, dan tot hier connen voorsien, om 't overige voor haer reyse nodich alhier te suppleeren,” het hierdie gereelde afsetgebied vir die Kaap gesluit gebly.¹⁰⁴⁾ Die ses halfaam lamptraan

⁹⁴⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, p. 378.

⁹⁵⁾ Dagv. v. v. Rieb., II, pp. 408-409.

⁹⁶⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 846.

⁹⁷⁾ Sien Figuur No. 5 en Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

⁹⁸⁾ C. 521: Uitg. Br. 1733-'34, p. 21.

⁹⁹⁾ V.C. 36: Rapp. der Commis. 1657-1764, p. 508: „de traen vaten van hier gesonden bij U Ed^e halff leedich ontfangen” en „omdat tot Batavia de clappus abundant te becomen was.”

¹⁰⁰⁾ Ibid., p. 509; C. 505: Uitg. Br. 1696-'98, p. 562.

¹⁰¹⁾ Sien Figuur No. 5 in die oorspronklike tesis.

¹⁰²⁾ Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

¹⁰³⁾ Ibid.

¹⁰⁴⁾ V.C. 36: Rapp. der Commissarissen 1657-1764, p. 509.

wat groot Kompanjies skepe nodig gehad het, is somtyds ook nog vervang deur raap- en klapperolie en alleen in sekere uitsonderlike gevalle kon daar gepraat word van „de swaare behoeftens der passerende scheepen.”¹⁰⁵⁾

Hoewel die plaaslike aanvraag na traan dikwels die enigste was wat daar bestaan het, was dit 'n aansienlike behoefte. Die Kompanjie het 'n aanmerklike hoeveelheid nodig gehad vir lamplig vir sy garnisoen, hospitaal, slawehuis en buiteposte aan wie dit in die vorm van gereelde rantsoene verstrek moes word.¹⁰⁶⁾ En ook die behoefte van die publiek aan traan het toegeneem, nie alleen weens die toename van die bevolking nie, maar ook weens die houtskaarste aan die Kaap vanaf die uitgang van die sewentiende eeu. Traan het nou die plek daarvan begin inneem as brandstof en dit het die aanvraag so vergroot dat die Kompanjie die vaste prys waarteen hy traan aan die publiek verkoop het, nou meer as verdubbel het.¹⁰⁷⁾ Alleen in een opsig het daar 'n neiging ontstaan tot vermindering van die plaaslike aanvraag en wel toe in 1743 die vervanging van traan deur raapolie voorgestel is in die lampe van die hospitaal waar eersgenoemde artikel 'n „grooten damp en stank in 't huys veroorsaaken.”¹⁰⁸⁾

Vir robbevelle wat aan die Kaap gebruik is vir die maak van tabak-sakke, „robbe velle cussens” en die kooie van die Kompanjie se soldate,¹⁰⁹⁾ was daar in hierdie jare vermoedelik nog maar steeds 'n betreklik geringe aanvraag. Alleen die laaste jare was daar enige uitvoer en wel van 'n geringe aantal na Batavia.¹¹⁰⁾

Die behoefte aan robbeveles in enige vorm het nou totaal verdwyn.

Deurdat die Kompanjie in 1684 die robbevangs weer oorgeneem het, het by die voorsiening in die aanvraag na robbevangsprodukte—en wel feitlik uitsluitlik traan—in hierdie jaar 'n belangrike wysiging plaasgevind. Die vorige jaar moes die Kompanjie f 4000 vir gelewerde traan betaal aan van Dieden en sy vennoot en nou was die Kompanjie van mening dat dit vir hom meer winsgewend sou wees om self die nodige traan te brand:¹¹¹⁾ „hebben wij voor V Ed^{le} Hoogh aghtb. ten alderhoogsten schadelijck G'acht, om niet door d'E Comp. bij der hant genoomen te werden.”¹¹²⁾ Hinderpale het hulle egter spoedig voorgedoen. Nie alleen was daar nie 'n geskikte plek aan die Kaap om 'n groot hoeveelheid traan te berg nie,¹¹³⁾ maar die robbe self het

¹⁰⁵⁾ C. 513: Uitg. Br. 1721-'22, p. 77.

¹⁰⁶⁾ C. 12: Resolusiën 1717-'18, p. 218; V.C. 14: Dagreg. 1696-'98, p. 680.

¹⁰⁷⁾ C. 6: Resolusiën 1686-'99, pp. 297-298; C. 681: Orig. Pl. Bk. 1686-1709, pp. 65-66.

¹⁰⁸⁾ V.C. 36: Rapp. der Commissarissen 1657-1764, pp. 631 en 638.

¹⁰⁹⁾ O.C. 1: Vendu Rollen 1691-1717, 1701 (No. 17) en 1709; Mentzel, Beschreibung, I, p. 626 en ibid., Life at the Cape, p. 26.

¹¹⁰⁾ Sien Tabel No. 5 in die oorspronklike tesis.

¹¹¹⁾ C. 5: Resolusiën 1681-'86, pp. 624-626.

¹¹²⁾ C. 500: Uitg. Br. 1682-'84, p. 751.

¹¹³⁾ C. 505: Uitg. Br. 1696-'98, p. 562.

begin afneem in getalle en kwaliteit. Klagtes word nou gehoor dat „de robben omtrent dat Eijland (Dasseneiland) in 't Corst veel waaren afgevallen” en om 'n verdere vermindering van getalle te verhoed, word beveel dat „men geen Robben ombrengt, daar weijnig traan van te branden is op dat men in tijd en wijlen in geen verlegentheijt van die brandstoffs en geraakt”¹¹⁴⁾ en „voor al . . . dat 'er bij niemand van't volk eenige jonge, of klijne robben geschooten, of anders omgebragt werden.”¹¹⁵⁾ Dit moes noodsaaklik 'n vermindering in die opbrengs van traan veroorsaak en die Kompanjie was dientengevolge verplig om in 1689 die prys waarteen die publiek van hom gekoop het, te verhoog tot een Kaapse gulde per mengel.¹¹⁶⁾ Maar dit het in die toestand van sake blykbaar nie baie verbetering gebring nie, want in 1706 word weer die klagte gehoor dat „d'E : Comp. om Traan verleegen is, en men geen voorraad daar af heeft.”¹¹⁷⁾ Ook in die voorsiening van Batavia het hapering gekom. Afsien van die ou beswaar dat kapteins nie die traan vir Batavia wou inlaai nie omdat die vate aan te veel lekkasie onderhewig was,¹¹⁸⁾ kon soms weens bogemelde gebrek aan traan, slegs die helfte van die gevraagde hoeveelheid oorgestuurd word.¹¹⁹⁾ Daarby het nog die nadeel gekom dat die uitvoerprys tot die helfte van sy vorige syfer, te wete vyf gulde per halfaam, verminder het,¹²⁰⁾ wat 'n plaaslike afset veel voordeliger gemaak het.

Dit alles in aanmerking geneem, wek dit geen verwondering dat Kommissaris Joan van Hoorn in 1710 aanbeveel om die vryburgers „door middelen daar toe te beramen en aante wijlen, den traan self te laten branden.”¹²¹⁾ In die volgende jaar word dan ook 'n vyfjarige kontrak gesluit met Simon van der Stel en Johannes Phijffer waarby die traanbrandery aan hul opgedra word op voorwaarde dat hul jaarliks aan die Kompanjie moet lewer 25 lêer sonder betaling en verder 'n maksimum van tien lêer teen vier swaar stuiwers per kan. Die Kompanjie sal hul van gereedskap voorsien, maar die offisiere van skepe van die Kompanjie sal die reg hê om op die eilande te jag.¹²²⁾

In 1716 egter, voor die verstryking van die kontrak, het die Kompanjie tot die besluit gekom dat dit voordeliger sou wees om self weer sorg te dra vir die traanbrandery.¹²³⁾ Aansienlike moeilikheid is egter spoedig weer ondervind om in die sterk aanvraag na traan te voorsien en wel veral in die van die Kaapse publiek. So ver het die aanvraag die aanbod oortref dat al in 1717 die gewone prys van traan tot byna

¹¹⁴⁾ C. 510 : Uitg. Br. 1710-'13, pp. 268-269.

¹¹⁵⁾ C. 509 : Uitg. Br. 1707-'09, p. 882.

¹¹⁶⁾ C. 6 : Resolusiën 1686-'99, p. 298 en C. 681 : Orig. Pl. Bk. 1686-1709, pp. 65-66.

¹¹⁷⁾ C. 508 : Uitg. Br. 1704-'06, p. 1404.

¹¹⁸⁾ V.C. 10 : Dagreg. 1684-'86, p. 938.

¹¹⁹⁾ C. 510 : Uitg. Br. 1710-'13, p. 331.

¹²⁰⁾ V.C. 36 : Rapp. der Commiss. 1657-1764, p. 509.

¹²¹⁾ C. 7 : Resolusiën 1700-1710, p. 550.

¹²²⁾ C. 8 : Resolusiën 1710-'13, pp. 164 en 169-171.

¹²³⁾ C. 11 : Resolusiën 1716-'17, pp. 216-219.

neëntien Kaapse gulde per halfaam gestyg het.¹²⁴) Dit is derhalwe verstaanbaar dat groot onwilligheid sou getoon word (afgesien van besware in verband met vervoer en bewaring) om traan na Batavia uit te voer teen vyf gulde per halfaam. In hierdie jare is selfs aanmerkbare hoeveelhede klapper- en raapolie uit die Ooste ingevoer om in hierdie behoefte te help voorsien.¹²⁵)

Dat besef is dat die oorsaak van hierdie onvoldoende voorsiening van traan moes gesoek word in die toenemende skaarste van die robbe, blyk hieruit dat in 1751 twee of drie opsigters op Dasseneiland geplaas is om die diere te beskerm teen die gedurige slagting en verjaging deur die bemanning van passerende skepe. „Op (so) een baldaadige wijze” is die robbe deur skepsvolk verniel „dat men daar te plaatse in een Jaar of Drie herwaarts tot groot Nadeel der E. Comp. geen Traan van belang heeft kunnen Branden.”¹²⁶) Die diere is ook nie alleen verminder in getalle nie, maar so sku gemaak dat hul van die eilande begin wegtrek het.¹²⁷) Hoogswaarskynlik egter het die gereelde vangs ook ’n aansienlike rol gespeel in die vermindering en verwildering van hierdie diere, ’n vermoede wat gesterk word deur die feit dat die robbe later in die agtiende eeu al skaarser geword het totdat die vangs eindelik gestaak is.¹²⁸)

Die geskiedenis van die robbevangs bestaan dus soos gesê groten-deels uit die ontwikkeling van die mark van die produkte van die vangs. Weens die geleentheid tot uitvoer van die velle, was die robbevangs in die aanvangsjare die belangrikste nywerheid waarmee die Kompanjie selfs dertig uit ’n totale besetting van tagtig¹²⁹) gedurende omstreeks vier maande van die jaar aan die werk gehou het. Maar die afset in die buiteland het nie lonend geblyk nie en die aanvanklike hoë verwagtinge wat dit gewek het, is spoedig teleurgestel.¹³⁰) Teen die helfte van die agtiende eeu sou die bedryf deur slegs ongeveer ’n halfdosyn man (uit duisende) behartig kon word. Maar die aanvraag na traan het steeds toegeneem, eers van Batavia en toe van die Kaapse publiek. Daar aan die een kant ’n aansienlike behoefte aan brandstof bestaan het en aan die ander kant die robbe sterk in aantal afgeneem het, het die plaaslike prys meer as verdubbel. En dit het—afgesien van ernstige vervoer- en bewaringsprobleme—die uitvoer teen ’n veel laer prys tot baie geringe hoeveelhede beperk. Hoofsaaklik weens die feit dat hierdie nywerheid heelwat kapitaal vereis het, het dit grotendeels en meestentyds in die hande van die Kompanjie self gebly.

¹²⁴) Bereken op grond van C. 11 : Resolusiën 1716-'17, p. 458.

¹²⁵) In 1719 bv. word die ontvangs van ses lêer klapperolie erken en om nog 20 lêer versoek : C. 512 : Uitg. Br. 1718-'20, pp. 490-491. Sien verder o.a. C. 515A : Uitg. Br. 1725, p. 1055.

¹²⁶) C. 43 : Resolusiën 1751, pp. 99-100; ook V.C. 27 : Dagreg. 1751-'55, 16 Maart 1751.

¹²⁷) C. 703 : Mem. en Instr. 1747-'64, pp. 137-141.

¹²⁸) Memorie van Egbertus Bergh, in Theal, *Belangryke Hist. Dok.*, III, p. 34.

¹²⁹) C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, pp. 349-350.

¹³⁰) Vgl. *Seal Fisheries* (in *Encycl. Brit.*, XX, p. 242).

HOOFSTUK V.

ROBBEVANGS.

Soos reeds vermeld was die streek waar die volksplanting gestig is, een van die Suid-Afrikaanse kusdele wat voor 1652 die beste bekend was. Dit was geleë digby die vermaarde robbegebied van die Kaap, wat hom uitgestrek het vanaf Robbeneiland oor Dasseneiland tot by die eilande van Saldanhabaai, 'n robbegebied wat alreeds die skepe van Europese nasies—waaronder ook Nederlanders—daarheen gelok het.¹⁾ Dit spreek dus amper vanself dat Jan van Riebeeck, bekend met die robbevangs en ook tot op seker hoogte met die Kaapse toestande, reeds in die eerste jaar van die nedersetting hom begin toelê het op bogenoemde vangs.

Dit is natuurlik dat hy in die eerste plek sy aandag op die nabygeleë Robbeneiland sou vestig. In Julie 1652 wend die Kommandeur 'n vergeefse poging aan om op hierdie eiland te land „om de inspectie te nemen van's eilands situatie en gelegenheid, ten einde metter tijd aldaar robben mogten laten vangen.”²⁾ Maar nadat in September van dieselfde jaar daarvandaan 'n lewendige jong rob na die Kaap oorgebring is en gerapporteer is „dat dezelve daar maar tamelijk abundant waren,”³⁾ het van Riebeeck hom weer daarheen begeef om 'n persoonlike ondersoek in te stel. Van die robbe „die daar in groote abundantie vonden, met vrij dik spek op het lijf en schone dikke vellen,” het hy laat vang en afgeslag en die vooruitsigte as rooskleurig beskou.⁴⁾ In die volgende jare is egter bevind dat die robbe wat daar al tot 'n aansienlike mate weggevang is voor 1652, nou nog verder deur die gedurige aanwesigheid van mense in die nabyheid, die eiland meer en meer verlaat het. Reeds in 1654 word die robbe daar nie meer volop genoeg beskou om 'n spesiale vangs die moeite werd te maak nie. Dit is dan ook oorgelaat aan die skaapwagters daar⁵⁾ wat egter nie in die geleentheid was om baie te vang nie „alsoo daer (in 1655) qualijck in een maent 3 robben op quamen.”⁶⁾ Die vangs op Robbeneiland het dus spoedig op niks uitgeloopt.⁷⁾

¹⁾ Reeds op die eerste tog langs die kus in 1652 blyk dit dat Joris van Spilbergen se Joernaal bestudeer is. Sien Dagv. v. v. Rieb., I, p. 92.

²⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 38.

³⁾ Ibid., p. 53.

⁴⁾ Ibid., p. 54.

⁵⁾ Ibid., pp. 322 en 325.

⁶⁾ Ibid., p. 535.

⁷⁾ In 1663 word bv. verklaar dat „eenige Jaren herwaerts geen Robben meer ... op de Clippen van't robben Eijlandt gesien noch vernomen en zijn.” (C. 494: Uitg. Br. 1662-'67, pp. 470-471).

Dit was die Dasseneiland—Saldanhabaaigebied met sy hele aantal eilandjies wat by uitstek die terrein van die robbevangs aan die Kaap sou word. Toe in Oktober 1652 hierdie terrein vir die eerste keer ondersoek is, is bevind nie alleen dat die Franse hier die vangs op 'n groot skaal beoefen het nie, maar ook dat die robbe hier nog „in ontallike meenighte” aanwesig was.⁸⁾ Groot winste op die gebied van die vangs is dan ook in die vooruitsig gestel: „men . . . niet eens en behoefde te twijffelen off men sal (robbe) . . . in sulcken grooten meenichte cunnen become” dat die Kompanjie se onkoste aan die Kaap daaruit mettertyd „alleen wel rijckelijck” gedek sal kan word.⁹⁾ Dieselfde jaar al is met die vangs daar op 'n groot skaal 'n aanvang gemaak en hoewel daar spoedig daarna geen aanvraag meer was na robbevelle nie, is die bedryf aldaar elke somerseisoen vanaf Oktober gereëld beoefen, en wel gedurende meer as twee-derdes van hierdie honderd jaar deur die Kompanjie self. Alleen vanaf die aanvang van 1658 tot 1684 en weer van 1711 tot 1716 is dit oorgelaat aan die vrye Saldanhavaarders.

Hoewel dit 'n vasomlynde gebied gevorm het, val dit tog duidelik in twee aparte dele, nl. Dasseneiland en die eilandjies in en by Saldanhabaai geleë. Omdat eersgenoemde nader aan die Kaap was, is dit reeds vroeg as die hoofkwartier van die vangs beskou en is daar 'n huis gebou en 'n klein battery opgerig ter beskerming van die robbevangers en die produkte van die vangs.¹⁰⁾ Hier het die Saldanhavaarder Willem van Dieden dan ook 'n aantal hamels aangehou tot onderhoud van sy volk.¹¹⁾ Te Saldanhabaai is op verskeie eilandjies robbe gevang, o.a. op Marcus-, Jutten-, Madagasen- en Vondeling-eilande¹²⁾ en die vangs kon gerieflik afgewissel word. Maar die vangs het al vroeg beurtelings plaasgevind in Saldanhabaai en op Dasseneiland,¹³⁾ die twee gebiede waar dit gereëld beoefen is tot omstreeks die twintiger jare van die agtiende eeu toe die vangs meer bepaald beperk is tot Dasseneiland.¹⁴⁾ Weens die gereëld vangs en verjaging van robbe deur skeepsvolk het hierdie diere teen die middel van die agtiende eeu so sku begin word „dat zij een anderen verblijf plaats komen te Soeken, als het Dassen Eijland.”¹⁵⁾ En hoewel die vangs van maer en jong robbe nou ten strengste verbied is en opsigters te Dasseneiland geplaas is om beskerming aan hul teen die matrose te verleen,¹⁶⁾ sou die vangs later daar gestaak moes word en na die eilande in die mond van Saldanhabaai (veral Vondeling) verplaas word.¹⁷⁾

⁸⁾ Dagv. v. Rieb., I, p. 89.

⁹⁾ Ibid., p. 104.

¹⁰⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, p. 401; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 225.

¹¹⁾ C. 3: Resolusiën 1674-'78, p. 589.

¹²⁾ V.C. 5: Dagreg. 1667-'70, p. 152.

¹³⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., II, p. 20.

¹⁴⁾ Vgl. C. 17: Resolusiën 1722-'23, p. 130; C. 513: Uitg. Br. 1721-'22, p. 1047.

¹⁵⁾ C. 703: Mem. en Instr. 1747-'64, p. 81.

¹⁶⁾ C. 509: Uitg. Br. 1707-'09, p. 882; C. 510: Uitg. Br. 1710-'13, p. 269; C. 703: Mem. en Instr. 1747-'64, p. 137-141.

¹⁷⁾ Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 99.

Maar weens die sterk vermindering van die robbe teen die uitgang van die agtiende eeu sou die vangs ook daar opgegee moet word.¹⁸⁾

Terwyl reeds al in die tyd van Jan van Riebeeck die ondersoeking van St. Helenabaai as moontlike vanggebied aanbeveel is,¹⁹⁾ was die ontdekking van nuwe gebiede een van die oogmerke waarmee die hoeker „De Bode” in 1677 langs die weskus uitgestuur is. Instruksies is gegee dat vanaf St. Helenabaai al langs die kus gehou moes word en dat hul „naauwkeurig (moet) ondersoeken wat bhajen en Eijlanden daar omtrents te vinden zijn, en ook Letten of daar ook goede gelegentheijt tot versameling van Traan is.”²⁰⁾ Die Saldanhavaarder Willem van Dieden het as deskundige dan ook meegegaan. Hoewel op hierdie tog op 26° 36' 'n eiland ontdek is wat „beeter 't Nuw Robbeneylandt genaemt (mach) werden, alsoo die hier met duysende in overvloed sijn,”²¹⁾ is die kus onherbergzaam bevind en die land dor en kaal. Na hierdie afgeleë eiland op die weskus sou dus nie gemaklik vaartuie afgestuur kon word vir die robbevangs nie.

Maar ook in die waters oos van Kaappunt is met 'n eiland waarop robbe aanwesig was, kennis gemaak en wel in 1687 toe die Kommandeur Simon van der Stel dit nader ondersoek het. Hierdie eiland —waaraan toe geen naam gegee is nie—is so oordek met robbe bevind dat die volk wat aan land gegaan het om 'n paar te vang, skaars hul voet kon neersit, „springende de robben met sulcke menigte in zee, dat de schuyt int aankomen niet bekwamelijck drijven konde” toe hul begin om enige daarvan dood te slaan.²²⁾ Dit was waarskynlik hierdie eiland waarna Kaptein Bergh in 1711 verwys het toe oorweeg is hoe om genoeg traan te brand om in die plaaslike aanvraag en dié van Batavia te voorsien. Volgens Bergh se mening sou daar genoeg traan te brand wees, en Kommissaris de Vos het aanbeveel dat hierdie kwessie in oorweging geneem moes word.²³⁾ In hierdie periode is daar egter geen gereëldes robbevangs beoefen nie.

Hoewel die kuste oos en wes van die Kaap goed bekend was en ook kennis gemaak is met eilande waar robbe verkrygbaar was, het tog geen uitbreiding van die terrein van die vangs plaasgevind nie buitekant die gebied waarin die vangs al in 1652 beoefen is. Die rede hiervoor moet gesoek word in die omstandigheid dat terwyl die Dasseneiland-Saldanhagebied 'n uitnemende en gerieflike robbevangerrein was, die gesteldheid van ander gebiede in hierdie opsig ongunstig was. In eersgenoemde terrein was die eilande gerieflik bymekaar geleë en kon die vangs afgewissel word; gereëldes winde het hierdie kusdele binne bereik van Tafelbaai gebring; die feit dat die beskutte en visryke Saldanhabaai by uitstek die visvanggebied was en

¹⁸⁾ Memorie van E. Bergh in Theal, *Belangryke Hist. Dok.*, III, p. 34.

¹⁹⁾ *Dagv. v. J. v. Rieb.*, II, p. 20.

²⁰⁾ C. 701: *Mem en Instr.* 1673-'85, p. 120.

²¹⁾ Molsbergen, *Reizen in Z.-A.*, I, p. 130.

²²⁾ V.C. 11: *Dagreg.* 1687, pp. 493-494.

²³⁾ C. 8: *Resolusiën* 1710-'13, p. 110.

die visvangs en robbevangs hand aan hand gegaan het, het ook sy rol gespeel; maar dit was veral die essensiële faktor in die robbevangs, nl. 'n genoegsame en konstante aantal robbe, wat hierdie gebied die uitverkore terrein gemaak het. Die nadele wat daar bestaan het, soos onherbergsame kuste, gebrek aan water en uitbuiting van die vangs deur vreemde bemannings, was tot 'n groot mate verbonde aan alle robbevanggebiede op die Suid-Afrikaanse kus. Aan die ander kant, hoewel ander eilande waarop robbe aangetref is, bekend was, was hul te afgeleë en ver versprei om in hierdie tyd 'n winsgewende vangs daar op te lewer. Met die uiters swak vaartuie wat aan die Kaap dikwels die enige was wat tot beskikking van die bedryf gestaan het, kon nie aanmerkbare afstande in die berugte stormagtige waters op 'n onherbergsame en gevaarlike kus afgelê word nie. Toe dus die aantal robbe op die ou terrein sterk begin verminder het, was daar weens die armoede van die Kaapse kus aan eilande, wat onontbeerlik is as toevlugsoord vir robbe, nie geskikte gebiede aanwesig waarheen die jag uitgebrei sou kon word nie. Insteede van verruiming word die terrein dus meer en meer beperk totdat die bedryf uiteindelik sou gestaak word.

In 'n agteruitgaande bedryf kon daar weinig sprake wees van 'n ontwikkeling in die metodes van vangs. Met weinige wysigings sou aan die ou metodes vasgehou word.

Met die oog op die ervaring in die Vaderland opgedoen met die robbevangs in die Noordpoolstreke, is 'n voorstel gemaak dat iemand wat kennis van robbevelle en die vangs ter plaatse het, na Nederland gestuur sou word om in die beste tegniek onderrig te word, want aangesien aansienlike uitgawes gemaak word, moet die beste produk gelewer word. Dié persoon kon dan persone geoefend in die afslag van die velle in diens neem.²⁴⁾ Omdat die Franse wat vir enige jare die robbevangs aan die Kaapse kus kom waarneem het, as meesters in hierdie bedryf beskou is,²⁵⁾ is soos reeds vermeld pogings aangewend om van hul inligting te verkry. So het hul dan algaande en met heelwat proefnemings 'n metode van vangs en bewerking van die produkte ontwikkel.

Wat die vangs self betref, is gewag totdat die robbe hul verskyning op die land gemaak het om aan te teel „wanneer (hul) tot midden op 't eylandt bij hondert duijsende opcomen.”²⁶⁾ en dan gemaklik van die see af weggekeer kon word. Maar toe velle die belangrikste produk was, moes ook 'n tyd van die jaar gekies word wanneer hul die beste sou gedroog kan word. En omdat bevind is dat 'n seisoen beginnende met Oktobermaand, die beste aan hierdie twee vereistes voldoen, het dit heel vroeg 'n vaste gebruik geword om ongeveer hierdie maand te begin met die vangs wat dan na gelang van omstandig-

²⁴⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 174-175.

²⁵⁾ Ibid., p. 266.

²⁶⁾ Ibid., pp. 405-406.

hede vir 'n korter of langer tyd sou aanhou.²⁷⁾ Toe die robbe later begin afneem in getalle, is nog strenger aan hierdie gebruik vasgehou om die diere nie te sku te laat word nie en nog verder in getalle te laat verminder nie.

Aanvanklik is robbe gedood deur hul op die kop te slaan met knuppels versterk met ysterbande om te voorkom dat die hout sou splyt.²⁸⁾ Maar tussen die sewentiger en tagtiger jare van die sewentiende eeu het hier 'n verandering ingetree en is hul voortaan deur die wildskutte geskiet.²⁹⁾ Vermoedelik is hierdie wysiging aangebring omdat die robbe wat voorheen so mak was dat hul nie wou padgee nie, later weens die gereelde vangs en verjaging deur matrose so wild geword het, dat moeilik tot digby hulle genader kon word. Dat hierdie diere gevaarlik kon byt moet egter waarskynlik ook hierby in aanmerking geneem word.

By die bereiding van velle is spoedig 'n vaste metode gevolg. Die eerste stap was om die vel met vilmesse af te slag. Eers is die bene eenvoudig afgesny, maar toe bevind is dat daardeur te groot gate in die vel gemaak word, is die vlees uitgehaal. Later is egter weer bevind dat hierdie beendele te veel onderworpe was aan bederf en het die ou metode weer in gebruik gekom.³⁰⁾ By die sogenaamde „moffevel-lenkens” is die vlees en vet ook netjies uitgehaal en wel deur die kleintjies voor by die nek, pens en stert oop te sny.³¹⁾ Nadat die rob gevil was, is die oorgeblewe vet op skraapbanke met skraapmesse verwyder en die skoon vel dan (volgens Franse gebruik) met agtien houtpenne uitgestrek om droog te word.³²⁾

Traan is verkry deur die spek van die vlees af te slag, dit in traan-ketels uit te brand en in „traen ofte coel backen” op te vang waar dit afgekoel en gesuiwer is. In die eerste seisoen is die robbespek na die Kaap vervoer en daar in die redout „Traenenburgh” uitgebrand, wat o.a. vir hierdie doel opgerig is op 'n hoë duin digby die mond van die Soutrivier.³³⁾ Maar vanaf die tweede jaar is die traan op die eilande self gebrand in 'n „keetel (of ketels) die aldaar fornuijs gewijs is gemetselt.”³⁴⁾ en met hout wat meegeneem is. Vandaar is die traan dan oorgevoer na die Kaap in vate van verskillende groottes.

In die robbevangs as 'n agteruitgaande bedryf wat teen die uitgang van die agtiende eeu sou verdwyn, kan weinig ontwikkeling verwag word. Veral weens die ongunstige natuurlike omstandighede vir hierdie tydperk, was daar geen uitbreiding van terrein nie buitekant die aangewese gebied wat reeds in die eerste jaar in gebruik was. Intendeel was daar 'n beperking van die vanggebied. Ook die vangmetodes het feitlik onveranderd bly voortbestaan.

²⁷⁾ Vgl. *ibid.*, p. 509.

²⁸⁾ *Ibid.*, p. 90.

²⁹⁾ Vgl. V.C. 9: Dagreg. 1680-'83, p. 1156; C. 429: Ink. Br. 1707-'08, p. 646.

³⁰⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 374.

³¹⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 584.

³²⁾ Vgl. Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 173, 394 en 562.

³³⁾ *Ibid.*, p. 171; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 63.

³⁴⁾ C. 702: Mem. en Instr. 1686-1722, p. 573.

HOOFSTUK VI.

WALVISVANGS.

In die honderd jaar onder behandeling was die walvisvangs aan die Kaap van uiters geringe ekonomiese betekenis. Aangesien daar slegs vier walvisse in hierdie tyd gevang is—ongetwyfeld veel minder as voor die stigting van die volksplanting—kan daar geen sprake wees van 'n gereelde uitoefening van die bedryf nie. Die geskiedenis van die walvisvangs in hierdie jare is dan ook slegs die geskiedenis van die verskillende skemas wat op tou gesit is en die oorsake van hul mislukking.

Soos voorheen vermeld, was Europese nasies nie alleen reeds vóór 1652 bekend met die feit dat walvisse in die wintermaande volop was aan die Suid-Afrikaanse kuste nie, maar is by tye ook die vangst daar gereeld waargeneem.¹⁾ Die Nederlanders was die eerste ter plaatse. Voorts, aangesien omstreeks die helfte van die sewentiende eeu die bloeitydperk van die Nederlandse walvisvangs in die Noordpoolwaters 'n aanvang neem, sou ons verwag dat die by die hand neem van die walvisvangs in die ryk Kaapse waters oorweeg sou word.

Deur Jansz. en Proot is dit ook in hul „Remonstrantie” as 'n winsgewende bedryf in die vooruitsig gestel, en in sy aanmerkings hierop het Jan van Riebeeck, die toekomstige eerste kommandeur van die Kaap, verklaar dat hy kans sien om die walvisvangs aldaar op 'n voordelige wyse vir die Kompanjie te beoefen.²⁾ Van Riebeeck was ook bevoegd om oor die walvisvangs 'n opinie uit te spreek want hy het ondervinding daarvan opgedoen in feitlik die enigste leerskool wat in hierdie jare daarvoor bestaan het, te wete die walvisvangs te Jan Mayeneiland en Spitsbergen.³⁾ Met die oog op die walvisvangs daar het hy dan ook aan die Kaap aangekom „versien wesende . . . met . . . sommige gereetschappen tot walvis . . . vanghste.”⁴⁾ Die feit dat die Nederlands-Engelse oorlog van 1652-1654 toe aan die gang was, wat die prys van walvistraan laat styg het, was 'n verdere sterk aansporing om die vangst by die hand te neem as 'n bron van wins ter dekking van die onkoste verbonde aan die Kaap. Hierdie jare word egter gekenmerk deur die besonder wisselende en onsekere vooruitsigte van die walvisvangs.

Aanvanklik het Jan van Riebeeck die vooruitsigte as baie rooskleurig beskou, maar die onmiddellike by die hand neem is ver-

¹⁾ Vgl. Vedder, Die Voorgeschiedenis van Suidwes-Afrika, p. 7.

²⁾ Sien p. 17.

³⁾ Vgl. Molsbergen, Jan van Riebeeck, pp. 61-62.

⁴⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 6 (No. 4, 13 Mei 1652).

hinder deur tydelike faktore. „Na alle apparentie” skryf hy reeds op 13 Mei, „uijt die (walvis-) vanghst's Comps. hier doende onkosten metter tijt alleen wel mochte goet gemaectt worden.”⁵⁾ Gedurende die eerste winter was Tafelbaai gedurig vol walvisse „die . . . zoo mak scheenen, dat zij ligt zouden te vangen zijn.”⁶⁾ Maar „doordien wij nog te veel ander nodiger werk onder handen hebben” wat die beskikbare volk se volle aandag vereis het, sowel as weens die ontbreking van genoegsame walvisvangs-, traanbrandery- en traanbewaringsgereedskap, moes 'n meer geskikte tyd afgewag word.⁷⁾ Dit was nou juis die eintlike baanbreekmaande waarin nie alleen vir die mees noodsaaklike verversings vir die Kompanjies skepe gesorg moes word nie, maar ook fortifikasies en ander onontbeerlike geboue opgerig moes word. In hierdie tyd sou dus beswaarlik arbeidskragte vir ander minder essensiële doeleindes opsy gesit kon word. Voorts was die walvisvanggereedskap wat meegeneem is, nie toereikend nie en bowendien gebrekkig. Die Kaap was van slegs twee „biscajise sloepe” voorsien en hul was so swak uitgerus dat met hul 'n walvis nie gevang kon word nie. Nog twee goeduitgeruste sloepe moes dus vanuit die moederland toegestuurd word.⁸⁾ Maar dit was veral traanbrandery- en bewaringsgereedskap waaraan daar 'n aansienlike behoefte was. Uit Nederland moes eers vaatwerk, materiaal vir die traanbakke, vir die traanoonde veral 'n groot hoeveelheid bakstene, en voorts pype wat die traan oor die koelbakke moet lei, verkry word.⁹⁾ Ook is getrag om uit die retoerskepe die nodige vaatwerk op te doen.

In tussentyd is alles in werking gestel om die walvisvangs by die hand te neem. So word in Augustus 1652 besluit om die bemanning van die passerende skepe aan land 'n hand te laat bysit om die fort te voltooi en „de walvis vangst . . . te spoediger ende vroeger bijder handt mochte genomen worden.”¹⁰⁾ In Oktober word besluit om die redout „Traenenburgh” by die Soutrivier te bou „om bij de walvis vangers ende traencokers beseth ende bewaert te worden” en vanwaar ook „eene bekwame uitkijk na de walvisschen . . . , die de baai mogten inkomen” sal wees. Daar sou die stank en rook wat met die traanbrandery gepaard gaan geen onplesierigheid en siekte veroorsaak nie.¹¹⁾ Hierdie stellige verwagting dat die vangst spoedig in aanvang sou kon neem, is ook gesterk deur die omstandigheid dat in Januarie 1653 Saldanhabaai „doorgaens soo machtige vol walvissen” bevind is „dat te verwonderen ware.”¹²⁾

Twee of drie maande daarna egter begin die praktiese ondervinding van werklike toestande aan die Suid-Afrikaanse kus die aanvanklike

⁵⁾ Ibid., p. 13 (No. 4).

⁶⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, pp. 27, 37-41, 45-48.

⁷⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, pp. 22 en 38.

⁸⁾ Ibid., p. 22; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 13 en 16.

⁹⁾ Ibid., p. 38; Ibid., pp. 12-13 (No. 4, 13 Mei 1652).

¹⁰⁾ C. 1: Resolusiën 1652-'63, p. 13 (13 Aug. 1652, No. 7).

¹¹⁾ Ibid., p. 23 (2 Okt. 1652, No. 10).

¹²⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 172; sien ook pp. 184 en 194.

oordrewe optimisme van van Riebeeck te temper. Vireers het reeds gemelde belemmeringe hul nog sterker laat geld. Verskillende faktore het die voltooiing van die fort vertraag. Hul het een van die twee sloepe verloor. Nog meer en beter vanggereedskap word nodig geag. Weens die vlak water digby die strand word bevind dat walvisse nie daar beheer kan word nie, maar in die oop baai, en daarvoor is 'n vaartuig van ten minste die grootte van 'n galjot onontbeerlik. Voorts, is daar groot gebrek aan bergplekke en vate vir die traan, en veral aan boustowwe om steenbakke onder die grond te bou.¹³⁾ Maar van Riebeeck self moet nou ook beken dat sy vroeëre verwagtings te rooskleurig was en dat ernstige moeilikhede in die weg staan van 'n suksesvolle vangs: „edoch mijns gevoelens . . . sal . . . (die walvisvangs) . . . vermits die harde winden hier weijnigh kunnen beschicken, ende met al te grooten prijkkel vermenght wesen.”¹⁴⁾ Die walvisse wat hier in die wintermaande volop is, sal „na ogenschijn redelijk facil . . . te become wesen als 't hier niet al te hard en woeij, waer door de sloepen met volcq ende al verdrijvende ofte van de visschen uijt de baij gesleept wordende soudén quijt raecken.”¹⁵⁾ En hierdie risiko is so aansienlik „datter qualijck sal behoeven aengedacht te worden, sullende misschien van de robben, sonder prijkkel ende met minder onkosten, so veel (traan) wel te krijgen wesen als . . . nodigh wesen sal.”¹⁶⁾ Van nou af sou die robbevangs dan ook die behoefte aan traan gedeeltelik voorsien en dus tot 'n mate die walvisvangs vervang.

Teen die helfte van 1653 het die vooruitsigte van die walvisvangs weer aanmerklik verbeter. Nie alleen was die baai weer vol walvisse nie,¹⁷⁾ maar die weer was gunstig vir die vangs. Van Riebeeck kon dan ook aan die Kamer Amsterdam skrywe dat „de walvis vanghst verleden jaer U. Ed. affgeraden vermits de harde winden, bevinden dat sal kunnen aengehouden worden, alsoo desen jaare een seer sacht ende bequaem saijsoen van weer ende wint hebben gehad.”¹⁸⁾ Ook sy vorige bewering dat die robbevangs genoeg traan sou kan lewer, word nou gewysig ten gunste van die walvisvangs: „van de robben, sal wel redelijk partije traen te become wesen: maer den walvis soude vrij wat meer soden aen den dijk brengen.”¹⁹⁾ Daar is egter nog 'n groot gebrek aan gereedskap en veral aan biskaaie sloepe waarvan ook die tweede een verongeluk het en ons „tegenwoordich daer van heele destituijt sijn.”²⁰⁾ So goed het die kanse van die vangs nou weer gestaan dat sonder om te wag op die sloepe 'n ander vaartuig ingerig is vir die bedryf.²¹⁾

¹³⁾ Ibid., p. 201; C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 55-58 (No. 12).

¹⁴⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 56 (No. 12).

¹⁵⁾ Ibid.

¹⁶⁾ Ibid., p. 58.

¹⁷⁾ Dagv. v. v. Rieb., I, pp. 222, 225 en 239.

¹⁸⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 173 (No. 25).

¹⁹⁾ Ibid.

²⁰⁾ Ibid., p. 224 (No. 38).

²¹⁾ Ibid., p. 238 (No. 42).

In Maart 1654 het egter 'n gebeurtenis plaasgevind wat van Riebeeck en die Here XVII tot nadenking sou stem. By die opspoeling van 'n dooi walvis in Tafelbaai is vir die eerste keer met die suidelike vorm (*Balaena australis*) van die Noordkaper van die Noord-Atlantiese Oseaan nader kennis gemaak. Hoewel dit bevind is „van grootte ende fatsoen als Noortcaper walvis,” het dit sulke klein baleine gehad dat „de grootste qualijck soo cloeck als de lichste in Groenland vallen” en voorts was dit maar „redelijck dick van speck.”²²⁾ Hier kom dan nou 'n oorweging vir die eerste keer te berde wat daartoe sou bydra dat finaal van die walvisvangs in van Riebeeck se tyd afgesien is.

Maar niteenstaande hierdie ontmoediging het die vooruitsigte van die vangs nog verbeter. Hierdie winter was Tafelbaai weer vol walvisse en die weer weer gunstig.²³⁾ Voorts was die Kaap nou van twee walvissloepe voorsien en sou binnekort vier meer uit Nederland gestuur word, tesame met die nodige vanggereedskap. Maar wat die bewaring betref, het die Here XVII en die Kamer Amsterdam verklaar dat die ou vate van die uitvarende skepe vir hierdie doel gebruik moes word en ondersoek ingestel moes word of vasgestampte gate in kleigrond nie aan die Kaap hiervoor sal beantwoord nie.²⁴⁾ Die laaste skrywe van van Riebeeck het egter die Here Meesters in die moederland sover oortuig van die moontlikhede van die vangs dat hul besluit het, „omme een preuve te nemen en tesien wat den walvis vangst aldaer soude mogen beschieten.”²⁵⁾ En om hierdie proef te doen het hul begin om eindelik in 'n onontbeerlike vereiste van die vangs te voorsien, te wete geoefende harpoeniers.²⁶⁾ Terwyl die Here XVII aanvanklik die uitstuur van twee of drie beoog het, word later egter van die Amsterdamse Kamer verneem dat slegs een „die hem op de walvisvangst wel verstaat en een goet harponier is” na die Kaap sal gaan.²⁷⁾

Maar met die aanvang van 1655 het die vooruitsigte plotseling baie swak geword. Hoewel ander toestande in verband met die vangs belowend gebly het, het die mark vir traan—'n uiters belangrike produk—feitlik verdwyn. Terwyl nou verneem is dat Batavia nie meer Kaapse traan nodig het nie, sou die traan nie in die swaar en rykbelaaide retoerskepe na Nederland uitgevoer kon word nie. Nie alleen het die ruimte ontbreek nie, maar op die lang reis en in die warmte van die ewenaar sou die lekkasie aansienlik wees en die kosbare ladings bederf. En omdat Groenlandse traan nou ook weens die vrede met

²²⁾ Dagv. v. Rieb., I, p. 318.

²³⁾ Ibid., pp. 350-352 en 356-357.

²⁴⁾ C. 493 : Uitg. Br. 1652-'61, pp. 208 en 304 (Nos. 48 en 61).

²⁵⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, p. 208 (No. 48).

²⁶⁾ Dat dit ook 'n ernstige stremming in die walvisvangs was, blyk uit die „Reise nach Java” van Merklein (wat in April 1653 van die Kaap vertrek het) waar hy verklaar „sie haben . . . zu meiner Zeit noch keinen gefangen gehabt ; denn dazu gehören sonderliche Instrument und Leute, die Wissenschaft haben, damit umzugehen” (p. 110). Sien ook Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 352.

²⁷⁾ C. 409 : Ink. Br. 1649-'60, pp. 208 (No. 48) en 303-304 (No. 61).

Engeland vir 25 tot 30 gulde per quartel in die Nederlande te koop was, sou dit nie die uitstuur van 'n spesiale vaartuig daarvoor regverdig nie. Onder hierdie omstandighede meen van Riebeeck dat die walvisvangs aan die Kaap nie sal rendeër nie en hy wag op die opinie van die Here XVII voor daarmee 'n aanvang gemaak word.²⁸⁾ Toe ook nog kort daarop van die moederland verneem word dat die harpoenier wat uitgestuur sou word, die diens opgegee het, het dit geskyn asof die moontlikhede van die walvisvangs aan die Kaap in hierdie jare sy nekslag toegedien is.²⁹⁾

Hoewel walvisse te Saldanhabaai, Tafelbaai en die naburige waters „overal bij duysenden” aangetref is, en die vier gevraagde walvis-sloepes ook in 'n goeie toestand ontvang is, het van Riebeeck dus geduldig gewag op die bevel van die Here XVII.³⁰⁾ Dit is kort daarop ontvang en het weer die hoop laat oplewe dat die walvisvangs tog as winsgewende bedryf beoefen sou kon word: „hoewel het senden van traan Ul. door den generael en raden uijt Indien affgeschreven wordt soo verstaen wij evenwel dat Ul. daeromme het vergaderen van de traen niet sullen hebben te staacken maer daerin te continueren want bij aldien daervan eenige quantiteitj souden cunnen becomen worden meenen wij dat het d'oncosten soude cunnen affwerpen en goet maecken.”³¹⁾ Ook die moontlikheid van die uitstuur van 'n spesiale vaartuig om die traan oor te voer, word voorgelê.³²⁾

Maar van Riebeeck was nou oortuig dat die bedryf aan die Kaap nie winsgewend sou wees nie en in 1656 sit hy sy argumente weer breedvoerig uiteen aan die Here XVII. Eerstens maak hy 'n berekening van die groot uitgawe wat dit vir die Kompanjie sou meebring. Terwyl ten minste drie sloepes beman deur agtien man benodig sal wees vir die vangs self, sal nog 22 vereis wees vir die bewerking van die walvis en sy traan. En aan hierdie volk sal jaarliks f7,500 aan lone en voedsel betaal moet word. Stel daarteenoor die feit dat die traanlading van die spesiale vaartuig op sy meeste ook f7,500 in prys sal behaal dan „cunnen wij qual. raden te ware gecalculeert wierd soo veel profijt aen den traen vast te wesen.”³³⁾ Hy is gewillig om 'n proefneming te maak met die walvisvangs, maar die Kaap is nie voorsien van 'n vaartuig groter as 'n galjot nie en allerhande onkoste sal verbonde wees aan so 'n proefneming. Die robbetraan wat feitlik as 'n byproduk van die velle geproduseer word, kan in genoegsame hoeveelheid vir die Kaapse nedersetting verkry word, en dit sonder „merckelijcke kosten.” Indien die bewindhebbers egter nogtans besluit dat die vangs by die hand geneem moet word,

²⁸⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 342 (No. 93), 349 (No. 94) en 389 (No. 108).

²⁹⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 319 (No. 65).

³⁰⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, p. 464 (No. 127); Dagv. v. Rieb., I, p. 504.

³¹⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, pp. 479-480 (No. 95).

³²⁾ Ibid.

³³⁾ C. 493: Uitg. Br. 1652-'61, pp. 524-525.

sal uit die oorfloed van walvisse, veral in Saldanhabaai, in hierdie tyd van die jaar 'n goeie hoeveelheid traan verkry kan word.³⁴⁾

Die Goewerneur-generaal en Raad van Indië het hom ook volkome gelyk gegee en onomwonde verklaar: „wij van advijs soudén zijn, dat werck aen een zijde te stellen en om Importanter saecken, te dencken.”³⁵⁾ En eindelik het ook die Here XVII, en hierdie keer op grond van die swak gehalte van die suidelike Noordkaper en sy traan: „de wijle ons berigt wort dat daer niet als cleijne magere vissen vallen, daer weijnich traen van te become en buijten des oock niet seer goet is,”—beveel dat die walvisvangs aan die Kaap vireers nie beoefen moes word nie.³⁶⁾

Hoewel hierdie eerste walvisvangskema in die tyd van van Riebeeck vir vyf jaar aan die lewe gebly het en baie gereedskap daarvoor uitgestuur is,³⁷⁾ is in hierdie tyd nie eers een enkele poging aangewend om 'n walvis te vang nie. En dit was ook van Riebeeck self wat, toe hy ondervinding van die plaaslike toestande opgedoen het, die Here XVII afgeraai het om die bedryf te beoefen. Hoofsaaklik is die mislukking toe te skryf eerstens aan die swak gehalte van die suidelike Noordkaper en sy traan, en in die tweede plek aan die gebrek aan 'n mark, buitelandse sowel as plaaslik. Terwyl aan die Kaap self robbe-traan in alle behoeftes voorsien het, het die traanafset te Batavia opgehou om te bestaan en die daling in prys van Groenlandse traan in Nederland na 1654 die oplossing van die reeds besonder moeilike vervoervraagstuk nog moeiliker gemaak, wat dan ook die moontlike mark aldaar uitgeskakel het. Die betekenis van hierdie eerste skema lê veral daarin dat nou vir die eerste keer al die stremmende faktore wat met latere skemas en pogings weer te voorskyn sou tree, duidelik aan die lig gebring is.

Aangesien die Kompanjie in hierdie jare van die walvisvangs afgesien het, is dit nie vreemd dat die eerste poging tot die vangst deur 'n partikuliere hoeker gedaan is nie. In die kontrak wat die eienaar van hierdie vaartuig met die Kompanjie aangegaan het om in Tafelbaai verlore ankers op te vis, is hy toegelaat om 'n hoeveelheid traan te versamel ten eie bate.³⁸⁾ En in die laaste wintermaande van 1663 het hierdie hoeker L'Emperiael in Saldanhabaai die vangst onderneem met behulp van 'n vry traanbrander. Hoewel sewe walvisse geharpoeneer is, het vyf ontsnap en ook twee harpoene meegeneem. Die spek van die orige twee is daarop afgeslag en geberg in die hoeker totdat die traan later op Schapeneiland in die baai uitgebrand kon

³⁴⁾ Ibid., p. 526.

³⁵⁾ C. 409: Ink. Br. 1649-'60, p. 539 (No. 105).

³⁶⁾ Ibid., p. 590 (No. 114). Vgl. ook Nieuhof, *Zee en Lant-Reize*, p. 10: „In de Tafelbay onthouden zich vele walvisschen: daer van men in't eerste zeer goede hope had, om traen van te kookken, doch men heeft door ervarentheit bevonden, dat die te mager zijn, en geen voordeel daer van te trekken is;” ook Schreyer, *Reise nach dem Kaplande*, p. 56.

³⁷⁾ Vgl. die aanmerking van „de voorbarige brouketels en walvisvangst-tuijg” (C. 495: Uitg. Br. 1668-'71, p. 10).

³⁸⁾ C. 410: Ink. Br. 1660-'68, pp. 362-365.

word. Hieruit is twintig kartele verkry en opgeslaan in vate voorsien deur die Kaapse regering. Hierdie walvisvangs sowel as die visvangs in dieselfde baai, het die bemanning van die hoeker dan die visseryvooruitsigte aldaar besonder rooskleurig laat skilder met hul verklaring dat hul „op dat reijsie in soo korten tijt, en met soo geringen arbeit meer voordeél behaelt hebben, als haer van te vooren selfs wel cunnen jnbeelden.”³⁹⁾ Hierdie enkele poging tot die vang het dus aan die lig gebring die moontlikhede van die Suid-Afrikaanse walvis waarvan tot op daardie tydstip aan die Kaap nie gebruik gemaak is nie.

Hoewel byna dertig jaar sou verloop voordat weer 'n poging tot die walvisvangs aangewend sou word,⁴⁰⁾ was die Kaapse regering altyd tot op 'n sekere hoogte gereed om dit weer spoedig by die hand te neem. Nog steeds word gereedskap „tot den walvisvanck” in sy pakhuse reggehou.⁴¹⁾ Voorts word die moontlikhede van die walvisvangs gedurig voor die oë van die Kaapse owerheid gestel deur die aantreffing van groot getalle walvisse in die Kaapse waters en die verskyning af en toe selfs in Tafelbaai van „ontallijcke meenigte.”⁴²⁾ In hierdie jare het ook heel party hiervan op die kus van Tafelbaai en omstreke gestrand en opgespoel, waaruit somtyds geringe hoeveelhede traan gebrand is.⁴³⁾ Dit was dan ook die opspoor van drie Noordkapers in 1684 en die verkryging daaruit van „68 half-amen uyttermaten schoonen traan” wat Simon van der Stel die moontlikhede van walvistraan laat insien het: „t ware te wenschen dat wy tot ontlastingh van de Caapse ongelden op soodanige manier wat veel van dat vischveth boven de ordinarij quantiteijt robben-traan, die nergens na soo deugtsaam schijnt als deese traan, om India daar van wat rijckelycker te cunnen provideeren conde magtig werden.”⁴⁴⁾ En aangesien traanbranderygereedskap nou ook vervaardig is,⁴⁵⁾ kan ons verwag dat hierdie vooruitstrewende Kommandeur nie altyd tevrede sou wees om walvistraan „op soodanige manier” te verkry nie, maar die vang self by die hand sal neem.

Dit het dan ook geskied met spesiaal uitgestuurde sloepe en harpoeniers in die wintermaande van 1692 en 1693 toe viermaal jag gemaak is op die Noordkapers in Tafelbaai, drie togte waarvan Simon van der Stel persoonlik meegemaak het. In Augustus 1692 het die eerste plaasgevind en hoewel „een derselver met harpoen en lens wel dapper doorregen” is en na alle waarskynlikheid gevang sou

³⁹⁾ C. 494 : Uitg. Br. 1662-'67, pp. 471-472. Sien ook V.C. 4 : Dagreg. 1662-'66, pp. 426, 439, 442-443 en 454-455.

⁴⁰⁾ Hier word die vang van 'n kleintjie deur skeepsvolk in 1667 buite rekening gelaat. Sien Herport, *Reise nach Java 1659-1668*, p. 169.

⁴¹⁾ V.C. 8 : Dagreg. 1677-'79, pp. 280 en 458 ; V.C. 7 : Dagreg. 1674 en 1676, p. 296.

⁴²⁾ V.C. 8 : Dagreg. 1677-'79, p. 316 ; V.C. 6 : Dagreg. 1671-'73, pp. 140-141.

⁴³⁾ Vgl. V.C. 6 : Dagreg. 1671-'73, pp. 136-139 en 387-390.

⁴⁴⁾ V.C. 10 : Dagreg. 1684-'86, p. 356.

⁴⁵⁾ Ibid., p. 354.

geword het, het 'n sterk opkomende noordwestewind die vangers verplig om die tou af te kap en veiligheid by die land te gaan soek.⁴⁶⁾ Omdat hul nie gedurf het om die walvisse „bij dit veranderlyk weer” buitekant die baai te agtervolg nie, het die volgende tog in Mei 1693 gedaan, ook misluk.⁴⁷⁾ In Julie het Simon van der Stel eindelijk daarin geslaag om 'n Noordkaper aan land te bring, dog was verplig om „nog een ander en veel grooter” weens „d' opkomende avond” los te laat.⁴⁸⁾ Sy laaste tog spoedig daarna toe hy „wederom met eenige chaloupen op die rhe” uitgevaar het, het niks opgelewer nie.⁴⁹⁾

Hierdie doelbewuste poging van Simon van der Stel om die walvisvangs by die hand te neem sou dan ook die laaste wees wat tot die helfte van die agtiende eeu aangewend sou word. Afgesien van die swak gehalte van die Noordkaper aan die Kaapse kus, het probleme wat vangs self betref, by die Kompanjie die deurslag gegee om af te sien van die Walvisvangs as 'n nie-renderende bedryf. Die walvisse was nie permanent aanwesig nie, maar is meestal net in die winterseisoen aangetref wanneer die besonder veranderlike weer die see dikwels te onstuimig gemaak het om te bevaar met die klein, oop en dikwels gebrekkige, skuitjies, wat in daardie tyd in gebruik was in die walvisvangs. Maar ook die aard van die Suid-Afrikaanse kuswaters self het stremmend gewerk. In teenstelling met die toestande in die Noorde was die geharpoeneerde walvisse, as gevolg van die vlakheid van die Kaapse kuswaters, geneig om dikwels na die oppervlakte te kom, waardeur hul hul kragte lank behou en die skuite die oopsee insleep. Die geskikste baai vir die onderneming van die vangs sou dus ongetwyfeld Saldanhabaai wees waar die uitgestrektheid van die beskutte waters die gevare van die oopsee sterk sou verminder. Maar daar sou dan 'n walvisstasie opgerig word en wel teen 'n taamlike hoë koste, terwyl 'n goeie vangs, en veral 'n winsgewende vangs, glad nie verseker sou wees nie. Want terwyl die plaaslike aanvraag na traan teen 'n baie geringe koste heeltemal uit die robbevangs voorsien kon word, het nog steeds die ernstige vervoerprobleem bestaan—wat uit van Riebeeck se jare dateer—in verband met 'n buitelandse afset en veral dié in Nederland.⁵⁰⁾

Hoewel Kommissaris van Hoorn in 1710 die brand van traan van Noordkapers aangemoedig het,⁵¹⁾ is dit eers in 1723 dat die beoefening van die walvisvangs weer ernstig oorweeg is. En hierdie keer het dit van die Here XVII self uitgegaan en hierdie liggaam het in 'n skrywe aan die Kaapse regering verklaar: „ons voorgekomen synde dat inde Saldanhabay verscheyde Walvissen soude weesen en haer vertonen soo willen wy wel 't in UE consideratie geeven off niet eenigh

⁴⁶⁾ V.C. 12: Dagreg. 1689-'90 en 1692, pp. 956-957.

⁴⁷⁾ V.C. 13: Dagreg. 1693-'95, p. 157.

⁴⁸⁾ Ibid., pp. 209-210.

⁴⁹⁾ Ibid., p. 214.

⁵⁰⁾ Sien C. 515: Uitg. Br. 1724, pp. 67-69.

⁵¹⁾ V.C. 19: Dagreg. 1709-'10, pp. 161-162.

profijt met het vangen derselver voor de Comp. soude te doen weesen."⁵²) Voorts word die Kaapse regering gevra om sy opinie uit te spreek oor die beste metode en benodighede vir die vangs.⁵³) Die antwoord was egter ongunstig : „w' . . . soudens vermeijnen, dat met die onderneminge weijnig progressen off voordeel soudens kunnen gemaakt werden."⁵⁴) Maar indien die Here XVII daarop aandrang dat 'n proef gemaak moet word, dan sal twee of drie walvisskuite en bekwame harpoeniers en matrose na die Kaap gestuur moet word.⁵⁵) Na die poging deur Simon van der Stel aangewend, word verwys en verklaar dat „al in de Jaaren 1692 en 1693 met groenlandsche schuijten en harponiers veel moeijte is gedaan geworden, sonder dat het selve ter dier tijd van verdere vrugt is geweest."⁵⁶) Al die faktore wat toe die vangs laat misluk het,⁵⁷) geld nou nog en bowendien blyk uit 'n verklaring ingewin van drie persone met ondervinding van die Kaapse waters en van Saldanhabaai in die besonder, dat daar nooit Groenlandse walvisse gesien is nie, maar net Noordkapers (*Balaena australis*) wat alleen in die slegte seisoen en dan ook nie in groot skole nie, maar slegs vier of vyf tegelyk.⁵⁸)

Dit het die Here XVII dan ook van hul skema laat afsien en beëindig die aandag wat daar tot die helfte van die agtiende eeu aan die walvisvangs bestee is.

Die walvisvangs was dus gedurende die eerste honderd jaar aan ernstige belemmerings onderhewig. Nie alleen was die toestand aan die Kaapse kus ongunstig vir die beoefening van die bedryf volgens toenmalige metodes nie, maar die enigste walvissoort wat in hierdie jare gevang kon word, te wete *Balaena australis*, was, in vergelyking met die Noordkaper van die Noorde, van 'n arm gehalte. Voorts was aan die bemarking ernstige besware verbonde. Terwyl die betreklik beperkte plaaslike aanvraag na traan deur robbetraan voorsien is, was die vervoerkoste so hoog dat Kaapse walvistraan selde kon meeding met vreemde traan en olie op die buitelandse mark.⁵⁹) En dit was veral die geval met die vervoer na Nederland wat nie alleen in die reël in swaarbelaaide retoerskepe sou moes geskied nie, maar ook op die lang reis, en wel deur die trope, die kosbare ladinge aan 'n aansienlike lekkasie sou blootgestel het. Voorts, wat balein betref, was die Nederlandse mark—ter beskerming van die Groenlandse vissers—gesluit vir die Kaapse produk deur 'n invoerverbod.⁶⁰) Onder hierdie omstandighede was daar geen gereelde beoefening van die

⁵²) C. 439 : Ink. Br. 1722-'24, pp. 613-614.

⁵³) Ibid., p. 614.

⁵⁴) C. 515 : Uitg. Br. 1724, p. 69.

⁵⁵) Ibid., p. 70.

⁵⁶) C. 514 : Uitg. Br. 1723, p. 750.

⁵⁷) Sien p. 72.

⁵⁸) C. 514 : Uitg. Br. 1723, pp. 749-752 ; C. 515 : Uitg. Br. 1724, pp. 67-69 ; C. 341 : Attestatiën 1723-'24, pp. 89-90.

⁵⁹) Vgl. Memorie van E. Bergh in Theal, Belangryke Hist. Dok., III, p. 59 ; Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 624.

⁶⁰) Vgl. Ibid., en Jenkins, A History of the Whale Fisheries, p. 167.

walvisvangs nie en was die bedryf van baie geringe betekenis aan die Kaap. Dit is betekenisvol dat in hierdie jare opgespoelde walvisse meer traan opgelewer het as die gevange seediere;⁶¹⁾ wat selfs 'n agteruitgang op die toestand voor 1652 aandui. En omdat in die Nederlandse walvisvangs teen die helfte van die agtiende eeu verval begin intree het, kan ons nie bra verwag dat van regeringsweë in latere jare op hierdie gebied weer ondernemingsgees aan die dag gelê sou word nie.

In ons periode het die vryburgers nog nie hierdie bedryf beoefen nie. Nie alleen het die Kompanjie hulself die alleenreg daartoe voorbehou nie, maar onder destydse toestande sou hul dit uiters mbeilik by die hand kon geneem het. Terwyl die walvisvangs heelwat kapitaal vereis het en onderhewig was—veral met toenmalige metodes—aan aansienlike risiko's, het in die Kaap as 'n nuwe land en onderworpe aan die Kompanjie se handelsbeperkings, kapitaal juis in 'n aanmerklike mate ontbreek. Op hierdie gebied merk mens dan ook 'n sterk teenstelling op tussen die bedrywigheid van die Kaapse koloniste en die van die Noord-Amerikaanse koloniste wat al in 1690 met die Cachalotvangs op hul eie kuste 'n aanvang gemaak het en voor die uitgang van die agtiende eeu hul uiters florerende bedryf tot in die ryk waters van die Suid-Afrikaanse baaie sou uitbrei.⁶²⁾

⁶¹⁾ Sien Tabel No. 8 in die oorspronklike tesis (saamgeste lop grond van die Dagregister, Uitgaande Briewe en Reisbeskrywings).

⁶²⁾ V.C. 58 : Doc. copied by Theal 1895, pp. 20-21 ; Jenkins, History of the Whale Fisheries, p. 223.

HOOFTUK VII.

VANGS VAN SKULPDIERE.

In die reël is skulpdie van ondergeskikte betekenis in die vissery. En omdat die Suid-Afrikaanse waters—en die gebied wat in die eerste honderd jaar van die nedersetting ontgin word in die besonder, wat sommige soorte betref—oor die algemeen arm daaraan is, gee dit geen wonder dat hierdie tak van die vissery aan die Kaap van 'n ekonomiese standpunt beskou so goed as geen rol gespeel het nie.

Hoewel die Nederlanders spoedig met die Kaapse skulpdie en hul voedselwaarde nader kennis gemaak het, wat taamlik verskil het van die Nederlandse, was die uitsluitlik plaaslike aanvraag altyd baie gering en feitlik beperk tot die kusstreke. In hierdie geringe behoefte is ook net gedeeltelik voorsien deur die beroepsvissers; want soos by die visvangs was daar 'n aanmerklike mate van selfvoorsiening.

Onder die skulpdie het die Kaapse kreef van weë sy veelvuldigheid en voedingswaarde natuurlikerwys in die eerste plek in aanmerking gekom. Al reeds in September van die eerste jaar word „eenige schoone groote creefften” deur Hottentotte aan van Riebeeck geskenk¹⁾ en in 1669 verklaar die reisiger Schreyer: „Krebse ohne Scheeren werden hie so grosz, dasz einer ein gut Gerichte gibt.”²⁾ Dat die kreefvangs ook nie beperk gebly het tot die waters om die rotse nie, maar gaandeweg uitgebrei het na die ryker gronde in dieper water, blyk daaruit dat die besetting van Robbeneiland in 1708 om 'n skuit versoek „om somtijts een visgen oft krecht te vangen.”³⁾ Hoewel kreef in Valsbaai glad nie so volop is as in die kouer waters van die weskus nie, is die vang mettertied ook daarheen uitgebrei.⁴⁾ Maar niesteenstaande die feit dat die Kaapse kreef „zeer gemaklyk te bekomen” was en „men 'er menigwerf een aantreft, die vier of vyf ponden weegt,” het hierdie skulpdier wat taamlik sterk verskil van die Europese, nie alte seer in die smaak geval nie.⁵⁾

Maar aangesien die waters van Kaappunt veral 'n gebied was waar swart en wit mossels, klipkous, perlemoen en perdevoetjie aangetref word, sou ons verwag dat ook van hierdie skulpdie in hierdie tyd gebruik gemaak is om die voedselvoorrade aan te vul. Dit was veral die geval met die klipkous waarvan heelwat uitgehaal is „omdat het

¹⁾ C. 326: Attestatiën 1652-'65, p. 2 (No. 1).

²⁾ Reise nach dem Kaplande, pp. 57-58.

³⁾ C. 429: Ink. Br. 1707-'08, p. 1330.

⁴⁾ Vgl. Kolbe, Naauwkeurige Beschryving, I, pp. 238-239.

⁵⁾ Ibid., Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 510.

vleesch van deze schepselen, wanneer het gekookt is, eenen zeer goeden smaak heeft.”⁶⁾

Aangesien die Kaapse oester (wat van ’n swakker gehalte as die Europese is), hoofsaaklik ooswaarts van Mosselbaai voorkom en in Valsbaai en aan die kuste van die Skiereiland meestal net in klein kolle op verskillende plekke aangetref word, sou dit nie in oorfloed verkrygbaar wees gedurende die eerste honderd jaar nie. Dit was dan ook ’n weeldeartikel waarvan die aanvraag die aanbod oortref het en wat meestal vir die Goewerneur se tafel op sy gesit is. Terwyl dit vroeër nog digby Tafelbaai verkry is,⁷⁾ het dit spoedig daar so skaars geword dat Isbrand Goske twee pogings aangewend het, en wel gedurende 1673 en 1676, om dit uit Valsbaai waar dit in groter hoeveelhede aangetref is, oor te bring om te laat aantel op die rotse by die Kaapse Vlek.⁸⁾ Hierdie pogings het egter nie geslaag nie, waarskynlik omdat die Suid-Afrikaanse kus met sy verskuiwende sand en aansienlike hoeveelhede modder en afdrifsels as die riviere in vloed is, vir die kweek van oesters ongunstig is. Die kus van Valsbaai sou dan voortaan die vergaarplek van die gesogte oester wees. Nadat Simon van der Stel in 1687 op sy tog aan die westekant van hierdie baai die rotse nagegaan het „om t’ondersoecken of de zee geen oesters soude uytleveren” en hy maar één gevind het „die goed van smaak was,”⁹⁾ het dit geblyk dat die oostekant van die baai die rykste gronde bevat het. Daarvandaan sou Goewerneur van Assenburgh in 1709 dan ook o.a. twee honderd oesters ontvang as betaling vir weiregte te Vishoek vir ses maande aan die weduwee Gerrit Cloete toegestaan.¹⁰⁾ En ’n aantal jare daarna toe die oesters nog skaarser geword het, getuig Mentzel : „Der Herr Gouverneur eignet sie sich alleine zu, jedoch diejenigen, deren Schalen auf vorgedachte Weise zerbrochen werden, schmecken andern Leuten auch gut.”¹¹⁾

Wat die Suid-Afrikaanse pêreloester betref, dit het veral ooswaarts van Kaap Agulhas voorgekom en maar selde in Valsbaai en aan die kuste van die Kaapse skiereiland. Die Kompanjie, wat in sy winsbejag alle moontlike bronne nagespoor het, het aanvanklik in die hoop verkeer om ook kosbare pêrels in die Suid-Afrikaanse waters te vind.¹²⁾ Toe in September 1655 op ’n ontdekkingsstog aan die kus van Valsbaai „korlkens” aangetref word in mossels,¹³⁾ is ’n paar maande later

⁶⁾ Nieuwe Algemene Beschryving, II, p. 77 ; Vgl. ook Voyage de Monsieur le Vaillant, I, p. 13 : „on y mange des oreilles de mer, nommées Klepkousen”.

⁷⁾ Schreyer, Reise nach dem Kaplande, p. 57.

⁸⁾ V.C. 6 : Dagreg. 1671-’73, pp. 798-799 en 833-834 ; C. 496 : Uitg. Br. 1672-’73, p. 708 ; Theal, History of S.A. before 1795, II, p. 226.

⁹⁾ V.C. 11 : Dagreg. 1687, p. 491.

¹⁰⁾ S.G. 1 : Oude Wildschutte Boek 1687-1712, p. 214.

¹¹⁾ Mentzel, Beschreibung des Vorgebirges, I, p. 110. Vgl. ook Voyage de Monsieur le Vaillant, I, p. 13 : „Les huîtres sont très-rares ; on n’en trouve que dans la baie Falso.”

¹²⁾ Vgl. C. 493 : Uitg. Br. 1652-’61, p. 869 waar die Here XVII meegedeel word : „wij . . . groote hoope hebben gehad op . . . saet perlen.”

¹³⁾ Dagv. v. J. v. Rieb., I, p. 552.

vyf man daarheen gestuur „om elck een sack vol van daer te halen ende hier te brengen, tot een nader monster ende preuve.”¹⁴⁾ En hoewel die pêrels daarin „soo weynigh ende sleght bevind is dat het de moeyte niet waert was, daer meer nae te laten soecken,”¹⁵⁾ word by geleentheid van drie ontdekkingstogte ’n paar jaar daarna weer beveel om te ondersoek of in baaie en riviere wat in die see uitmond nie oesters of mossels met pêrels aanwesig is nie.¹⁶⁾ Eers in die latere jare toe ’n groter bekendheid verwerf was met die Kaapse skulpdieere het hulle die hoop laat vaar om kosbare pêrels aan die Kaap te vind.¹⁷⁾

Soos in die jare voor 1652, het skulpdieere nog somtyds gedien as ’n welkomme spys as ’n noodhulp vir diegene wat geen ander voedsel by die hand gehad het nie. Dit was veral die geval met weglopers en skipbreukelinge. In Oktober 1652 teken vier deserteurs aan die kus van Valsbaai in hul joernaal aan : „voorzagen ons met klipkonten¹⁸⁾ om met ons te nemen over het gebergte, die wij brieden en regen die aan touwtjes en droogden die.”¹⁹⁾ ’n Weggelope Engelse matroos vier jaar later het slegs „een weynigh raeuwe mosselen” te ete kon kry. Daar word op ’n later tydstip ook ’n geval genoem van gedroste slawe wat langs die strand na Groenkloof hulself met krewes en mossels onderhou het.²⁰⁾ Die opvarendes van die Portugese „Nossa Senhora dos Milagros” wat in 1686 digby Kaap Agulhas vergaan het, moes vir weke aaneen van vars sowel as gedroogde mossels leef.²¹⁾

Daar is geen aanduiding dat die mossel wat so ’n gewilde spys in die Vaderland was en so veelvuldig aan die Kaap voorkom, te eniger tyd vir algemene en alledaagse konsumpsie versamel is. Dit was trouens ook die geval met die talryke ander skulpdieere met uitsondering van die kreef. Met ’n beperkte bevolking was die aanvraag daarvoor klein. Eers in die dae van verduursaamde lewensmiddele met lugdigte verpakking sou die Suid-Afrikaanse kreef tot sy volle reg kom en ’n mark vind in die hele wêreld.

¹⁴⁾ Ibid., p. 594.

¹⁵⁾ Ibid., p. 596.

¹⁶⁾ Ibid., III, pp. 18, 449 en 512.

¹⁷⁾ Vgl. Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, V, 2, p. 116 : „een soort van Mosselen, waar in kleene en gemeene peerlen vallen, dog die van weynig weerde zijn.” Sien ook Bôgaerts, *Historische Reizen*, p. 106 en Kolbe, *Naauwkeurige Beschryving*, I, p. 246.

¹⁸⁾ Klipkouse.

¹⁹⁾ *Dagv. v. J. v. Rieb.*, I, p. 67.

²⁰⁾ Ibid., II, p. 26 en V.C. 19 : *Dagreg.* 1709-’10, p. 148 resp.

²¹⁾ Strangman, *Early French Callers at the Cape*, pp. 192-205. Vir ander skipbreukelinge se gebruikmaking van skulpdieere sien V.C. 6 : *Dagreg.* 1671-’73, pp. 656-663 en V.C. 20 : *Dagreg.* 1711-’14, p. 53.

HOOFSTUK VIII.

DIE HUIDIGE STAAT VÁN DIE SUID-AFRIKAANSE SEEDIERWÊRELD.

Ons het met die laaste hoofstuk aan die einde gekom van ons eintlike onderwerp. Nou, nadat ons die historiese ontwikkeling van die Visserij aan die Kaap in die eerste honderd jaar van die nedersetting aldaar nagegaan het en daarby veral getrag het om in al sy vertakkinge en onderdele die ekonomiese waarde daarvan vas te stel, lyk dit ons nie onvanpas om hierdie verhandeling by wyse van aanhangsel af te sluit met 'n beknopte uiteensetting van die hedendaagse staat van die Suid-Afrikaanse seedierwêreld van ekonomiese standpunt besien. Hierin sal natuurlik alleen daardie vis- en diersoorte behandel word wat ekonomiese waarde besit en tewens sal daarby verskillende faktore van geografies-fisieke aard ter sprake kom, wat die aanwesigheid en getalsterkte van daardie soorte beïnvloed. Hierdie slothoofstuk kan in seker mate dien tot 'n basis van vergelyking tussen die toestand in die verlede en dié van die huidige dag sowel wat soorte as hul vangs betref, en sy opname word daarmee geregverdig. Die verlede word getoets aan die teenwoërdige en kan daardeur beter verstaan en geskat word.

Die Suid-Afrikaanse waters is op die huidige dag besonder ryk aan seedië. „Very few people indeed have any idea of the great wealth that lies around our sea-coasts . . . The South African Fisheries are amongst those with the greatest potentialities in the world.”¹⁾ In Suid-Afrika se „rich and remarkable fauna”²⁾ word die gewone seevisse so goed verteenwoordig dat die aantal aangetekende soorte in die Kaapprovinsie alleen amper 400 tel en die in die hele Suid-Afrika oor 'n duisend.³⁾ „The Cape seas”, getuig twee skrywers, „actually teem with a truly wonderful variety of the finny tribe.”⁴⁾ Geen wonder dan ook dat verklaar word dat Suid-Afrika die mees belovende visbanke besit in die Britse Ryk.⁵⁾ En van hierdie visbanke

¹⁾ Choles, inleidende artikel (sien S.A. Journal of Industries, Mei 1921, p. 354).

²⁾ Regan, Fishes (sien Encycl. Brit., IX, p. 312).

³⁾ Thompson, The Sea Fisheries of the Cape Colony, p. 154; Barnard, Marine Fishes of S.A. (sien Annals of the S.A. Museum, XXI, p. 1028).

⁴⁾ Nicolls and Eglington, The Sportsman in S.A., p. 133; Vgl. ook Sea Fisheries (sien South and East African Year Book, 1936, p. 136); Theal, History of S.A. before 1795, III, p. 294.

Maurice, Fisheries (sien Encycl. Brit., IX, p. 298).

is dit die Agulhasbank met sy omliggende gronde wat by uitstek beroemd is as 'n uitnemende visserijgebied. Dr. Holder, die beroemde Amerikaanse visserijdeskundige, „always considered that the fishing banks and areas radiating for hundreds of miles from the Agulhas Bank were amongst the most prolific fields of the whole world.”⁶⁾ Nie alleen is die Agulhasbank een van die rykste visgronde in die suidelike halfrond nie, maar dit word ook vergelyk met die Newfoundland- en die Doggerbanke,⁷⁾ en Gilchrist, die eerste wetenskaplike ondersoeker van daardie bank, moet getuig „that there was within easy reach of Cape Town an excellent trawling ground, rivalling the North Sea in productiveness.”⁸⁾ „The Cape is fortunate”, verklaar 'n ander wetenskaplike, „in the possession of a veritable storehouse of wealth in the shape of the . . . L'Agulhas bank, which lies at its very door.”⁹⁾

Maar nie orals kan van dieselfde rykdom getuig word nie. In sterk teenstelling met die diererykheid in die Suid-Afrikaanse seewaters is Suid-Afrika—wat oor die algemeen 'n droë land is—arm aan inheemse varswatervisse. „The rivers of South Africa were remarkable for the poverty of their fish fauna.”¹⁰⁾ Suid van die Limpopo is varswatervis skaarser as na die Noorde, en wat die riviere van die Kaapprovinsie betref, hul staan bekend vir hul armoede op hierdie gebied.¹¹⁾

Die invloed van die geaardheid van die Suid-Afrikaanse waters en kuste op sy dierelwe en op die gebruikmaking van laasgenoemde deur die mens, kan nie maklik oorskat word nie. Eerstens is die diepte van die seabodem onder die wateroppervlakte van groot belang, want vislewe is hoofsaaklik beperk tot die kus en die banke digby die kus. Met die toename in diepte neem die lewe in die see langzaam af in intensiteit.¹²⁾ Terwyl die groot visbanke van die wêreld grotendeels onder 100 vaam in diepte is, lê hul almal byna sonder uitsondering onder die 200 vaam en geld 300 vaam as die dieptebeperking.¹³⁾ In hierdie opsig is die Suid-Afrikaanse seabodem baie

⁶⁾ Dunn, The Fishing Industry of the Union (sien The South African Journal of Industries, Mei 1921, p. 354).

⁷⁾ Die Vissersbedryf, Verslag No. 180 van Unie van S.-A., p. 72; Robinson and Dunn, Salt Water Angling in South Africa, p. 157; Bickerdyke, Sea Fishing, p. 432.

⁸⁾ Gilchrist, Report of the Marine Biologist, p. 2.

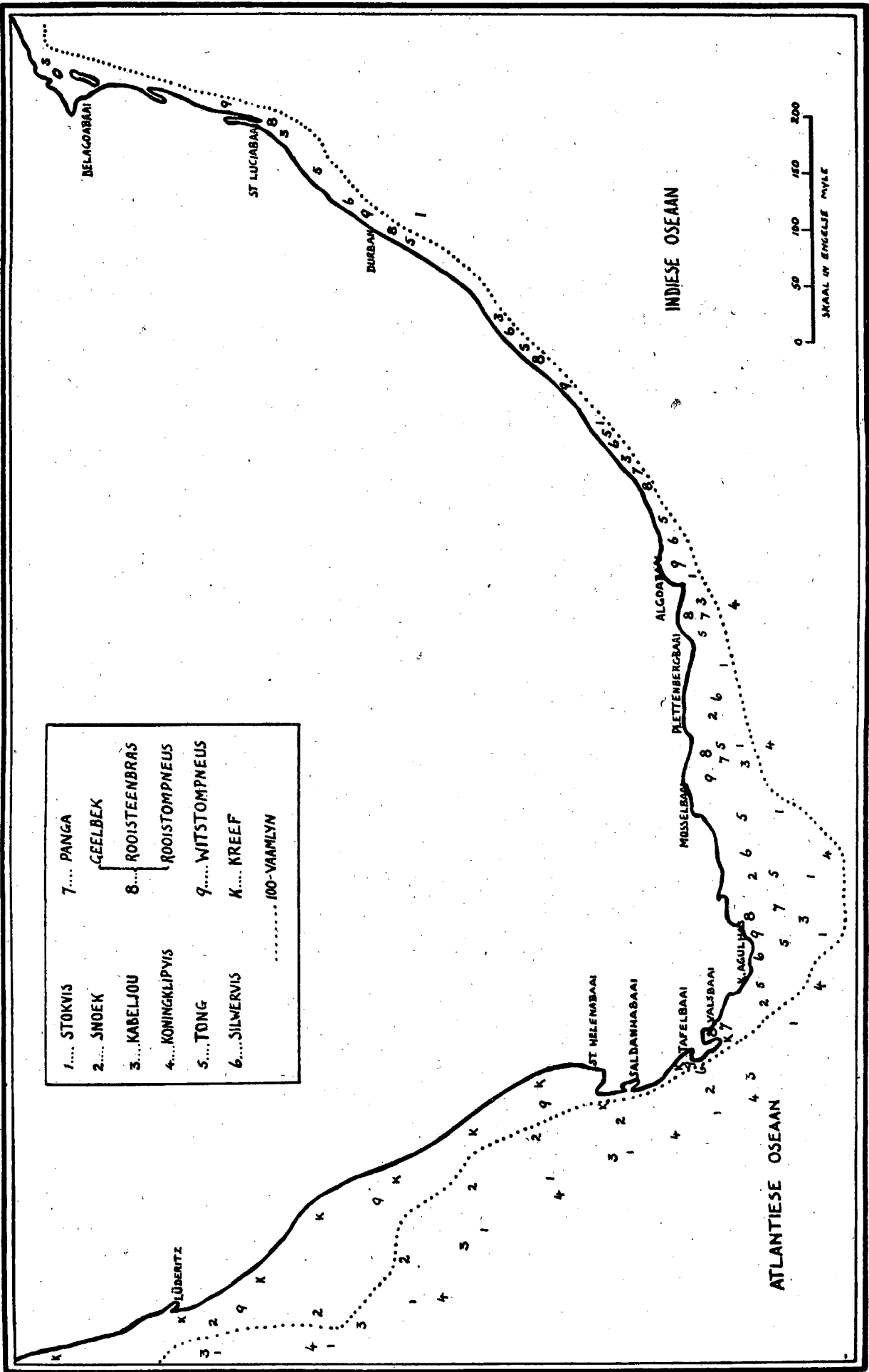
⁹⁾ Thompson, The Sea Fisheries, p. 23; Vgl. ook *ibid.*, p. 65; Visserij Verslag van Unie, No. 1, p. 5; Von Bonde, Correlation between Marine Biology, etc. (sien S.A. Journ. of Science, XXVIII, p. 43); Von Bonde, Fish and Fisheries in South Africa (sien Industrial Development in S.A., p. 165).

¹⁰⁾ De Kock, Econ. History of S.A., p. 275, voetnoot 1.

¹¹⁾ Native Fresh Water Fish (sien South and East African Year Book, 1936, p. 1110); Offisiële Jaarboek van Unie van S.-A., No. 16, p. 483; ook Nicolls and Eglington, The Sportsman in S.A., p. 134.

¹²⁾ Meek, The Migrations of Fish, p. 409.

¹³⁾ Maurice, Fisheries (sien Enc. Brit., IX, p. 293); Howell, Ocean Research and the Great Fisheries, p. 220; Visserij Verslag van Unie van S.-A., No. 11, p. 7.

Aantooning van benadering van Verspreiding en Talrykheid van sommige belangrike Suid-Afrikaanse Seediere.
(Hoofsaaklik gebaseer op *Visserij Bulletin*, No. 2).

gunstig geleë, soos newensgaande kaart ook aantoon. Terwyl op die ooskus 'n diepte van 100 vaam te vind is digby die kus, is die 100-vaamlyn ongeveer vanaf Algoabaai verder van die kus geleë en hou dit so aan tot ongeveer by Kaappunt. Hierdie gebied vorm dan ook die bogemelde Agulhasbank wat 6,000 vierkante myl beslaan met 'n diepte van onder die 100 vaam en strek hom uit tot 150 myl van die kus. Vanaf ongeveer St. Helenabaai is die 100-vaamlyn weer verder van die kus geleë en hel die seabodem langsaam af tot 300 vaam. Hierdie vlak water gaan tot ver langs die weskus en by die mond van die Oranjerivier neem dit groot afmetings aan. Dank sy hierdie gestadige afhelling van die Suid-Afrikaanse seabodem, beslaan die Suid-Afrikaanse visserygebied (volgens ons huidige kennis) ongeveer 120,000 vierkant myl.¹⁴⁾

Verder is die bestaan van twee groot seestrome van groot belang in hierdie verband. „The peculiar character of the Cape seas,” verklaar Gilchrist, „is intimately connected with these two currents.”¹⁵⁾ Terwyl die warm Mosambiekstroom wat sy oorsprong in die warm Indiese Oseaan het, langs die ooskus afvloeit, kom die koue Benguela-stroom uit die koue Suidpooloseaan en vloei langs die weskus op. En hierdie twee strome met 'n verskil in temperatuur van 11° tot 13° F. kom byeen aan die suidpunt van Suid-Afrika. Maar hulle ontmoetingspunt is nie konstant nie, want in die somer strek die warm stroom hom verder uit en in die winter weer die koue. Een van die vernaamste tekens van beïnvloeding van die Suid-Afrikaanse marienelewe deur hierdie twee seestrome is die verspreiding van vis- en seediersoorte. Terwyl die snoek en Kaapse kreef albei in geweldige getalle in die koue water van die weskus voorkom, neem hul na die ooste sterk af in getalle en verdwyn later heeltemal. Maar nie alleen is die vissoorte verskillend as gevolg van die bestaan van hierdie twee strome nie; die hele aard van die seelewe aan weerskante van Suid-Afrika is verskillend.¹⁶⁾

Die botsing van die twee sterk verskillende strome is ook een van die oorsake van die stormagtige waters wat so dikwels aan die suidpunt van Suid-Afrika aangetref word. Dit is dan 'n ander belangrike kenmerk van die Suid-Afrikaanse waters. Al in die dae toe die „Storm-Kaap” vir die eerste keer omseil is, was Suid-Afrika al berug vir die stormagtige gesteldheid van sy waters, en veral dié van die Agulhas-

¹⁴⁾ Gilchrist, The S.A. Seas (sien S.A. Journal of Science, XX, pp. 6 en 19); Von Bonde, Fish and Fisheries in S.A. (sien Industrial Development in S.A., pp. 168-170); Thompson, The Sea Fisheries of the Cape Colony, p. 65; Sea Fisheries (sien South and East African Year Book, 1936, p. 347); De Kock, Economic History of S.A., p. 277.

¹⁵⁾ Gilchrist, The S.A. Seas (sien S.A. Journal of Science, XX, p. 10).

¹⁶⁾ Gilchrist, Some Features of the Marine Fauna of S.A. (sien Transactions of the S.A. Phil. Society, XV, pp. vi-vii); Gilchrist, History of the Local Names of Cape Fish (ibid., XI, p. 207); Barnard, The Marine Fishes of S.A. (sien Annals of the S.A. Mus., XXI, pp. 1028-1030); Biden, Sea-Angling Fishes of the Cape, p. 36; Vissery Verslag van Unie van S.-A., No. 11 (rapport 3), p. 7.

bank. Nie alleen rol „the destructive magnitude of the South Atlantic swell”¹⁷⁾ aan uit die uitgestrekte suidelike oseaan op die oop Suid-Afrikaanse kuste nie, maar as gevolg van bogemelde twee botsende seestrome is die swaar deining geneig om na alle kante tegelyk te breek. Ook die veranderlike winde, en veral dié wat skielik van die land af reg see toe waai, dra by tot die gevaarlikheid van die Suid-Afrikaanse waters. „The seas off the Southern coast are peculiarly subject to changes of weather. The transition from calm conditions to rough, and often tempestuous, seas arising from sudden gales, is sometimes dramatically swift.”¹⁸⁾ Hoewel die gemiddelde weers-toestande oor die hele jaar geneem nie slegter is op die Suid-Afrikaanse waters as dié op die ander bekende visserygebiede van die wêreld nie, is dit tog kenmerkend van die Suid-Afrikaanse waters, en veral dié op die Agulhasbank, dat dit aan baie veranderlike weers-toestande onderhewig is.¹⁹⁾

Maar verder is die Suid-Afrikaanse kus ook al lank bekend as baie aaneengeslote en onherbergsaam met weinig goeie baaie, natuurlike hawes, eilande en ruime riviermonde sonder sandbanke. Dit is veral van belang vir die kusvisserye wat tot ’n baie groot mate van die formasie van die kuslyn afhanklik is en by uitstek van beskutte baaie met veilige ankergronde en landingsplekke. Geen wonder dan dat Smyth hieromtrent verklaar dat „South Africa is at a peculiar disadvantage in this regard owing to the absence generally of those indentations of coastline which make the natural protection of the fishing communities of other countries.”²⁰⁾ Daar is egter ’n paar uitnemende en heel party betreklik goeie baaie en inhamme. Hier staan Saldanhabaai vooraan as ’n groot natuurlike hawe wat ongeveer sestien myl diep in die land indring. Verder verdien vermelding St. Helenabaai, Tafelbaai, Houtbaai, Kalkbaai, Mosselbaai, veral die mooi beskutte Plettenbergbaai, ’n riviermond soos by Oos-Londen, en ten slotte Durban en St. Luciabaai. Maar selfs ’n paar van hierdie is nog baie blootgestel aan ’n onstuimige see en ’n sterk wind.²¹⁾ Die rotsagtige geaardheid van die Suid-Afrikaanse kus bring egter hier ook ’n voordeel mee, te wete dat dit, en veral die kus van Saldanhabaai

¹⁷⁾ Smyth, *In-Shore Fisheries* (sien *Visserij Verslag van Unie van S.-A.*, No. 4, p. v).

¹⁸⁾ Robinson and Dunn, *Salt Water Angling in South Africa*, p. 158.

¹⁹⁾ Gilchrist, *The S.A. Seas* (sien *S.A. Journal of Science*, XX, p. 10); Robinson and Dunn, *Salt Water Angling in S.A.*, pp. 157-158 en p. 284; *Visserij Verslag van Unie van S.-A.*, No. 5, p. 9 (inleidende artikel); Thompson, *The Sea Fisheries of the Cape Colony*, pp. 42, 66 en 70.

²⁰⁾ Sien kaart, p. 80. Smyth, *In-Shore Fisheries* (sien *Visserij Verslag van Unie van S.-A.*, No. 4, p. v.); Vgl. ook Von Bonde, *Fish and Fisheries in S.A.* (sien *Industrial Development in S.A.*, p. 174).

²¹⁾ Sien kaart, p. 80. *Visserij Verslag van Unie van S.-A.*, No. 4, pp. iv-vi; Gilchrist, *The Marine Fauna of S.A.* (sien *Trans. of the S.A. Phil. Soc.*, XV, p. v.); Gilchrist, *Fish and Fisheries in S.A.* (sien *S.A. Journal of Industries*, Feb. 1921, p. 131); Schultze, *Die Fischerei an der Westküste Süd-Afrikas*, p. 18; Biden, *Sea-Angling Fishes*, pp. 2-16; Thompson, *The Sea Fisheries*, pp. 54-56; Robinson and Dunn, *Salt Water Angling*, pp. 213-217.

tot by Oos-Londen, uitstekend is vir visvangs van die rotse. En die Suid-Afrikaanse waters is juis besonder ryk aan vlakwatervis.²²⁾

Soos reeds gemeld, is Suid-Afrika oor die algemeen 'n droë land met weinig groot riviere en mere. 'n Aansienlike persentasie van sy rivierbeddings is droog gedurende 'n groot gedeelte van die jaar en in tye van vloed stroom geweldige hoeveelhede stormwater vol afsaksels af daarlangs. Ander weer, hoewel daarin in die droë seisoen feitlik alleen verspreide gate aangetref word waarin vis nog aan die lewe kan bly, bevat meestyds 'n goeie hoeveelheid water. Maar weens die meer gereëde reënval in die meeste kusdele is die water van die riviere daar standhoudend en hul geaardheid in die reël veel gunstiger vir vislewe. Mere en vleie is oor die algemeen nie volop nie en kom veral voor in die suidelike, suid-oostelike, en oostelike kusdele. Baie van hul is dan ook op een of ander tyd van die jaar in verbinding met die see.²³⁾

Net soos die geaardheid van die Suid-Afrikaanse waters en kuste heelwat verskil van dié van Europa in die Noordelike halfgrond, so verskil ook die Suid-Afrikaanse seevisse in 'n sekere mate wat soort en gewoonte betref van die visse van die Noorde. „The Cape Fish,” verklaar 'n Suid-Afrikaanse deskundige op hierdie gebied,²⁴⁾ „as well as the Cape Seas are very dissimilar to those of the Northern Hemisphere”. Uit 'n analiese²⁵⁾ van die verskillende Suid-Afrikaanse seevissoorte blyk dit duidelik dat dit 'n eie, besondere karakter besit. Volgens hierdie analiese val ongeveer 31.5% van die Suid-Afrikaanse soorte onder 'n groep wat inheems genoem kan word, ongeveer 42.5% onder dié soorte wat in die Indo-Pasifiese streek aangetref word, 8.75% onder dié wat in die Atlantiese oseaan leef, en 10.75% onder dié wat as Kosmopolities bestempel kan word. Hierdie indeling toon dus aan dat 'n hoë persentasie van die Suid-Afrikaanse seevisse die kenmerke dra van die Indo-Pasifiese streek, wat te danke is aan die feit dat die Mosambiekstroom sy invloed laat geld tot in Valsbaai; verder dat die Atlantiese soorte betreklik swak in die Suid-Afrikaanse waters verteenwoordig is, dit van weë die teenwoordigheid van die koue Benguelastroom op die weskus. Hierdie berekening is egter gemaak op grond van alle bekende vissoorte en nie net op grond van dié van ekonomiese belang nie. Hoewel vissers uit Europa aan die Kaap verskille sal opmerk tussen die Suid-Afrikaanse vissoorte van ekonomiese betekenis en die Europese,²⁶⁾ bestaan daar

²²⁾ Robinson and Dunn, Salt Water Angling in S.A., p. 157 en p. 159.

²³⁾ Binnelandse Waters Visserij Verslag van Unie van S.-A., No. 1, pp. i en 8; Lewis, The Vleis on the Flats (sien Cape Times, 29 en 30 Junie 1928).

²⁴⁾ Gilchrist, The Fish and Fisheries of S.A. (sien S.A. Journal of Industries, Feb. 1921, p. 126).

²⁵⁾ Barnard, Marine Fishes of South Africa (sien Annals of the S.A. Mus., XXI, pp. 1028-1030).

²⁶⁾ „A European,” verklaar Gilchrist in sy History of the Local Names of Cape Fish (sien Trans. of the S.A. Phil. Soc., XI, p. 223) „accustomed to the sombre hues of northern forms, is at once struck by the number of fish with bright colours, red being prominent.”

ook heelwat ooreenkoms en sekerlik 'n voldoende gelyksoortigheid vir die Europese vissers om hul baie spoedig aan hierdie waters aan te pas. Veelvul van die vissoorte wat ekonomies die belangrikste is en in die grootste getalle in die Suid-Afrikaanse waters voorkom, is juis ná verwant aan bekende Europese soorte, soos blyk uit onderstaande behandeling van die vernaamste soorte.²⁷⁾

Van al die Suid-Afrikaanse seevissoorte van ekonomiese betekenis is die stokvis (*Merlucius capensis*)²⁸⁾ die belangrikste. Hierdie vis wat oor die drie voet in lengte is, is ná verwant aan die Europese stokvis of „hake” (*M. vulgaris*) en sy vlees het 'n besonder aangename smaak en is baie geskik om in een of ander vorm bewaar te word. Terwyl dit aan die weskus in onbeperkte hoeveelhede die hele jaar deur verkrygbaar is, neem dit af na die Ooskus toe. Alleen gedurende die somer is die stokvis in groot hoeveelhede aanwesig want in die winter toon dit 'n neiging om na diep water te trek. Beide treilnet en handlyn word in die vangs van hierdie soort gebruik.²⁹⁾

Die snoek (*Thyrstites atun*) is ook een van die allervernaamste Suid-Afrikaanse visse van ekonomiese betekenis. Dit kom alleen voor in die Suidelike halfgrond, en behalwe aan die Suid-Afrikaanse kus ook in die waters van Australië en Chili, hoewel nie in sulke groot getalle soos aan die Kaap nie. Die snoek word tot agtien pond in gewig en ongeveer vier voet in lengte. Sy vlees is baie gewild en is ook besonder geskik vir bewaring in een of ander vorm. Dit kom voor in enorme skole op min of meer vaste tye van die jaar langs die hele weskus, maar verdwyn ongeveer by Mosselbaai. Terwyl die snoekskole by Walvisbaai verskyn van Oktober tot Januarie, word dit by Mosselbaai aangetref van Mei tot Julie. Hierdie soort word feitlik uitsluitend met handlyne gevang.³⁰⁾

Verder is die kabeljou (*Johnius hololepidotus*) een van die vernaamste soorte. Hierdie vis is ná verwant aan die Europese „Maigre” en aan die Australiese „Jew-fish” en groei tot 160 pond in gewig en ses voet in lengte. Dit word taamlik reëlmatig gevang langs die hele Suid-Afrikaanse kus vanaf die weskus tot Natal en Delagoabaai. Dit word met beide handlyn en net gevang.³¹⁾

Ook die koningklipvis (*Genypterus capensis*) is een van die belangrikste Suid-Afrikaanse vissoorte en lyk op die Europese leng. Hierdie vis wat tot vyf voet in lengte is, se vlees is gesog en is spesiaal geskik vir bewaring in een of ander vorm. Dit kom veral voor in die dieper waters van die weskus, digby Tafelbaai, Kaappunt, die Agulhasbank

²⁷⁾ Ibid., p. 215; Offisiële Jaarboek, No. 16, p. 478.

²⁸⁾ Gedeeltelik omdat daar 'n groot verwarring heers in die plaaslike visbenaminge, gee ons ook die wetenskaplike naam. Sien Vissery Bulletin, No. 2, p. 8.

²⁹⁾ Marchand, Suid-Afrikaanse Seevisse van belang in die handel en vangs (sien Vissery Bulletin, No. 2, p. 66); Von Bonde, Fish and Fisheries in S.A. (sien Industrial Development in S.A., p. 166). Sien kaart, p. 80.

³⁰⁾ Ibid., p. 81; ibid., pp. 166-170; Thompson, The Sea Fisheries, p. 48. Sien kaart, p. 80.

³¹⁾ Ibid., p. 137; ibid., p. 167. Sien kaart, p. 80.

en oos tot by Algoabaai. Die koningklipvis word die hele jaar deur gevang en feitlik uitsluitend met sleepnette.³²⁾

Van die ses-en-veertig soorte tonge in die Suid-Afrikaanse waters is slegs twee van handelsbelang en een van die twee, te wete *Austroglossus pectoralis*, van aansienlike ekonomiese betekenis. Wat markwaarde betref, is hierdie platvis die kosbaartse van alle vissoorte in Suid-Afrika. Hierdie soort tong het 'n besonder gewilde smaak en bereik 'n lengte van drie-en-twintig duim. In Valsbaai kom dit selde voor, maar is in groot hoeveelhede op die Agulhasbank verkrygbaar, en word verder langs die ooskus op tot by Natal aangetref. Dit word die hele jaar deur gevang en wel uitsluitend met sleepnette.³³⁾

Vervolgens is daar 'n groep vissoorte wat met mekaar gemeen het dat hul oor die algemeen gesog is, van 'n taamlike grootte is, hoofsaaklik met handlyne gevang word en meestal aan die suid- en ooskusdele voorkom. Hiervan is drie van aansienlike ekonomiese belang, te wete die panga (*Sparus laniarius*), die silwervis (*Dentex argyrozona*) en die rooisteenbras (*Dentex rupestris*). Eersgenoemde word die hele jaar deur gevang, meestal met die sleepnet en vanaf Valsbaai tot Oos-Londen. Terwyl die silwervis die hele jaar deur gevang word en wel vanaf Tafelbaai oor die Agulhasbank tot by Natal, word die rooisteenbras (tot 130 pond in gewig) gedeeltelik in sekere seisoene en gedeeltelik oor die hele jaar gevang vanaf Valsbaai oor die Agulhasbank en tot by Natal. Van taamlike handelsbelang is die elf (*Pomatomus saltator*) wat langs die hele Suid-Afrikaanse kus in sekere seisoene gevang word. Die witsteenbras (*Pagellus lithognathus*) is hier 'n soort van weinig ekonomiese betekenis.³⁴⁾

'n Volgende groep vissoorte omvat oor die algemeen kleinere visse meestal van minder handelsbelang wat in wisselende getalle om die kus voorkom. Twee van hierdie soorte is egter van aansienlike ekonomiese betekenis, te wete die witstompneus (*Sparus globiceps*) en die rooiestompneus (*Sparus gibbiceps*). Eersgenoemde wat baie ná verwant is aan Europese soorte, word op die hele kus (en ook in riviermonde) en meestal deur die hele jaar gevang met nette en handlyne. Ook die rooiestompneus word hoofsaaklik deur die hele jaar en met nette en handlyne gevang, maar alleen van Valsbaai tot Natal. Verder is van taamlike handelsbelang die roman (*Sparus laticeps*) wat die hele jaar deur gevang word, feitlik uitsluitend met handlyne en by uitstek op die Natalse kus, hoewel dit tot by Valsbaai voorkom. Ook die hottentot (*Spondylusoma blochii*) is van taamlike handelsbelang, maar word hoofsaaklik aan die weskus (en tot by die Agulhasbank)

³²⁾ Ibid., p. 150; ibid., p. 167; Vissery Verslag van Unie van S.-A., No. 1, p. 5, sien kaart.

³³⁾ Ibid., pp. 67-68; ibid., p. 168; Vissery Verslag, No. 10, p. 113; Boulenger, The Flat Fishes of the Cape Colony (sien Marine Investigations in S.A., I, pp. 1-4). Sien kaart.

³⁴⁾ Ibid., pp. 78, 90-97, 111 en 126; ibid., p. 168, Sien kaart.

aangetref en wel in groot getalle. Dit word die hele jaar deur met beide net en handlyn gevang.³⁵⁾

Van aansienlike ekonomiese betekenis is die geelbek of „Cape Salmon” (*Atractoscion aequidens*) wat ’n lengte van oor die vier voet en veertig pond in gewig bereik. Dit word in die somermaande gevang om die hele kus, hoewel selde langs die kouer weskus. Omdat hierdie soort hom naby die oppervlakte ophou, word dit hoofsaaklik met handlyne gevang.³⁶⁾

Die volgende groep sluit in veral die harder (waaronder drie soorte: *Mugil capito*, *M. cephalus* en *M. saliens*), maar ook die masbanker (*Trachurus trachurus*) en die makriel (*Scomber colias*). Hierdie soorte is al drie in oorvloed verkrygbaar in die Suid-Afrikaanse waters, van heelwat handelsbelang en òf identies met, òf baie ná verwant aan Europese soorte. Die harder wat ongeveer agtien duim in lengte bereik, word oor die hele kus aangetref in skole wat die neiging vertoon om hulle te begeef in riviere en varswater vleie. Tot ’n sekere mate word dit deur die hele jaar gevang. Vir bewaring in een of ander vorm (veral as gesoute en gedroogde vis) is die harder besonder geskik en dit word uitsluitend met die net gevang. Dieselfde beskrywing geld grotendeels ook vir die masbanker en makriel.³⁷⁾

Hoewel die sardien (*Sardinops sagax*) wat tot die haring-familie behoort, een van die waardevolste visse is in Europa, Japan en Kalifornië, is die navraag in Suid-Afrika daarna nog nie in ooreenstemming met die gereëldheid en veelvuldigheid van sy verskynning nie. Hierdie vis kom nl. voor in groot skole vanaf Walvisbaai reg om die kus tot by Natal (waar dit egter skaars is). Dit word met trekseëns gevang en is baie geskik vir bewaring.³⁸⁾

Maar ook van die haaie en rogge (die *Elasmobranchs*) waarvan groot getalle en baie verskillende soorte in die Suid-Afrikaanse waters aanwesig is—veral op die suidkus en die kus van Natal—is van ekonomiese betekenis, en wel in die haaivisvangsnywerheid waarin die vernaamste produkte leer, „shagreen”, vinne, olie en gom is. ’n Stremmende faktor vir die ontwikkeling van daardie nywerheid is egter die feit dat haaie nie in groot skole in die Suid-Afrikaanse waters voorkom nie. Van die verskillende haaisoorte is die groottoornynhaai (*Carcharodon carcharias*), die swartgevinde haai (*Eulamia melanopterus*) die bont-haai (*Galeocerdo arcticus*) en die plekkieshaai (*Mustelus laevis*), ’n paar van die belangrikste, en van die rogge die langneusstekelrog (*Raja marginata*), en die seeduiwel (*Manta ehrenbergi*).³⁹⁾

³⁵⁾ Ibid., pp. 117 en 147-150; ibid., p. 168. Sien kaart.

³⁶⁾ Ibid., p. 135; ibid., p. 168. Sien kaart.

³⁷⁾ Ibid., pp. 71-73, 76 en 85; ibid., p. 168; Gilchrist, Fish and Fisheries of S.A., pp. 120-126.

³⁸⁾ Ibid., p. 65; ibid., p. 168.

³⁹⁾ Ibid., pp. 29-61; Die Vissersbedryf, Verslag No. 180, p. 70; Thompson, The Sea Fisheries, pp. 67-68; Vissery Verslag No. 11 (rapport No. 2), p. 3; Howes, Zoology and Food Fishes, p. 47.

Soos reeds gemeld is Suid-Afrika arm aan inheemse varswatervis, wat grotendeels te wyte is aan die gebrek aan groot riviere en mere en ook aan die ongunstige geaardheid van 'n aansienlike aantal van eersgenoemde. Alleen in die heel noordelike dele van Suid-Afrika wat ryker is veral aan mere en moerasse, is varswatervis meer volop. So word in die Ngamimeer heelwat soorte aangetref wat onbekend is in die suide.⁴⁰⁾ Maar selfs van die weinige varswatersoorte wat wel in Suid-Afrika aangetref word, sê Thompson: „From a commercial as well as a sporting point of view these indigenous freshwater fish are of little economic value,”⁴¹⁾ wat dan ook blyk uit die hiervolgende oorsig daarvan.

Een daarvan wat baie gesog is, is die springer (*Mugil cephalus*), 'n seevis wat hom aangepas het in varswaters digby die kus.⁴²⁾ Terwyl dit hoofsaaklik voorkom in die kusriviere van die Oostelike Provinsie, word dit ook in riviere van die suidelike kusdele aangetref. Dit bereik 'n gemiddelde gewig van 'n drie-kwart pond en kom voor in groot skole wat dan met die net gevang word.⁴³⁾

Die geelvis (*Barbus holubi*) bekend oor die hele Suid-Afrika en wel tot 40 pond in gewig en vyf voet in lengte, word niesteenstaande dit 'n baie gratige vis is, taamlik algemeen hoog geskat as tafelgereg. Hieraan is die witvis (*Barbus capensis*), wat in die meeste riviere van die Westelike Provinsie voorkom, ná verwant. Maar hierdie vis word veral weens sy smaaklose vlees, in die reël nie as 'n eetbare soort beskou nie.⁴⁴⁾

Hoewel verskeie palingsoorte (die familie *Anguillidae*) wat potensieel baie waardevol is,⁴⁵⁾ in feitlik al die Suid-Afrikaanse riviere voorkom (en wel tot 81 pond in gewig) en baie maklik met die hoek gevang kan word, is die paling tog nie populêr in Suid-Afrika as 'n eetbare vissoort nie.⁴⁶⁾ Ook die barbers (die familie *Siluridae*), wat gaan tot 130 pond in gewig, is baie volop, maar hierdie growwe varswaterhaai is nie gesog as 'n tafelvis nie.⁴⁷⁾

'n Ander groep seediëre, te wete robbe en seeleus, is ook aanwesig in aansienlike getalle in Suid-Afrikaanse waters. In hierdie groep is

⁴⁰⁾ Vir die distribusie van vissoorte sien Gilchrist and Thompson, *The Freshwater Fishes of S.A.*, pp. 329-542; *Native Fresh Water Fish* (sien S. & E. African Year Book, 1936, p. 1110).

⁴¹⁾ Thompson, *The Sea Fisheries*, p. 138.

⁴²⁾ Ook ander seevis soos die Kabeljou o.a., kom op in riviermonde, maar hier kan nie van aanpassing gepraat word nie.

⁴³⁾ Binnelandse Water Visserij Verslae, No. 1, pp. 6-11, 42 en 49, en No. 3, p. 30; Visserij Verslag van Unie van S.-A., No. 11 (rapport 4), p. 22; Lewis, *The Vleis on the Flats* (sien Cape Times van 30 Junie 1928).

⁴⁴⁾ Ibid., No. 1, pp. 4-6 en 43, en No. 3, pp. 28-29; Gilchrist en Thompson, *The Fresh Water Fishes of S.A.* (sien *Annals of the S.A. Mus.*, XI, dele 5 en 6, pp. 375 en 413); Off. Jaarboek, No. 6, p. 55 en No. 16, p. 483; Nicolls en Eglinton, *The Sportsman in S.A.*, p. 137.

⁴⁵⁾ Sien *Inland Waters Survey Report*, No. 3, p. 31: „In food value the eels rank higher than the Salmon.”

⁴⁶⁾ Ibid., No. 1, pp. 41-63 en No. 3, pp. 30-31; Gilchrist en Thompson, *The Freshwater Fishes of S.A.*, p. 465; Off. Jaarboek, No. 6, p. 55.

⁴⁷⁾ Ibid., No. 3, p. 29; Ibid., pp. 438-446.

dit egter alleen die soort rob wat hier aangetref word, nl. die Kaapse seehond (*Arctocephalus pusillus*), wat van ekonomiese belang is. Hierdie rob is eintlik 'n soort seeleeu of seebeer, want, terwyl die egte seehonde (die *Phocidae*) gewoonlik 'n korter nek besit en hul agterpote permanent agterwaarts uitgestrek is om 'n swemstert te vorm, word die Kaapse seehond gekenmerk deur 'n lang buigsame nek en agterpote wat vorentoe gedraai kan word as hy daarmee wil loop. Verder besit die Kaapse rob 'n fyn wollerige vel onder sy growwe hare. Hierdie seehonde swerf rond in die see gedurende 'n groot gedeelte van die jaar, dog is verplig om die kus op te soek om hul kleintjies groot te maak, en vir beskermingsdoeleindes leef hul daar in kolonies. Teen hul natuurlike vyande is hul instaat om hulself te verdedig, maar nie teen die mens nie. Hul verkies dan ook eilande bo die vasteland⁴⁸⁾ en op verskeie daarvan teel hul in groot getalle aan. So kom robbe op die huidige dag voor op die rotse van die Voëleilande by Algoabaai, op die Seehonde-eilande in Valsbaai, op die Jacobs- en Noordwes-rotse digby Saldanhabaai, op die Olifantsrots by die mond van die Olifantsrivier en op verskeie eilande aan die kus van Suidwes geleë. Daar word hul dan gevang as hul in troppe bymekaar kom, en wel ter wille van hul velle en traan.⁴⁹⁾ Hul velle is waardeloos in die looiery, maar dié van jong seehonde van agtien maande tot twee jaar oud en van die ouer wyfies haal 'n goeie prys op die bontmark. Vir die groot velle van die ou mannetjies (die genoemde Pruike), is daar glad geen mark nie en die enigste produk wat van hul verkry word, is traan, 'n uitstekende olie, meestal gebruik in die looiery en in 'n mindere mate ook in seepfabrikasie. Veral omdat eilande, wat onontbeerlik is vir hul beskerming teen die mens, aan die Suid-Afrikaanse kus in 'n aanmerklike mate ontbreek,⁵⁰⁾ verklaar de Kock dan ook „There is not much scope for the development of the sealing industry.”⁵¹⁾

Ook verskeie soorte walvisse wat as 'n groot bate beskou word, kom voor in die Suid-Afrikaanse waters. Die Suid-Afrikaanse walvisse word met die uitsondering van een soort, ook in baie van die ander waters van die wêreld aangetref, sodat hul aanwesigheid hier nie juis 'n eie karakter dra nie. Walvisse kom selfs op die huidige dag nog volop voor aan die Suid-Afrikaanse kus, van weë die feit dat hul die kus moet opsoek vir aanteeldoelindes. Teenoor daardie talrykheid staan 'n nadeel. Die walvisse in die Suid-Afrikaanse waters is maer in vergelyking met dié in die suidpoolseë, wat te wyte is

⁴⁸⁾ Gill en Zeederberg, Ghwano-Eilande van Suid-Afrika (sien Off. Jaarboek, No. 9, p. 43); Schultze, Die Fischerei, p. 45; Beddard, A Book of Whales, p. 86.

⁴⁹⁾ Hoewel verklaar word „nearly all Seals, wherever they are plentiful, are used for food” (Howes, Zoology and Food Fishes, p. 62), geskied dit nie in Suid-Afrika op die huidige dag in 'n enigsins noemenswaardige mate nie.

⁵⁰⁾ Sien p. 82.

⁵¹⁾ Economic History of South Africa, p. 279. Sien ook Offisiële Jaarboek, No. 9, pp. 43-44 en Schultze, Die Fischerei, p. 45.

aan 'n gebrek op die Suid-Afrikaanse kus aan die voedsel wat die mees geskik vir hulle is. Al die Suid-Afrikaanse walvissoorte lewer traan, en ook balein, met uitsondering van die cachalot wat besondere en kosbare produkte lewer.⁵²⁾

Onder die vernaamste walvissoorte in die Suid-Afrikaanse waters neem die wydverspreide bultrug-walvis (*Megaptera nodosa lalandii*) 'n belangrike plek in. Hoewel hierdie kusliefhebber maar ongeveer vyftig voet in lengte bereik, is dit 'n goeie traanleweraar.⁵³⁾

In sterk teenstelling met die ander walvissoorte, het die spermacetiwalvis of cachalot (*Physeter macrocephalus*) tande i.p.v. balein en kom dit voor in familiegroep. Hierdie walvis van sestig voet in lengte is die enigste van die grootste walvissoorte wat vervolgers sal aanval. Dit lewer die besonder waardevolle spermaceti-olie, die gesogte spermaceti-was en die uiters kosbare ambergrys.⁵⁴⁾

Hoewel die Suid-Afrikaanse waters 150 jaar gelede vol was van die suidelike vorm (*Balaena australis*) van die Noordkaper van die Nederlanders (en die Biskaaise of Noord-Atlantiese regte walvis van die Engelse), is hierdie soort sterk in getalle verminder. Dit is ook geen wonder nie want hierdie walvis van amper sestig voet met lang baleine en dik spek, was 'n begeerlike vangs wat stadig beweeg en min of meer gereelde trekgewoontes het. Hoewel dit die kouer en warmer waters volgens die seisoen verlaat en opsoek, skyn dit egter gematigde waters te verkies. Aan die Suid-Afrikaanse kus het die suidelike regte walvis veral die weskus in die wintermaande in groot getalle besoek.⁵⁵⁾

Die groep rorkwalle (*Balaenoptera*) is besonder wyd versprei en word aangetref in alle waters behalwe die uiterste poolstreke. Onder hierdie groep val die grootste en vinnigste walvissoorte, ook gekenmerk deur hul regopstaande rugvinne, wat egter 'n swakker kwaliteit balein en dunner spek oplewer as bv. die regte walvisse en cachalotte. Hul word goed in die Suid-Afrikaanse waters verteenwoordig en wel deur die blouwalvis (*Balaenoptera sibbaldi*) wat die verbasende lengte van 100 voet bereik, die gewone rorkwal of gevinde walvis (*B. musculus*), Rudolphi se rorkwal of Seihval (*B. borealis*) wat volop maar te maer is vir 'n winsgewende vangs, en Bryde se walvis (*B. brydei*) wat alleen van betekenis is insoverre dat dit alleen aan die Suid-Afrikaanse kus voorkom.⁵⁶⁾

⁵²⁾ Jenkins, Whales and Modern Whaling, p. 191 en A History of the Whale Fisheries, pp. 15-22; Bennett, Whaling in the Antarctic, p. 29.

⁵³⁾ Jenkins, A History of the Whale Fisheries, pp. 29-37, en Whales and Modern Whaling, pp. 179-181; Bennett, Whaling in the Antarctic, pp. 4 en 62; Norman and Fraser, Giant Fishes, pp. 244-248; Offisiële Jaarboek, No. 16, p. 482.

⁵⁴⁾ Jenkins, Whales and Modern Whaling, pp. 109-110; Schultze, Die Fischerei, p. 44; Beale, The Natural History of the Sperm Whale, pp. 136-153; Off. Jaarboek, No. 16, p. 482.

⁵⁵⁾ Morley and Hodgson, Whaling, pp. 38-39 en 41; Bennett, Whaling, p. 15; Norman and Fraser, Giant Fishes, p. 211; Thompson, The Sea Fisheries, pp. 107-114; Off. Jaarboek, No. 16, p. 482.

⁵⁶⁾ Jenkins, Whales and Modern Whaling, pp. 147, 172 en 176 en History of the Whale Fisheries, p. 18; Bennett, Whaling, pp. 5, 15 en 65; Norman and Fraser, Giant Fishes, pp. 219-236; Off. Jaarboek, No. 16, p. 482.

Van die skulpdiere wat in die Suid-Afrikaanse seewaters voorkom, is een, die Kaapse kreef, in geweldige hoeveelhede aanwesig en van groot belang in die vissery. Wat die ander betref, is hul oor die algemeen geensins oorvloedig nie en van weinige ekonomiese betekenis. Hierdie skulpdiere wat veral bydra tot die lewensbestaan van die kusvisser, val in twee hoof groepe, te wete die skaaldiere en die weekdiere.⁵⁷⁾

In die groep skaaldiere is die reeds gemelde Kaapse kreef (*Jasus lalandii*) van verreweg die grootste ekonomiese belang. Hierdie kreef (Engels „crayfish”) verskil hoofsaaklik van die Europese seekreef (Engels „lobster”) insoverre dit nie sulke groot knypers as laasgenoemde besit nie en sy voedselwaarde feitlik uitsluitend in sy stert geleë is. Die Kaapse kreef word besonder oorvloedig aangetref, orals waar rotsagtige grond en seegras voorkom, in die kouer waters van die weskus vanaf die kuslyn tot ongeveer die twintig-vaamlyn, en van Walvisbaai deur Lüderitz tot by Kaappunt. Hoewel hy in Tafelbaai nog oorvloedig voorkom, aard hy blykbaar nie in besondere mate ooswaarts van daardie punt nie, want hy word daar nie so groot nie en verdwyn sover bekend totaal verby Hermanus. Hierdie kreef word maklik gevang met die handnet in baie groot getalle die hele jaar deur, en wel om die vlees in die stert wat van soveel belang is omdat dit ingemaak en so uitgevoer kan word na lande waar 'n aanvraag daarvoor bestaan.⁵⁸⁾

Ook weekdiere word aan die Suid-Afrikaanse kus aangetref, waarvan oesters die belangrikste is. Die Kaapse oestersoorte is egter oor die algemeen van 'n swakker gehalte as die Europese⁵⁹⁾ en beteken nie baie op ekonomiese gebied nie. Hul is almal rots-oesters met 'n sterk variërende uitwendige vorm, vasgeheg aan rotsbanke of sandsteenplate vanaf die laagwatermerk tot in diep water en kan dus nie opgeskraap word nie, maar moet met die hand versamel word. Al die eetbare Suid-Afrikaanse soorte behoort tot die „*Ostraea*” wat hoofsaaklik oor die suid-oostelike seekus en meer bepaald vanaf Mosselbaai ooswaarts, versprei is. Terwyl ryk beddings nog by Kaap Agulhas voorkom, word hulle nie om die Kaapse Skiereiland en aan die weskus in groot hoeveelhede aangetref nie, maar slegs in klein kolle op verskeie plekke.⁶⁰⁾

Ook 'n pêrel-oester (*Avicula*) wat ná verwant is aan die waardevolle Australiese pêrel-oester, is in die Suid-Afrikaanse waters aanwesig en wel vanaf Kaap Agulhas min of meer langs die hele suid-

⁵⁷⁾ Jenkins, The Sea Fisheries, p. 193 en Maurice, Fisheries (sien Encycl., Brit., IX, p. 296).

⁵⁸⁾ Von Bonde, Fish and Fisheries in S.A., pp. 171-172; Die Vissersbedryf, Verslag No. 180, p. 58; Thompson, The Sea Fisheries, pp. 50-51; Schultze, Die Fischerei, p. 56; Gilchrist, Marine Fauna of S.A., p. vii; Pappe, Synopsis of the Edible Fishes, p. 6; De Kock, Economic History, p. 277. Sien kaart.

⁵⁹⁾ Pappe, Synopsis of the Edible Fishes, p. 7.

⁶⁰⁾ Die Vissersbedryf, Verslag No. 180, p. 68 en Thompson, The Sea Fisheries, pp. 140-147.

kus. Totnogtoe was dit egter maar van geringe betekenis, want die paar pêrels wat verkry is, was maar klein en die oesterskulp dun en van 'n swak gehalte.⁶¹⁾

Behalwe oesters word daar verskeie ander eetbare weekdiere aan ons kuste gevind waarvan die belangrikste is die swart mossel (*Mytilus meridionalis*) ná verwant aan die Europese eetbare mossel, die wit mossel (*Donax serra*), die klipkous, perlemoen of Venus-oor-perlemoen (*Haliotis*), en die perdevoetjie (*Patella*). Die beddings waarop hierdie diere voorkom is versprei langs die weskus en suidkus. Op handelsgebied het hierdie diere maar weinig waarde: die hoeveelheid wat uitgehaal word, is maar klein en die vraag uitsluitend plaaslik en wisselvallig. Oor die weekdiere van die weskus is dan ook die uitspraak van 'n Duitse deskundige: „Ein Handelsartikel ist nicht aus diesen Schnecken und Muscheln zu machen”.⁶²⁾

Hiermee is dan 'n oorsig gelewer van die soorte, talrykheid en verspreiding van die Suid-Afrikaanse seediere en soetwatervisse op die huidige dag. Maar in hoeverre geld hierdie toestand vir voorafgaande tydperke, by name die van die sewentiende en agtiende eeu? Moontlike afwykinge is toe te skryf aan tweeërlei faktore: die natuurlike faktor en die menslike faktor. Natuurlike veranderings vind hier uiters langsaam plaas en kan in geval van 'n tydsverloop van slegs 'n paar eeue feitlik uitgesluit word.⁶³⁾ Die menslike faktor het hom egter laat geld en meer bepaald in 'n gevoelige mate ten opsigte van sekere seediërgroepe. Terwyl die robbe in aantal afgeneem het en hul verspreiding ingrypend gewysig is, wyk die toestand in verband met die walvisse aansienlik af in feitlik al drie opsigte. Ook die toestand van die skulpdiere (en meer bepaald van sekere weekdiere) en varswatervisse sal tot 'n seker mate afwykings vertoon. Maar wat die soorte, talrykheid en verspreiding van die seevisse betref, waar die menslike faktor maar van geringe werking kon gewees het, kan aangeneem word dat hul 'n paar eeue gelede identies was met dié van die huidige dag.

⁶¹⁾ Gilchrist, Marine Fauna of S.A., p. vii; Thompson, The Sea Fisheries, pp. 147-148.

⁶²⁾ Schultze, Die Fischerei, p. 57; verder: Die Vissersbedryf, Verslag No. 180, p. 70; Thompson, The Sea Fisheries, p. 148; Pappe, Synopsis of the Edible Fishes, pp. 6-7.

⁶³⁾ Hierdie bewering is op grond van die mening, mondeling uitgespreek, van Dr. von Bonde, Direkteur van Visserye en Biologiese Mariene-opname.

BYLAE. 1)

OMVANG EN AARD VAN DIE BESTENDIGE MARK.

	Garnisoen met Bandiete.	Slawe van Kompanjie.	Slawe van Burgers.
1652-1657	70 tot 170		0
1658	87 tot 162	98	89
1662	120		Meer as 100 volwassenes
1666	405		
1670	201		
1672	433		
1676	462		
1679	280		
1681		Tesame	meer as 600
1683	349		
1685	332	388	222
1688			230
1690			290
1691			381
1692	538	318	386
1693	522	312	409
1694	515		447
1696	718		457
1698	751		671
1702			850
1705		Ongeveer 600 ^{a)}	991
1706	542		1057
1710	640		1780
1714	654	440	1775
1719	736		2469
1724	829		3164
1729	863		3908
1734	1112		4855
1740	1141	654	5758
1745	1204		5025
1750	1331		5326
1752			5622 ^{a)}

¹⁾ Saamgestel op grond van die Dagregister, Resolusies, Uitgaande en Inkomende Briewe, Memories en Instruksies, Memories en Rapporte, Leibbrandt se „Annual Returns”, Generale Monsterrolle, Rapporte van Kommissarisse en gedrukte Argivale bronne.

²⁾ Aangegee deur W. A. van der Stel in sy „Korte Deductie” (p. 33) waar hy aanvoer in verdediging van homself dat die vis gevang te Vishoek nie vir sy slawe was nie, maar vir dié van die Kompanjie wat juis toe so 'n groot aantal moes voed. Hierdie getal is dus waarskynlik heelwat te hoog en geld bowendien alleen vir omstreeks hierdie jaar.

³⁾ By hierdie kolom moet in aanmerking geneem word dat die burger-sensusse in die reël te laag opgegee is.

LITERATUUR- EN BRONNELYS.

I. LITERATUUR.

(a) BESONDERE.

- Anson, P. F., *Fishermen and Fishing Ways*, Londen 1932.
- Barnard, K. H., *A Monograph of the Marine Fishes of South Africa* (sien *Annals of the South African Museum*, XXI, 1925-1927).
- Beale, Thomas, *The Natural History of the Sperm Whale*, Londen 1839.
- Beddard, F. E., *A Book of Whales*, Londen 1900.
- Bennett, A. G., *Whaling in the Antarctic*, Edinburgh en Londen 1931.
- Bennion, B., *The Angler in South Africa*, Johannesburg en Londen 1923.
- Bickerdyke, John, *Sea Fishing*, Londen 1895.
- Biden, C. L., *Sea-Angling Fishes of the Cape*, Londen 1930.
- Boulenger, G. A., *The Flat Fishes of the Cape Colony* (sien *Marine Investigations in South Africa*, I, 1902).
- Day, F., *Fish Culture*, Londen 1883.
- Dunn, J. F., *The Fishing Industry of the Union and its Possibilities* (sien *The South African Journal of Industries*, IV, No. 4, Mei 1921).
- Geskiedenis en Ontwikkeling van die Nywerheid (sien anonieme stuk in *Offisiële Jaarboek*, No. 16, 1933).
- Gilchrist, J. D. F., *The Fish and Fisheries of South Africa* (sien *The South African Journal of Industries*, IV, No. 2, Feb. 1921).
- *History of the Local Names of Cape Fish* (sien *Transactions of the South African Philosophical Society*, XI, 1900-1902).
- *The Report of the Marine Biologist*, Kaapstad 1898.
- *Some Features of the Marine Fauna of South Africa* (sien *Transactions of the South African Philosophical Society*, XV, 1903-1904).
- *The South African Seas* (sien *South African Journal of Science*, XX, 1923).
- Gilchrist, J. D. F., en Thompson, W. W., *The Blenniidae of South Africa* (sien *Annals of the South African Museum*, VI, 1908-1910).
- *Description of Fishes from the coast of Natal* (sien *Annals of the South African Museum*, VI, 1908-1910 en XI, 1911-1918).
- *The Freshwater Fishes of South Africa* (sien *Annals of the South African Museum*, XI, dele 5 en 6, 1911-1918).
- Gill, E. L., en Zeederberg, W. R., *Die Ghwano-Eilande van Suid-Afrika* (sien *Offisiële Jaarboek*, No. 9, 1926).
- Hawes, C. B., *Whaling*, Londen 1924.
- Hohman, E. P., *Fisheries* (sien *The Encyclopædia of the Social Sciences*, VI, 1931).
- Holder, C. F., *The Game Fishes of the World*, Londen, New York en Toronto, jaartal onvermeld.
- Howell, G. C. L., *Ocean Research and the Great Fisheries*, Oxford 1921.
- Howes, G. B., *Zoology and Food Fishes*, Londen 1883.
- Jenkins, J. T., *A History of the Whale Fisheries*, Londen 1921.
- *The Sea Fisheries*, Londen 1920.
- *Whales and Modern Whaling*, Londen 1932.
- Lewis, Stanley, *The Vleis on the Flats* (sien *The Cape Times*, 29 en 30 Junie, 1928).

- Marchand, J. M., Agulhas Bank Sole-Grounds (sien Vissery Rapport van die Unie, No. 10, 1932).
- Die Suid-Afrikaanse Seevisse van belang vir die Handel en die Vangs (sien Departement van Handel en Nywerheid, Vissery Bulletin, No. 2, 1935).
- Marine Investigations in South Africa (Cape of Good Hope Department of Agriculture), I, Kaapstad 1902.
- Maurice, H. G., Fisheries (sien The Encyclopædia Britannica, IX, 1929).
- Meek, Alexander, The Migrations of Fish, Londen 1916.
- Morley, F. V., en Hodgson, J. S., Whaling North and South, Londen, 1927.
- Native Fresh Water Fish (sien anonieme stuk in The South and East African Year Book, 1936).
- Nicolls, J. A., en Eglington, W., The Sportsman in South Africa, Londen 1892.
- Norman, J. R., en Fraser, F. C., Giant Fishes, Whales and Dolphins, Londen 1937.
- Pappe, L., Synopsis of the Edible Fishes at the Cape of Good Hope, Kaapstad 1866.
- Radcliffe, W., Fishing from the Earliest Times, Londen 1921.
- Robinson, R., en Dunn, J. S., Salt Water Angling in South Africa, Durban, 1923.
- Roule, L., Fishes, their Journeys and Migrations, Londen 1933 (uit Frans vertaal).
- Schultze, Leonhard, Die Fischerei an der Westküste Süd-Afrikas, Berlyn 1907 (Abhandlungen des Deutschen Seefischerei-Vereins, IX).
- Sea Fisheries (sien anonieme stuk in The South and East African Year Book, 1936).
- Seal Fisheries (sien anonieme stuk in The Encyclopædia Britannica, XX, 1929).
- Smyth, H. W., In-Shore Fisheries (sien Vissery Verslag van die Unie, No. 4, 1923-1925).
- Thompson, W. W., The Sea Fisheries of the Cape Colony from Van Riebeeck's days to the eve of the Union, Kaapstad en Pretoria 1913.
- Die Visnywerheid van Suid-Afrika (sien anonieme stuk in The South African Journal of Industries, II, No. 10, Okt. 1919).
- Von Bonde, C., The Correlation between Marine Biology and the Problems of the Fishing Industry (sien South African Journal of Science, XXVIII, 1931).
- Fish and Fisheries in South Africa (sien Industrial Development in South Africa, 1910 to 1935, 1936).

(b) ALGEMENE.

- Blok, P. J., Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, II, 1893, IV, 1899, V, 1902, en VI, 1904, almal te Groningen.
- Böeseken, A., Die Kommissaris aan die Kaap, 1657-1700 (ongepubliseerde verhandeling vir die M.A.-graad, Universiteit van Stellenbosch 1936).
- Borha, C. G., Early Cape Land Tenure (sien The South African Law Journal, XXXVI, 1919).
- Place Names in the Cape Province, Kaapstad en Johannesburg, jaartal onvermeld.
- Social Life in The Cape Colony in the 18th Century, Kaapstad en Johannesburg, jaartal onvermeld.
- Colenbrander, H. T., De Afkomst der Boeren, plek en jaartal onvermeld.
- Jan Pietersz. Coen Levensbeskrywing, 'S-Gravenhage 1934.
- Cory, G. E., The Rise of South Africa, I, Londen 1910.

- Dehérain, Henri, *Le Cap de Bonne Espérance au XVIIe Siècle*, Parys 1909.
- De Kock, M. H., *Economic History of South Africa*, Kaapstad en Johannesburg 1924.
- Diferee, H. C., *De Geschiedenis van den Nederlandschen Handel*, Amsterdam 1908.
- Dominicus, F. C., *Het Huiselik en Maatschappelik Leven van de Zuid-Afrikaner in de eerste Helft der 18de Eeuw*, 's-Gravenhage 1919.
- *Het Ontslag van Wilhem Adriaen van der Stel*, Rotterdam 1928.
- Du Plessis, A. J., *Die Geskiedenis van die Graankultuur in Suid-Afrika, 1652-1752* (sien *Annale van die Universiteit van Stellenbosch*, XI, Bi, Sept. 1933).
- Fouché, Leo, *Die Evolutie van die Trekboer*, Pretoria 1909.
- Fruin, Robert, *Verspreide Geschriften*, IV, s'-Gravenhage 1901.
- Gabler, Adolf, *Jan van Riebeeck gründet die Kapstadt*, München 1936 (*Schriften der Deutschen Akademie in München*, No. 23).
- Geyer, A. L., *Das wirtschaftliche System der niederländischen ostindischen Kompanie am Kap der guten Hoffnung, 1785-1795*, München en Berlyn 1923 (*Historische Bibliothek*, No. 50).
- Gie, S. F. N., *Geskiedenis van Suid-Afrika*, I, Stellenbosch 1928.
- Industrial Development in South Africa 1910 to 1935*, Pretoria 1936 (*Departement van Handel en Industrie*).
- Joubert, S. P. F., *Die Veehandel tussen die Hollanders en die Hottentotte aan die Kaap 1652-1662* (ongepubliseerde verhandeling vir die M.A.-graad, Universiteit van Stellenbosch 1923).
- Laidler, P. W., *A Tavern of the Ocean*, Kaapstad jaartal onvermeld.
- Lauts, G., *Geskiedenis van de Kaap de Goede Hoop, 1652-1806*, Amsterdam 1854.
- Leibbrandt, H. C. V., *Rambles through the Archives of the Colony of the Cape of Good Hope, 1688-1700*, Kaapstad 1887.
- Leipoldt, C. L., *Jan van Riebeeck*, Londen 1936.
- Maingard, L. F., *The Lost Tribes of the Cape* (sien *The South African Journal of Science*, XXVIII, Nov. 1931).
- Molsbergen, E. C., *Godée, Jan van Riebeeck*, Amsterdam 1912.
- *De Schipbreuk van de Haerlem* (sien *Die Brandwag*, 15 Mei 1912).
- Muller, P. L., *Onze Gouden Eeuw*, I en II, Leiden 1908.
- Roux, P. E., *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oos-indiese Kompanjie (1652-1759 (1795 ?))*, plek en jaartal onvermeld.
- Schapera, I., *The Bantu-speaking Tribes of South Africa*, Londen 1937.
- *The Khoisan Peoples of South Africa*, Londen 1930.
- Stow, G. W., *The Native Races of South Africa*, Londen 1905.
- Theal, G. McC., *Chronicles of Cape Commanders*, Kaapstad 1882.
- *Ethnography and Condition of South Africa before 1505*, Londen 1922.
- *History of South Africa before 1795*, I, 1916, II, 1909 en III, 1910, almal te Londen.
- *Willem Adriaan van der Stel and other historical sketches*, Kaapstad 1913.
- Thom, H. B., *Die Geskiedenis van die Skaapboerdery in Suid-Afrika*, Amsterdam 1936.
- *Die Geskiedenis van die Skaapteelt in Suid-Afrika tydens die eerste eeu, 1652-1752* (ongepubliseerde verhandeling vir die M.A.-graad, Universiteit van Stellenbosch 1928).
- *Kolonisasie-Denkbeelde van Jan van Riebeeck*. Herdruk uit die *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 52ste Jaargang, eerste aflewering, Groningen.

- Van Brakel, S., *De Hollandsche Handelscompagnieën der Zeventiende Eeuw*, s'-Gravenhage 1908.
- Van der Merwe, J. P., *Die Kaap onder die Bataafse Republiek, 1803-1806*, Amsterdam 1926.
- Van der Walt, A. J. H., *Die Ausdehnung der Kolonie am Kap der Guten Hoffnung (1700-1779)*, Berlyn 1928.
- Van Rees, O., *Geschiedenis der Koloniale Politiek van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, Utrecht 1868.
- Van Rensburg, J. I., *Die Geskiedenis van die Wingerdkultuur in Suid-Afrika, 1652-1752* (ongepubliseerde verhandeling vir die Graad M.A. aan die Universiteit van Stellenbosch 1930).
- Vedder, H., *Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika*, Windhoek 1937 (uit Duits vertaal).
- Walker, E. A., *A History of South Africa*, Londen 1935.
- Welch, S. R., *Europe's Discovery of South Africa*, Kaapstad en Johannesburg, jaartal onvermeld.
- Wilmot, A., en Chase, J. C., *History of the Colony of the Cape of Good Hope*, Kaapstad 1869.

II. LETTERKUNDIGE BRONNE.

(a) KONTEMPORÊRE WERKE, REISBESKRYWINGS EN ANDER PERSOONLIKE GETUENISSE.

- Allamand en Klockner, *Neue kurzgefaszte Beschreibung des Vorgebirges der guten Hoffnung*, Leipzig 1779 (uit Nederlands vertaal).
- Astley, Thomas, *A New General Collection of Voyages and Travels*, III, Londen 1746.
- Barnard, Lady Anne, *South Africa a Century Ago*, Londen 1901.
- Beazley, C. R., *Voyages and Travels mainly during the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, I, Westminster 1903.
- Beëckman, D., *A Voyage to and from the Island of Borneo*, 1714, Londen 1718.
- Begin ende Voortganch van de Vereenighde Nederlantsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie, I en II, plek onvermeld 1646.
- Bernard, Francois, *Ueber den gegenwärtigen Zustand der Kolonie am Vorgebirge der guten Hoffnung*, Gottingen 1786 (Duitse vertaling uit die Frans).
- Bógaerts, Abraham, *Historische Reizen door d' oostersche Deelen van Asia*, Amsterdam 1711.
- Botha, C. G., *Collectanea*, Kaapstad 1924 (Van Riebeeck-Vereniging, No. 5).
- Corney, *The Voyage of Sir Henry Middleton*, 1604, Londen 1855 (Hakluyt Society).
- Dampier, William, *A New Voyage round the World*, I, Londen 1697.
- Dapper, O., *Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaensche Gewesten*, Amsterdam 1668.
- De Bucquoi, Jakob, *Aanmerkelyke Ontmoetingen in de zestien jaarige Reize naa de Indiën*, Haarlem 1744.
- De Grevenbroek, J. G., *Elegans et accurata Gentis Africanæ circa Promontorium Capitis Bonæ Spei vulgo Hottentotten Nuncupatæ Descriptio Epistolaris*, plek onvermeld 1695. Herdruk met Engelse vertaling in *The Early Cape Hottentots*; uitgewers Schapera, I., en Farrington, B., Kaapstad 1933 (Van Riebeeck-Vereniging, No. 14).

- De Vries, D. P., *Korte Historiae ende Journaels Aenteyckeninge*, 's-Gravenhage 1911 (Linschoten Vereniging).
- De Vries, P., *Drie seer Aenmercklijcke Reysen nae en door veelerley Gewesten in Oost-Indien, 1675 tot 1686, Utrecht 1694* (uit Duits vertaal).
- Foster, William, *The Embassy of Sir Thomas Roe, 1615-1619, I*, Londen 1899 (Hakluyt Society).
- *The Journal of John Jourdain, 1608-1617*, Cambridge 1905 (Hakluyt Society).
- Fryer, John, *A New Account of East India and Persia, 1672-1681, I, en III*, Londen 1909 (Hakluyt Society).
- Fryke, Christopher, en Schweitzer, Christopher, *The Voyages of*, Londen 1929. Herdruk van 1700-uitgawe (The Seafarers' Library).
- Gray, Albert, *The Voyage of François Pyrard, II, deel 2*, Londen 1890 (Uit Frans vertaal vir die Hakluyt Soc.).
- Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, VI*, Glasgow 1904.
- Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van Afrika, Amsterdam 1763.
- Herbert, Thomas, *Some Yeares Travels into Divers Parts of Asia and Afrique*, Londen 1638.
- Herport, Albrecht, *Reise nach Java, 1659-1668* (herdruk van 1669-uitgawe), Den Haag 1930 (Reisebeschreibungen von Deutschen Beamten und Kriegsleuten, V).
- Historische Beschryving der Reizen, I, s'-Gravenhage 1747.
- Hoffman, J. C., *Reise nach dem Kaplande, 1671-1676* (herdruk van 1680-uitgawe), Den Haag 1931 (Reisebeschreibungen, VII, deel I).
- Hondius, Jodocus, *Klare ende Korte Besgryvinge van het Land aan Cabo de Bona Esperanca*, Amsterdam 1652. Herdruk in *Het Zuid-Afrikaansche Tijdschrift*, Sept. en Okt. 1880.
- Kolbe, Peter, *Naaaukeurige en Uitvoerige Beschryving van De Kaap de Goede Hoop, I en II*, Amsterdam 1727 (uit Duits vertaal).
- Le Vaillant, François, *Voyage de Monsieur de Vaillant dans l'interieur De L'Afrique, I*, Brussels 1800.
- Markham, A. H., *The Voyages and Works of John Davis*, Londen 1880 (Hakluyt Soc.).
- Markham, C. R., *The Voyages of Sir James Lancaster*, Londen 1877 (Hakluyt Soc.).
- Mentzel, O. F., *Beschreibung des Vorgebirges der Guten Hoffnung, I*, 1785 en II, 1787, albei te Glogau.
- *A Geographical and Topographical Description of the Cape of Good Hope, I*, 1921 en II, 1925, beide te Kaapstad (vertaal uit Duitse uitgawe van 1785 vir die Van Riebeeck-Vereniging, Nos. 4 en 6).
- *Life at the Cape in the Mid-Eighteenth Century*, Kaapstad 1919 (Van Riebeeck-Vereniging No. 2).
- Merklein, J. J., *Reise nach Java, 1644-1653* (herdruk van 1672-uitgawe), Den Haag, 1930 (Reisebeschreibungen, III).
- Mollema, J. C., *De Eerste Schipvaart der Hollanders naar Oost-Indië, 1595-1597*, 's-Gravenhage 1935.
- Molsbergen, E. C. Godée, *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tyd, I en II*, 1916, III, 1922 en IV, 1932, almal te 's-Gravenhage (Linschoten-Vereniging).
- Naaaukeurige versameling der Gedenk-Waardigste Reysen naar Oost en West-Indië, II, VIII, XIII, deel I, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV en XXVI, Leyden jaartal onvermeld.

- Nieuhof, Joan, Zee en Lant-Reize, door verscheide Gewesten van Oostindien, Amsterdam 1682.
- Nieuwe Algemene Beschryving van de Kaap de Goede Hoop, I en II, Amsterdam 1777.
- Nieuwste en Beknopte Beschryving van de Kaap der Goede-Hope, Amsterdam 1778.
- Oliver, P., The Voyage of François Leguat, I en II, Londen 1891 (Hakluyt Soc.).
- Ovington, J., A Voyage to Surat in the year 1689, Londen 1929.
- Paterson, Luit. W., A Narrative of Four Journeys into the country of the Hottentots, and Caffraria, in the Years 1777, 1778, 1779, Londen 1790.
- Purchas, Samuel, Purchas his Pilgrimes, I en II, Londen 1617-1625.
- Ravenstein, E. G., A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama, 1497-1499, Londen 1898 (Hakluyt Soc.).
- Reis van Joris van Spilbergen, 1601-1604, 's-Gravenhage 1923 (Linschoten Vereniging).
- Rouffaer, G. P., en Yzerman, J. W., De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597, I, 1915 en II, 1925, albei te 's-Gravenhage (Linschoten Vereniging).
- Saar, J. J., Reise nach Java, 1644-1660 (herdruk van 1672-uitgawe), Den Haag 1930 (Reisebeschreibungen, VI).
- Satow, E. M., The Voyage of Captain John Saris to Japan, 1613, Londen 1900 (Hakluyt Soc.).
- Schreyer, Johann, Reise nach dem Kaplande und Beschreibung der Hottentotten, 1669-1677 (herdruk van 1681-uitgawe), Den Haag 1931 (Reisebeschreibungen, VII, deel 2).
- Stanley, H. E. J., The Three Voyages of Vasco da Gama, Londen 1869 (Hakluyt Soc.).
- Strangman, Edward, Early French Callers at the Cape, Kaapstad 1936.
- Tachard, Guy, Second Voyage du Père Tachard, Parys 1689.
- Voyage de Siam, Parys, 1686.
- Tas, Adam, Dagboek van (1705-1706), uitgegee deur Prof. Leo Fouché, Londen 1914.
- Temple, Sir R. C., The Travels of Peter Mundy, 1608-1667, II, Londen 1914 (Hakluyt Soc.).
- Ten Rhyne, W., Schediasma de Promontorio Bonae Spei, Schaffhausen 1686. Herdruk met Engelse vertaling in The Early Cape Hottentots; uitgewers Schapera, I., en Farrington, B., Kaapstad 1933 (Van Riebeeck-Vereniging No. 14).
- Valentyn, Francois, Beschrijving van de Kaap der Goede Hoope (sien Oud en Nieuw Oost-Indiën, V, deel 2, Dordrecht en Amsterdam 1726).
- Van Hogendorp, G. K., Verhandelingen over den Oost-Indischen Handel, Tweede Stuk, Amsterdam 1802.
- Van Linschoten, J. H., Itinerario, 1579-1592, I en II, 's-Gravenhage 1910 (Linschoten Vereniging).
- Verken, Johann, Molukken-Reise 1607-1612 (herdruk van 1612-uitgawe), Den Haag 1930 (Reisebeschreibungen, II).
- Van der Behr, Johann, Reise nach Java, 1641-1650 (herdruk van 1668-uitgawe), Den Haag 1930 (Reisebeschreibungen, IV).
- Warnsinck, J. C. M., Reisen van Nicolaus de Graaff, 's-Gravenhage 1930 (Linschoten Vereniging).
- Waterhouse, Gilbert, Simon van der Stel's Journal of his Expedition to Namaqualand, 1685-1686, Dublin, 1932.

(b) PERIODIEKE PUBLIKASIES (Sien ook Besondere Literatuur).

Offisiële Jaarboeke van die Unie van Suid-Afrika.

The South African Anglers' Gazette (The Backwash).

Transactions of the South African Philosophical Society.

III. ARGIVALE BRONNE.

(a) GEDRUKTE.

Binnelandse Waters Visserijopname Rapporte van die Unie van Suid-Afrika. Cau, Cornelis e.a., Groot Placaet-Boeck, I, 1658, II, 1664 en IV, 1705, almal te 's-Gravenhage.

Colenbrander, H. T., Jan Pietersz. Coen Bescheiden omtrent zyn bedryf in Indië, IV, 's-Gravenhage 1922.

Dagverhaal van Jan van Riebeeck, I, Utrecht 1884, II, 's-Gravenhage 1892, en III, 's-Gravenhage 1893 (Historisch Genootschap van Utrecht).

De Jonge, J. K. J., De Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië (1595-1610), II, 1864, en III, 1865, 's-Gravenhage en Amsterdam.

De Mist, J. A., Memorie, houdende de Considerantiën en Advys van het Departement tot de Indische Zaaken etc., Kaapstad 1920 (Van Riebeeck-Vereniging, No. 3).

d. W., J., Een Woord Ter aanmoediging onzer Ingezetenen tot het uitrusten van Schepen tot de Walvischvangst (sien Zuid-Afrikaansch Tijdschrift, XIV, Julie-Aug. 1837).

Foster, William, Letters received by the East India Company, II, 1897 en III, 1899, beide te Londen.

Korte Deductie van Willem Adriaen van der Stel tot destructie ende wederlegginge van alle de klaghten etc. (plek en jaartal onvermeld).

Leibbrandt, H. C. V., Precis of the Archives of the Cape of Good Hope: Journal, 1651-1676 en 1699-1732, 6 dele, Kaapstad 1896-1902.

——— Letters Despatched, 1652-1662 en 1696-1708, vier dele, Kaapstad 1896-1900.

——— Letters Received, 1649-1662 en 1695-1708, 3 dele, Kaapstad 1896-1899.

——— Requesten, 1715-1806, 2 dele, Kaapstad 1905 en 1906.

Leibbrandt, H. C. V., Resolusiën van den Commandeur en Raden van het Fort de Goede Hoop, 1652-1662, 1 deel, Kaapstad 1898.

Neutrale Gedagten over zekere korte Deductie etc., 'n Anonieme stuk te Amsterdam gepubliseer, jaartal onvermeld.

Scoresby, W., An Account of the Arctic Regions, with a History and Description of the Northern Whale-Fishery, II, Edinburgh 1820.

Theal, G. McC., Belangrijke Historische Dokumenten, II, Kaapstad 1896 en III, Londen 1911.

——— Records of South-Eastern Africa, I, Londen 1898.

Van Aitzema, Lieuwe, Historie of Verhael van Saken van Staet en Oorlogh, IX, 's-Gravenhage 1664 en X, plek onvermeld 1665.

Van der Chijs, J. A., Nederlandsch-Indisch Plakaatboek, 1602-1811, II en III, Batavia en 's-Gravenhage 1886.

Van der Heiden, Jacobus, en Tas, Adam, Contra-Deductie ofte Grondige Demonstratie van de valsheit der uitgegevene Deductie etc., Amsterdam 1712.

Verslag No. 180, Raad van Handel en Nywerheid van die Unie van Suid-Afrika, Die Visserbedryf, Pretoria 1935.

Visserij- en Biologiese Marine-Opname Verslae van die Unie van Suid-Afrika.
Zuid-Afrikaansche Walvisch-Vangst (sien anonieme stuk in Zuid-Afrikaansch
Tijdschrift, IV, Sept.-Okt. 1827).

(b) ONGEDRUKTE.

(i) KAAPSE ARGIEF, KAAPSTAD.

Attèstatiën.
Bijlagen.
Boedel Rekeningen.
Borchers, P. B., Kaapsche Placcaaten, Advertentiën van 1652-1813.
Civiele Proces Stukken.
Contracten.
Crimineele Proces Stukken.
Dagregister van de Kaap de Goede Hoop.
Dagregister van Stellenbosch en Drakenstein, 1729-1736.
Diverse Proces Stukken.
Documents copied by Dr. Theal, Londen 1895.
Erfbrieven.
Fiscal, Proclamations, Advertisements and Notices, 1661-1762.
General Index, I, II en III.
Inkomende Brieven.
Instructiën, 1686-1764.
Instructiën uit Holland en Batavia, 1652-1737, Alphabetisch.
Inventarissen.
Leibbrandt, H. C. V., *Precis of the Cape Archives*:
Annual Returns, 1688-1792;
Journal, 1677-1698 (5 dele);
Letters Despatched, 1707-1732 (5 dele);
Letters Received, 1709-1732 (3 dele);
Requesten, 1715-1806 (3 dele).
Memorie voor H. Swellengrebel door G. W. van Imhoff, 1743.
Memoriën en Instructiën, 1657-1685.
Memoriën en Rapporten.
Minuut Proceeduren.
Monsterrollen.
Origineel Placcaatboek.
Oude Wildschutte Boeken.
Papieren over Tas en anderen, 1706.
Placcaaten raakende de Walvisch Vangst en Particuliere Vaart, 1792.
Rapporten der Commissarissen, 1657-1764 (woordelijke afskrif).
Requesten en Nominatiën.
Resolutiën.
Scheeps en Andere Journalen, 1664-1688.
Sententiën.
Specificatie van alle Provisiën enz. aan de France Vlughtelingen verstrekt, 1690.
Statuten van India.
Uitgaande Brieven.
Vendu Rollen.
Verbatim Copies of Documents. 1595-1693 (afgeskryf deur Theal).

(ii) DEPARTEMENT VAN VISSERYE ARGIEF, KAAPSTAD.

Lys No. 4/I, deel I (Brief aan South African Sea Anglers Association re vis-
soorte en name).